

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXII. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielať na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955.

Dohľadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Úvod	— — — — —	3
Ružička J., Podmet v genitive	— — — — —	5
Horák G., Slovné spojenia so spojovníkom	— — — — —	20
Darovec M., Štýl V. Mináča v rozprávke Súd	— — — — —	39

Diskusie

Peciar Š., K diskusii o časticiach	— — — — —	47
Urbančok M., Dvesto — dvojstý, dvojstovka	— — — — —	55

Zprávy a posudky

Alfonz Zauner, Praktická príručka slovenského pravopisu, E. Jóna	— — —	58
Ján Horecký, Základy slovenskej odbornej terminológie, J. Oravec	— — —	61
Anton Ciger, Sto šarišských piesní, I. Kotulič	— — — — —	64

Rozličnosti

Prekladať názvy cudzích parlamentov? L. Dvonč	— — — — —	66
Vrava — vravot M. Hayeková	— — — — —	67

Slovenská akadémia vied
Sektia spoločenských vied — Ústav slovenského jazyka

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru
slovenského jazyka

XXII

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 1957

SLOVENSKÁ REČ

časopis Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna

Výkonná redaktorka Marta Marsinová

Redakčná rada: doc. dr. V. Elanár, dr. E. Jóna, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, M. Marsinová, univ. prof. dr. E. Pauliny, univ. doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXII

1957

ČÍSLO 1

V posledných dvoch ročníkoch Slovenská reč bola jediným odborným časopisom pre slovenskú jazykovedu. Teoretický jazykovedný časopis ako nástupca Jazykovedného zborníka (i Linguistica Slovaca) z rozličných príčin prestal vychádzať. Pre túto okolnosť Slovenská reč, pôvodne zacielená predovšetkým na otázky kultúry reči, a to viac prakticky ako teoreticky, nemohla neprinášať i články a štúdie historické, dialektologické a vyslovene teoretické, výskumné. Tým sa presunulo ťažisko časopisu viac k teórii, ale jeho základná línia sa zachovávala aspoň v tom, že väčšina článkov sa týkala slovenského spisovného jazyka.

V čase prípravy nového ročníka Slovenskej reči okolnosti sa zmenili tak, že sa obnovuje Jazykovedný časopis ako orgán pre teoretické otázky slovenskej jazykovedy. Slovenská reč prejde postupne k svojim vlastným úlohám, k výskumu spisovnej slovenčiny z hľadiska potrieb rečovej praxe a kultúry reči. V novom ročníku sa budú uverejňovať štúdie o spisovnom jazyku ako výsledky výskumu s praktickým dosahom, články vysvetľujúce a doplňujúce súčasnú kodifikáciu normy spisovnej slovenčiny v platných Pravidlách slovenského pravopisu alebo iných podobných príručkách, články popularizujúce teoretickú jazykovedu, najmä v podobe referátov a recenzií kníh a časopisov, diskusné príspevky o jazykovedných otázkach, ktoré sa vyskytnú v školách, v redakciách, úradoch, dielňach atď., pokiaľ doteraz nie sú dostatočne osvetlené, a konečne krátke príspevky, „rozličnosti“, kde sa podá výklad nejakého jazykového javu s normatívnym záverom.

Tematika štúdií a článkov bude z oblasti celého spisovného jazyka, z odboru gramatiky, lexikológie, fonetiky, fonológie a štylistiky i problematika ortoepická a ortografická.

Spisovná slovenčina sa rozvila za niekoľko posledných desaťročí z jazyka krásnej literatúry na moderný spisovný jazyk, ktorý sa uplatňuje vo všetkých oblastiach činnosti slovenského človeka: stala sa jazykom vedy a techniky, administratívy, vyučovacím jazykom na všetkých školách, jazykom novej krásnej literatúry, jazykom divadiel, filmu, rozhlasu. Rýchly a mohutný rozvoj slovenčiny v ostatnom čase postupuje s rozšírením školského vzdelania a s demokratizáciou kultúry v našom ľudovode-

mokratickom štáte. Javí sa v bohatstve výrazových prostriedkov vhodných na vyjadrenie i najjemnejších jazykových odtienkov, pojmov a myšlienok i vo vyššej úrovni veľkej časti jazykových prejavov. Ale to neznamená, že by sme sa mohli uspokojiť so stavom rečovej kultúry a ponechať živelnosti jej vývin. V každom civilizovanom národe o spisovný jazyk sa starajú osobitné vedecké inštitúcie, spolky, časopisy, školy, spoločnosti i jednotlivci. U nás okrem škôl a osvetovej správy o pestovanie spisovného jazyka sústavne sa stará Ústav slovenského jazyka SAV najmä vydávaním časopisu Slovenská reč, rozhlasovými reláciami, prostredníctvom jazykovej poradne atď.

Podľa akých zásad sa pestuje spisovný jazyk vo vedeckých prácach? Regulovanie, normovanie spisovného jazyka je vážna úloha, ktorá sa nemôže vykonávať ľubovoľne, bez pevných zásad. Vývin spisovného jazyka je objektívny proces, ktorý sa deje podľa vnútorných zákonov, vlastných každému jazyku. Úlohou jazykovedcov je skúmať, zisťovať a formulovať tieto zákony. Súhrn zákonitostí (parciálnych noriem) v istom časovom úseku tvorí norma spisovného jazyka. Norma spisovnej slovenčiny je v jazyku samom, nemožno ju hľadať mimo sústavy jazyka, ani vnášať do nej. Každý príslušník spisovného jazyka túto normu uznáva ako záväznú pre seba, pre svoje verejné jazykové prejavy ústne i písomné. Vzorom sú tu majstri slova, umelci, vedeckí pracovníci i publicisti, ktorí svojim jazykovým prejavom venujú starostlivú pozornosť. Oni tvoria tzv. dobrý spisovný úzus, v ktorom sa norma dôsledne realizuje. Jazykovedec popri výskume jazykových zákonitostí zisťuje, čo v jazykovej praxi nesúhlasí so zákonitosťami jazyka. Ide mu tu o čistotu jazyka, jeho originalitu, svojkosť. Na druhej strane jazykovedec nemá meniť všeobecne zrozumiteľné a ustálené prostriedky, najmä ak by sa zmenou spôsobili vyjadrovacie ťažkosti, a to ani v tom prípade, keby v tých prostriedkoch boli cudzie prvky alebo nepravidelnosti.

Pri pestovaní spisovného jazyka v hlavných črtách ustáleného, akým je dnes slovenčina, dôležitou úlohou jazykovedcov je napomáhať štylistické rozlišovanie jazykových prostriedkov. Nedostatkom našej staršej jazykovedy v oblasti kultúry reči bola snaha nivelizovať spisovný jazyk, všetky jeho prostriedky uvádzať na jednu rovinu: akoby rovnakým štýlom mal hovoriť a písať spisovateľ i úradník, vedec i novinár, a to vo všetkých svojich prejavoch bez ohľadu na cieľ a funkciu prejavov. Dnes vieme, že pre všetky druhy prejavov v spisovnom jazyku sú spoločné len jeho základné lexikálne prostriedky a gramatická stavba. Mnohé výrazové prostriedky dostali pri používaní osobitné štylistické zafarbenie, pravidelne sa používajú len v istých druhoch prejavov. Našou snahou v oblasti kultúry reči, jej vedomého pestovania bude študovať a posudzovať jazykové

prejavu nielen z hľadiska správnosti hláskoslovnej, tvaroslovnej, syntaktickej, slovotvornej, ale i z hľadiska primeraného používania slov a viet podľa cieľa a funkcie prejavu, t. j. z hľadiska štylistického.

Záujem o otázky jazykovej kultúry bol u nás vždy veľmi živý. Slovenská reč ho chce podchytiť a správne usmerňovať.

Redakcia

PODMET V GENITÍVE

Jozef Ružička

V gramatických príručkách, ba veľmi často aj v náročných jazykovedných štúdiách sa uplatňuje náhľad, že podmet v dvojčlenných vetách, ak sa vyjadruje podstatným menom alebo zámenom, spravidla sa vyslovuje iba nominatívom. Je nesporné, že nominatív má v dvojčlenných vetách najčastejšie úlohu podmetu. Ale z tohto faktu ešte nijako nemožno urobiť záver, že menný alebo zámenný podmet možno naozaj vyjadriť iba nominatívom. Vo veľkom počte viet robia pri takomto postoji neprekonateľné ťažkosti podstatné mená alebo zámená v genitíve. Ide tu predovšetkým o vety typu *napadlo snehu* a typu *niet vody*.

Od tých čias, čo sa jednotlivé vetné členy začali hodnotiť na základe syntagmatických vzťahov, vznikli v tradičnej syntaxi, uvažujúcej iba o jazykovej forme, vážne trhliny. No ani syntax, vychádzajúca zo vzťahov, sa nevedela razom zbaviť rozličných formalistických zvyškov a nánosov, a preto sa sporné otázky podávali aj naďalej dosť rozpačite. Takýto nejednoznačný postoj k funkcii genitívu v istých vetných typoch zaujíma u nás napr. aj Eugen Pauliny v knihe *Štruktúra slovenského slovesa* (Bratislava 1943, str. 42—3), aj Ján Oravec v štúdii *Podstata záporového genitívu v súčasnej slovenčine* (Slovenská reč XXI, 1956, str. 81—91). Nesprávne hodnotí jednu skupinu genitívov aj Alexander V. Isačenko v svojej knihe *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v сопоставлении с словачким* (Bratislava 1954, str. 378—380, v kapitole *Predikativy naličija*).

V čom sa prejavuje nejednoznačný alebo nesprávny postoj k otázke genitívu v dielach uvedených autorov?

Postoj Eugena Paulinyho vynikne porovnaním dvoch citátov z jeho knihy. Prvý citát zo strany 42 znie takto: „V bezpodmetných vetách, najmä bezpodmetných vetách istého typu, býva genitív často. Ale nie je tam ako objekt, lež na mieste subjektu. Preto Trávníček nazýva

tento genitív p o d m e t o v ý m. Býva pri slovesách, vyjadrujúcich existenciu: *o p l á t o k p r i b ú d a l o p e k n e n a h ŕ b u, t o h t o r o k u b u d e z e m i a k o v, t o h t o r o k u n e b u d e z e m i a k o v* atď.“ A druhý citát zo str. 43 znie: „Genitív vo vetách „bezpodmetných“ typov vyššie uvedených je alebo subjektom partitívnym v tých prípadoch, kde sa ním vypovedá taká miera objemu, ktorú nemožno adekvátne vyjadriť nijakým adverbium, alebo vyslovuje predmet, určujúci subjekt, keď subjekt možno doplniť na adverbium miery.“ — Túto nerozhodnosť možno vysvetliť iba preceňovaním formy na úkor syntagmatických vzťahov. To vidno aj z toho, ako E. Pauliny posudzuje genitív v záporných vetách typu *nieto zemiakov*: „Tu subjektom a zároveň výrazom, ktorý je genitívom určovaný, je zápor, vlastne „substantívum záporovosti“. Veta významom znie: *nieto nič zemiakov*.“ (Str. 43.) Z uvedených citátov vyplýva, že E. Pauliny nepokladá genitív za skutočný gramatický podmet dvojčlennej vety a že všetky vety s takýmto genitívom nehodnotí jednoznačne ako dvojčlenné s vyjadreným subjektom.¹

Ján Oravec si síce len okrajovo všima záporový genitív pri nepredmetových slovesách — ako to spomína na str. 82 —, ale v závere na str. 90—1 zaraďuje aj vety typu *niet vody* do jednočlenných viet a neodlišuje ich od viet s vetnou príslovkou *nevidno, netreba* v úlohe základného vetného člena. Že J. Oravec hodnotí vety typu *niet (neostalo) vody*, ba dokonca aj vety typu *neprenikne ani slovka* ako jednočlenné, vyplýva z jeho poznámky č. 17 na str. 89, ako aj z druhého odseku na str. 90, kde uvádza príklady zo západoslovenských nárečí.²

U Paulinyho, ako sme to videli z jeho citátov, zaráža najmä to, že „v bezpodmetných vetách“ nachádza subjekt čiže gramatický podmet, vyjadrený genitívom alebo istým (v niektorých typoch viet dokonca nevysloveným) adverbium. U Oravca prekvapuje zasa to, že hoci priamo nadväzuje na Paulinyho výklady, celkom obchádza otázku, či v uvedených vetách možno

¹ V uvedenom výklade je ešte jedna chyba. E. Pauliny si nepostavil otázku, či adverbium môže mať v dvojčlennej vete úlohu podmetu. Pravda, ak si chceme zodpovedať túto základnú otázku, musíme najprv zistiť, či vo vetách, o ktoré nám ide, sú vždy len slovesá vyjadrujúce existenciu. Materiál, ktorý uplatníme v ďalšom výklade, ukazuje, že to tak nie je. Celkom bežné sú aj vety s činnosťnými slovesami v prísudku a s genitívnym podmetom. V takýchto prípadoch skutočne nemožno hovoriť o tom, že by podmetom mohlo byť adverbium miery, pretože podmetom činnosťných slovies môžu byť iba substantíva alebo zámená.

² Na inom mieste posudzuje J. Oravec niektoré sem patriace príklady už ako vety s genitívnym podmetom. Na dôkaz toho uvedieme jeho poznámku z Jazykovedných štúdií I, Bratislava 1956: „Tento stav nevybočuje z normy spisovného jazyka. V rozsahu normou dovolenom používa sa tu aj partitívny genitív podmetový, napr.: *bolo ich na tisíce, bolo ich za pol klobúka, znamenité, šľavnaté*. Ale keďže nejde o predmet, nepatrí táto vec sem.“ (Str. 124, pozn. 10.)

hovorí o gramatickom podmete. Zásadne sa pridŕžiava výkladu, že všetky spomenuté vety sú bezpodmetové čiže jednočlenné.

Hoci obaja, Pauliny aj Oravec, vychádzajú z konštatovania Františka Trávníčka, že pri zápornom slovese *nebyť* ide o podmetový genitív, neuplatnili z tohto výroku vyplývajúci záver, že tieto vety sú dvojčlenné.³

Alexander V. Isačenko nepokladá slová *je, sú, jest (jesto), niet (nieto)* vo vetách typu *v potoku je voda, v potoku sú ryby, v potoku niet vody, v potoku niet rýb* za slovesá, ale výslovne o nich hovorí, že sú to neosobné predikatívy a že sa nimi vyslovuje výskyt, prítomnosť (nevýskyt, neprítomnosť) istej veci. Podstatné meno v nominatíve alebo genitíve pritom nehodnotí ani ako podmet, ani ako predmet, ale ako „osobitný vetný člen, ktorý vyjadruje „nosiť stavu“ a ktorý sa zhoduje s predikatívom tam, kde to pripúšťa forma“ (str. 380). — Základnou chybou v tomto výklade je to, že sa nezakladá ani na sémantickom rozbere všetkých konštrukcií so slovesom *byť*, ani na syntagmatickom rozbere spomenutých konštrukcií. Je správne, že sa vyzdvihuje rozdiel medzi vetami typu *v potoku je voda (niet vody)* a typu *voda je (nie je) v potoku*, ale základný rozdiel v zmysle týchto konštrukcií treba nesporne hľadať inde, než ho hľadá A. V. Isačenko: tento rozdiel treba hľadať vo význame slovesa *byť*. Raz ide o význam existencie (*byť* = existovať, jestvovať), raz zasa o význam výskytu (*byť* = nachádzať sa, vyskytovať sa), pričom sloveso *byť* má vtedy význam existencie, ak pre tretiu osobu možno použiť nielen tvar *je*, ale aj tvary *jest, jesto* (záporne *niet, nieto*). Iba s významom existencie možno zlúčiť partitívnosť veci, o existencii ktorej sa vyslovujeme v konkrétnych vetách. No bližšie určenie miesta možno zlúčiť aj s významom existencie, aj s významom výskytu. Pri význame existencie bližšie určenie miesta nemusí byť vždy vyjadrené, kým pri význame výskytu musí byť vždy vyjadrené. V tom je ďalší rozdiel medzi vetami, ktoré spomína A. V. Isačenko. On však na tento rozdiel nepoukázal.⁴

Myslím, že z toho, čo sme doteraz uviedli, v dostačujúcej miere vyplýva, že si najprv treba vyjasniť aspoň v skratke otázku slovesných jednočlenných viet a že až potom možno správne hodnotiť vetnočlenskú platnosť genitívu v uvedených sporných typoch viet.

Podstatou slovesných jednočlenných viet je konštatovanie, že slovesom pomenovaný dej sa uskutočňuje ako taký, bez účasti nejakého činiteľa a tak isto bez účasti nositeľa slovesného deja. To znamená, že v slovesných

³ Ide tu o štúdiu *Záporový genitív v češtině*. Slovo a slovesnosť IV, 1938, str. 129—138. O podmetovom genitíve sa tu hovorí najmä v bode 5 na str. 133.

⁴ Je sice pravda, že rozlíšiť uvedené dva významy slovesa *byť* je ťažké, pretože ide o jemný rozdiel. Ale je to dôležité.

jednočlenných vetách (podobne ako aj v niektorých iných typoch jednočlenných viet) niet prisudzovacieho skladu (predikatívnej syntagmy) a že funkcie obidvoch členov prisudzovacieho skladu splývajú v jednom pomenovaní — v slovese v určitom tvare. Pravda, takáto nerozčlenená predikácia sa môže vždy realizovať iba slovesami istých významových okruhov, slovesami, ktoré nepotrebujú mať činiteľa alebo ktorých činiteľ nie je známy. Sú to najmä slovesá, ktorými pomenúvame isté prírodné (najmä atmosferické) deje, t. j. isté prírodné činnosti alebo stavy, ako napr.: *prší, hrmí, svitá, mrzne*...⁵

Je známe, že gramatickým podmetom dvojčlennej vety, ktorá má v prísudku činnostné sloveso v aktívnom tvare, je pomenovanie činiteľa prísudkového deja. Tak isto je známe, že gramatickým podmetom vety, ktorá má v prísudku stavové sloveso, je pomenovanie nositeľa stavu vysloveného prísudkovým slovesom. Gramatický podmet v obidvoch prípadoch sa najčastejšie vyjadruje podstatným menom alebo osobným zámenom v nominatíve. Základnou skutočnosťou však pritom nie je to, že gramatický podmet sa vyjadruje v nominatíve, ale práve to, že gramatickým podmetom je pomenovanie činiteľa prísudkovej činnosti alebo pomenovanie nositeľa prísudkového stavu. Tento poznatok je rozhodujúci aj pre riešenie všetkých prípadov, v ktorých sa gramatický podmet vyslovuje podstatným menom alebo zámenom v inom páde — konkrétne v genitíve.⁶

Ak vo vete je v určitom tvare činnostné sloveso nepredmetové, t. j. činnostné sloveso, ktorého zásah je súčasne činiteľom alebo ktorého zásah je obsiahnutý v samom deji,⁷ podstatné meno alebo zámeno v genitíve nemôže byť iným vetným členom ako podmetom. Zreteľne sa to ukazuje pri mnohých nezvratných slovesách.

⁵ Ak porovnáme vetu *Hrmí* s vetou *Delá hrmia*, vidíme, že v prvej vete niet činiteľa a že sa v nej iba konštatuje, že istá činnosť sa uskutočňuje, zatiaľ čo v druhej vete sa činiteľovi *delá* prisudzuje istá činnosť — *hrmia*. Prvá veta je jednočlenná, druhá dvojčlenná a činiteľ deja je gramatickým podmetom vety, čo je naznačené aj tým, že prísudkové sloveso získava prostredníctvom zhody niektoré gramatické kategórie činiteľa.

⁶ Pravda, aj sama formálna stránka pomenovania činiteľa zaväzuje pri určovaní vetnočlenskej platnosti. Ale v týchto súvislostiach nerozhoduje iba forma ako taká, ale forma ako vyjadrovateľ istej funkcie. Nominatív je predovšetkým pádom podmetu, pretože je to základný pomenovací tvar substantív. Aj genitív má niekedy pomenovaciu funkciu, no je to iba vtedy, keď nejde o pomenovanie ako pri nominatíve, ale o pomenovanie veci samej a súčasne jej časti alebo množstva. — Pomenovacia funkcia nominatívu sa v istom zmysle ukazuje aj na zhode. Nominatívny podmet spravidla vyžaduje zhodu prísudku, ale genitívny podmet iba v istých prípadoch. Napríklad: *Veľa divákov nebolo spokojných s výkonom rozhodcu*. — Poznamenávame, že napr. datív nemôže byť nikdy podmetom vety, pretože sa týmto tvarom nikdy nevystihuje prosté pomenovanie veci bez determinatívneho vzťahu k iným veciam. Ale datívom možno vyjadriť nositeľa stavu, napr.: *Chlapcovi je smutno*.

⁷ O týchto skupinách sloves pozri bližšie výklad E. Paulinyho v cit. knihe. Uvedené ako aj ďalšie skupiny sloves sa vyčleňujú na základe intencie slovesného deja.

Príklady: Do očí napadalo hviezd. Oh, poď sa podívať! (Haľamová) — Snehu od večera napadlo skoro po kolená. (Hečko) — Na sklo pripadlo snehu — kryštál, obložený bielunkým páperím. (Vajanský) — Povetrím zavialo vetríka voňavého, toho, čo niekde na nížinách z kvetov striasal chladnú rannú ligotavú rosu... (Bednár) — Z klobúka mu spáchlo vody. (Bednár) — Pomrelo ich, že strach na to myslieť, a pamiatok málo, alebo niet. (J. Kráľ)

Podobne je to aj pri zvratných slovesách, a to jednak pri reflexívach tantum, jednak pri takých, ktorých zvrtné zámeno má funkciu stotožniť zásah deja s jeho činiteľom.

Príklady: Milosrdenstva sa ešte nájde u obyčajných ľudí. (Jesenský) — Sotva spustili, natlačilo sa medzi dvere detvákov a starých báb. (Chrobák) — A ešte k tomu sa do prednej izby natisne ľudí. (Hečko) — Triaslo sa to ako hlas píšťaly, keď sa v nej nazbiera slín. (Švantner) — Iba bích — vedel som — sa do nej nanosilo od jari. (Chrobák) — Nahrnulo sa do vozňov robotníkov, takzvaných kubikošov. (Čajak) — ...a pre jeho zaháľanie naprasilo sa v statočnom slovenskom mlyne maďarónstva, že by to starý Ražný... pustil všetko aj s mlynom dolu Hroncom. (Tajovský) — Ale z matkinho srdca nasiaklo sa mu smútku do srdiečka! (Gabaj) — Marčukovi sa z papierika odsypalo drobného tabaku. (Bednár) — Namáčala si v ňom plátno pod hladidlo, až sa vody vyčľaplo, nuž sa i preľakla. (Gabaj) — Ľudí sa zbehlo na diváky: na jednej strane plač, na druhej krik, na tretej rehot... (Hečko)

Vo všetkých uvedených príkladoch sa podstatným menom alebo zámenom v genitíve pomenúva činiteľ deja vysloveného slovesom v určitom tvare. Preto je nesporné, že uvedené vety sú dvojčlenné. Ďalej je zrejmé, že v týchto prípadoch ide nielen o pomenovanie veci ako takej, ale súčasne o vyjadrenie istej kvantity pomenovanej veci. Slovom kvantita rozumieme tu alebo časť z celku, alebo množstvo. Táto kvantita však nie je pomenovaná osobitným slovom, ale práve tak ako pri partitívnom gramatickom predmete iba gramatickým tvarom — genitívom. Podobne ako pri partitívnom predmete (napr. *nakosiť trávy, prilívať vody*) sa vlastné kvantum veci vyslovuje iba genitívom a pritom sa nepredpokladá vynechanie (elipsa) príslovky alebo podstatného mena vyjadrujúcich kvantitu, ani vo vetách, o ktoré nám tu ide, netreba predpokladať elipsu — vynechanie osobitného pomenovania kvantity. Z toho teda vyplýva, že sám genitív je dostačujúcim formálnym vyjadrením partitívneho podmetu.

Pravda, kvantita veci vyslovenej v podmete môže byť pomenovaná aj osobitným slovom. Najčastejšie sú to rozličné príslovky miery alebo výrazy, majúce význam prísloviok miery.

Príklady: Do sť vojska sa tých už nahľadalo, a predsa ani chýru o nich. (Dobšinský, Povesti) — Až mi je ľúto, že sa mi na chrbát naváľalo toľko sta-

rostí... (Hečko) — ...ani sa nedá vypovedať, čo sa zbehne ľudí a čo je to za patália, keď sa vojsko dozvie, že je po vojne. (Hečko) — Hlavovej a srdcovej roboty rozložilo sa pred ním toľko, že si rozdelil čas na dve polovice. (Hečko) — „O neodkladných veciach,“ opakuje Púplava, „a nakotilo sa ich v obci toľko, že si s nimi neviem rady.“ (Hečko) — Zostali v škole páni sami a Tichého na skúške a neraz v roku až utýrali, keď sa ich dovlieklo vše i za dva koče návštevou k dekanovi. (Tajovský) — Toľko sa ich nahrnulo, že nebolo kam jablko hodiť. (Čajak) — Toľko úloh a toľko práce na nich čakalo, že ani na spánok... (Tatarka) — Umelci, ktorých sa našlo asi päť, fotografovali, a všetci majitelia päťhonárikových koruniek písali po úradoch. (Jesenský) — No tohto roku, ako sme zistili, urodilo sa hrozna menej ako vlani. (Hečko) — Kozák sa tam tíslo z machu pod smrečkami na zázrak, ale čo z nich? (Hečko) — Stohov tam stojí neúrekom, ako stromov v záhrade: datelinových zo päť, slamových zo sedem. (Hečko) — Obilia sa do niektorých domov zosypalo až 40 centov. (Hečko) — Doviedli ma — tí dvaja a ešte niekoľkí — do závodnej jedálne, kde sa už tiesnilo doštyristo ľudí. (Hečko)

Ani o týchto príkladoch nemožno jednoznačne tvrdiť, že gramatickým podmetom vety je príslovka alebo príslovkový výraz miery. Za gramatický podmet významom i formou treba tu pokladať podstatné meno (alebo zámeno) v genitíve, pretože príslovku alebo iný výraz miery treba hodnotiť ako nezhodný kvantitatívny prívlastok. Nemožno súhlasiť s výkladom E. Paulinyho, že príslovky miery (napr. *veľa, málo, menej, viac, nič...*) majú úlohu gramatického podmetu vety, a to preto nie, lebo príslovka ako taká nemôže byť činiteľom deja (napr. v prípadoch typu *veľa ľudí pracovalo*), ani nositeľom stavu (napr. v prípadoch typu *veľa vody pribudlo*).⁸

Pri vysvetľovaní gramatickej stavby viet, o ktoré nám tu ide, veľmi dobre možno použiť pojem kvantitatívneho prívlastku, o ktorom píše František Kopečný.⁹ Za kvantitatívny prívlastok sa pokladá každý výraz,

⁸ Spomenuli sme už, že aj z formálnej stránky možno uviesť argument, že príslovka nie je podmetom vety. Ide tu o prípady, v ktorých sa menný prísudok zhoduje s podstatným menom v genitíve (Např.: *Veľa divákov nebolo spokojných s výkonom rozhodcu.*). Okrem týchto prípadov možno uviesť ešte ďalší typ. Ak výraz vyslovujúci kvantitu veci má gramatickú hodnotu podstatného mena, prísudok sa nemusí zhodovať s týmto výrazom, ale môže sa vyjadriť v neutrálnom tvare. Aj Pauliny uvádza takýto prípad: No len, no, sadkajte si málo, ešte mi tu kvapka vínečka zostalo. (Botto)

⁹ *Kvantitatívny prívlastok a určenie miery*. Slovo a slovesnosť XIV, 1953, str. 115—121. — Isté pochybnosti vyvoláva iba Kopečného generalizujúce tvrdenie, že „vôbec každé udanie množstva treba chápať ako kvantitatívny prívlastok k určenému substantívu, najčastejšie vyjadrujúcemu látku“ (str. 118), najmä ak ide o vyjadrenie množstva pomocou substantíva, ako napr. *liter, meter, kopa, zástup, kvapka, kus* a pod. Na túto slabú stránku Kopečného výkladu poukázal Karel F. Svoboda v Slove a slovesnosti XVII, 1956, str. 36—40. No pre neúplný výklad jedného prechodného typu nemožno popierať správnosť Kopečného tézy ako celku. Za prechodný typ treba pokladať prípady spojení substantíva vyjadrujúceho mieru alebo množstvo so substantívom ozna-

ktorým sa pri podstatnom mene vyjadruje množstvo. Takú hodnotu pripisuje Kopečný nielen základným číslovkám (napr. *je d e n č l o v e k*, *d v a j a b r a t i a*, *p ä ť v o j a k o v*, *s t o s t r o m o v*...), ale aj iným pomenovaniám miery (napr. *k o ľ k o p r á c e*, *v e ľ a d n í*, *d o s ť p e ň a z í*..., dokonca aj: *l i t e r m l i e k a*, *k v a p k a v í n a*, *s u d p í v a*, *h r ú z a ľ u d í*...). Teoreticky možno prijať aj Kopečného tvrdenie, že v slovanských jazykoch existuje osobitný tvar substantív — tzv. partitív, ktorý sa formálne zhoduje s genitívom (a preto sa obyčajne menuje partitívnym genitívom), ako aj tvrdenie, že adnominálnosť (t. j. závislosť od podstatného mena) partitívneho genitívu nie je podstatná. Partitívnosť je záležitosťou samého pomenovania, a nie výsledkom syntagmatického vzťahu ako všetky nepriame pády, teda aj vlastný genitív. Partitív alebo numeratív¹⁰ je osobitný p o m e n o v a c í t v a r podstatných mien istých významových okruhov a v istých prípadoch má syntaktickú úlohu nominatívu, nezávislého pádu (je podmetom dvojčlennej vety, napr.: *n a p a d l o s n e h u*), v iných prípadoch má zasa syntaktickú úlohu akuzatívu (je predmetom vety, napr.: *n a p í l s a m l i e k a*).¹¹

Doteraz sme venovali pozornosť iba takým vetám, ktoré mali v prísudku činnosť sloveso. Tu išlo predovšetkým o dôkaz, že činiteľ prísudkového deja vyjadrený podstatným menom alebo zámenom v genitíve je gramatickým podmetom vety. Teraz preberieme z nášho materiálu tie príklady, v ktorých nie je činnosť, ale s t a v o v é sloveso.

Osobitne si treba v tejto súvislosti všimnúť vety s genitívnym podmetom, ktoré majú v prísudku plnovýznamové sloveso *byť* — *som*. Pozornosť treba

čujúcim vec (*meter súkna*, *kopa vajec*), pretože zhoda prísudku nie je jednoznačná (*kvapka vína zostala* i *kvapka vína zostalo*). Tu si však treba uvedomiť, že gramatická zhoda v rámci prísudzovacieho skladu sa viaže na gramatické kategórie substantíva a že je to dôležitý činiteľ formálny, ktorý iba pod silným tlakom významu ustupuje zhode podľa zmyslu. Závažnosť zhody ako formálneho činiteľa sa podopiera aj tou skutočnosťou, že v spojeniach tohto druhu je práve substantívum vyjadrujúce mieru alebo množstvo gramaticky voľným členom syntagmy, ako to vidno vo všetkých prípadoch, keď sa takáto syntagma dostáva napr. do úlohy predmetu alebo príslovkového určenia.

¹⁰ Termín numeratív používa Fr. Kopečný vo svojej odpovedi na Svobodovu kritiku *Několik poznámek k článku K. F. Svobody „k netradičnímu výkladu kvantitativního přívlastku“*, Slovo a slovesnost XVII, 1956, str. 108—110. Pre ten istý tvar používa Kopečný aj názov negatív. Všetkými tromi názvami chce vystihnúť tri funkcie toho istého tvaru: vyjadrenie čiastky, množstva aj popretie (negáciu) veci prostredníctvom v prísudku vyslovene existencie (napr.: *jesto slaninky i chleba, zbehlo sa lidí, nepribudlo vody*).

¹¹ Najmä pre školskú prax nebolo by však vhodné hovoriť v týchto prípadoch o osobitnom tvare podstatných mien. Ako je známe, hodnotenie tohto tvaru ako partitívneho genitívu nerobí žiadne ťažkosti pri pochopení paradigmatického systému podstatných mien. Preto aj my hovoríme o partitívnom genitíve, resp. o podmete a predmete v genitíve.

venovať týmto vetám už aj preto, aby sa ukázalo, že tu nejde o nijakú zvláštnu vetnú konštrukciu, ale o normálne dvojčlenné vety so slovesným prísudkom.

Plnovýznamové sloveso *byť* — *som* je základným stavovým slovesom, pretože sa ním vyslovuje číra existencia alebo výskyt bez vytýčenia akejkoľvek kvality veci, o existencii alebo výskyte ktorej sa vo vete hovorí. Pravda, sama existencia, ktorá sa v konkrétnych vetách konštatuje prísudzovaním, môže byť bližšie určená rozličnými okolnosťami, najmä okolnosťou času a miesta. Všetky tieto údaje sú však vo vete osobitnými vetnými členmi — príslovkovými určeníami času alebo miesta — a rozvíjajú prísudok dvojčlennej vety, resp. základnú syntagmu celej vety.

Plnovýznamové sloveso *byť* — *som* sa v kladnom tvare používa pomerne zriedkavo vo vetách, v ktorých sa podmet vyjadruje podstatným menom alebo zámenom v partitívnom genitíve.

Príklady: Keby ž e n y b o l o, nemusel by teraz mútiť mlieko, ale spal by ešte, ako iste spia jeho dvaja spolumajstri. (Timrava) — ...neviem, či by b o l o b ý v a l o aj v celej krajine poriadnejšieho a krajšieho c h l a p č e k a. (Dobšinský, Povesti)

Tu častejšie býva podmet v nominatíve, i keď je v prísudku archaický slovesný tvar tretej osoby *jest*, *jesto*.

Príklady: A j s l a n i n a j e s t. Budeš? (Hečko) — Neboj sa — i na nich j e s t o s p r a v a — uvidíš, ako ti príde... (Kukučín) — „No počkaj, veď ešte aj krem nás j e s t o ľ u d i a na svete, opýtame sa tých.“ (Dobšinský, Povesti)

Genitívny podmet sa používa, ako to vidno z uvedených dokladov, vtedy, keď má veta záporný zmysel; vyslovuje sa ňou vlastne neexistencia veci. Preto v tomto prípade možno povedať, že genitívny podmet sa v uvedených vetách nepoužíva v pôvodnom partitívnom (alebo numeratívnom) význame.

Celkom zriedkavo sa používa podmet v genitíve aj v partitívnom význame, najmä vtedy, keď ide o vyjadrenie dostatočného množstva veci.

Príklad: Prečo by sme sa mali brodiť kalom hľbočin, keď je na hladine m i e s t a a vieme ešte plávať. (Švantner)

Kvantita veci, ktorej existencia alebo výskyt v istom prostredí sa vyslovuje v prísudku vety, obyčajne sa vyslovuje osobitným spôsobom. Ide tu o vyjadrenie kvantity v prísudkovej časti vety. V rámci prísudku sa používajú rozličné príslovky alebo príslovkové výrazy miery (napr. *dost*, *veľa*, *plno*, *málo*, *viac*, *menej*, *neúrekom*, *nadostač*, *do vôle*, *plná chyža*, *za hrst*...), alebo základné číslovky. V týchto prípadoch hodnotíme plnový-

znamové sloveso *byť* — *som* ako pomocné, tzv. sponové sloveso a uvedené pomenovania miery možno hodnotiť ako významové jadro prísudku vety. Aj v tomto prípade ide o partitívny podmet v genitíve. Zo všeobecnej partitívnosti naznačenej tvarom podstatného mena alebo zámena v podmete vety sa kvantitatívnym výrazom v prísudku vety vytyčuje jedna, presne pomenovaná kvantita vecí. V tomto type viet sa ukazuje najjasnejšie, že partitívny podmet sa používa iba vtedy, keď nielen pomenovanie v podmete vety označuje vec, ktorá je zlučiteľná s pojmom partitívnosti, ale keď aj výraz, ktorý je v prísudku vety, má v sebe významový prvok množstva.¹²

Príklady: V ravy je napodiv málo. (Gabaj) — Tak bolo radosti všade plno. (Dobšinský, Povesti) — Len suroviny je stále menej a menej. (Moric) — A veru viete, sedliak, gazda, mal trocha aj pravdu, lebo v kolároch mohol si preberať, keďže ich bolo nadostač. (Čajak) — Zverinu — a bolo jej neúrekom — poznášali honci k starému dubu a už ich Kašuba viedol ďalej do hory. (Moric) — Chlapcov je plná chyža. (Timrava) — Ostatne — zima je to najmenšie zlo, čo môže ľudí, žijúcich na vrchoch, kde je zimy do vôle, vzrušiť a rozčúliť. (Hečko) — Žiakov bude do štyroch učební. (Gabaj) — Nás bolo doma sedem detí. (Jančová) — Hráčov je na obidvoch stranách jedenást. (Úzus)

V tomto type viet sa niekedy vynecháva sponové sloveso. Je to najmä v prísloviach.

Príklad: Psa dosť, ale slaniny málo.

Kvantita v rámci prísudku sa môže naznačiť aj iným spôsobom ako slovami s kvantitatívnym významom. Často sa to deje prirovnaním alebo účinkovou vedľajšou vetou.

Príklady: A Turkov — tých vám je ako dreva v lese... (S. Chalupka) — Závisti bolo, že sa to ani vypovedať nedá. (Úzus) — Nevfúdné bolo za riekou a blata, že sa čizmy po členky doň borili. (Zguriška)

Konštrukcia s genitívnym podmetom sa používa aj vo vetách, ktoré majú v prísudku slovesá vyjadrujúce nerovnomernú kvantitu v existencii alebo výskyte vecí, pomenovanej v podmete. Sú to slovesá, ktorými sa vyslovuje zmenšovanie kvantity (*ubúdať*, *ubudnúť*, *odbúdať*, *odbudnúť*, archaické *ubývať*, *odbývať*), a slovesá, ktorými sa pomenúva zväčšovanie kvantity (*pribúdať*, *pribudnúť*, zriedkavé *prirastať*, archaické *pribývať*). Presná miera zmeny v kvantite sa pritom môže vyjadriť osobitným

¹² Pri slovesách sa kvantitatívny význam označuje zväčša predponou (napr. *naľiat*, *popíliť*, *priviezt*). Okrem toho istý kvantitatívny prvok je aj v dokonavom vide. Preto vo vetách s partitívnym podmetom je obyčajne sloveso dokonavého vidu. Možno to zistiť na príkladoch, ktoré sme uviedli vyššie pri preberaní viet s činnosťnými slovesami v prísudku.

pomenovaním, napr. príslovkou miery alebo číslovkou, alebo raznačiť istými syntaktickými spôsobmi, napr. prirovnaním alebo účinkovou vedľajšou vetou. Niekedy sa zmena v kvantite zdôrazňuje v rámci prísudkovej časti primeranými príslovkovými určeniami, napr. *rýchle, zjavne, očividne* a pod.

Príklady: Sneh zmizol, ľadu očividome ubúdalo. (Vansová) — Svetla stále ubúdalo. (Chrobák) — V tom čase už leta zjavne ubúda. Každé ráno sú strechy vlhkejšie. (Švantner) — O koľko ho ubudne nad lavicou, o toľko ho pribudne pred ňou na zemi v podobe rozťahnutých nôh. (Hečko) — A čím viac trávy odbúda, tým viac je starcova tvár smutnejšia. (Chrobák) — Kameňov odbúda, odkrýva sa zem, hladká a suchá, s myšími cestičkami. (Ondrejov) — „My žijeme iba na trápenie,“ vraveli si ženy, ale usilovali sa tým viac, aby hodne cez deň narobili, aby roboty odbudlo. (Figuli) — Z roka na rok ich ubúdalo, akoby im nejaká pandrava podrývala korene. (Švantner) — So starobou ubývalo síl. (Tajovský) — Dvom lepšie cesty ubýva. (Príslovie) — A tu veru zo dňa na deň v tej jeho chalupe len chleba začalo odbývať a hriechu pribývať, lebo tá jeho druhá žena bola planá gazdina — a pritom horšia od čerta. (Dobšinský, Povesti) — Dobrej vôle im skôr pribúdalo, než by ubudlo, a z jarčiek tak mnohých, vzprúdených tok povstať musel valný. (Hviezdoslav) — Zo dňa na deň očividne pribúdalo tepla. (Figuli) — Človek sotva stačí povykonávať všetky povinnosti, najmä keď ich neúmerne so silami pribúda. (Švantner) — To sa musíš najesť ako Valihora, aby ti pribudlo sily. (Figuli) — Zakrátko sa ukáže, že dojníc v obci ubúda, kým konzumentov prirastá... (Hečko) — Veku pribýva, života ubýva. (Príslovie)

K slovesám, ktorými sa vyjadruje existencia alebo výskyt, možno v istom zmysle pričleniť aj zvrtné sloveso *dostať sa niekomu* ako aj sloveso *stačiť niekomu*. Aj tieto slovesá môžu byť v prísudku viet, ktorých podmetom je podstatné meno alebo zámeno v partitívnom genitive.

Príklady: No pre kostol, školu, faru rád ponúkne reparáciu a zdarma spraví, za čo sa mu dostane z kancela pochvaly, a to je jeho rekláma ako druhým ohláška v novinách. (Tajovský) — ...pocit, že sa mu dostalo nezasluženého príkoria. (Mináč) — Ešte vám tých stačí na rok. (Tajovský)

Doteraz sme preberali vety s genitívnym podmetom, v ktorých prísudku je stavové sloveso v kladnom tvare. V nasledujúcich odsekoch si všimneme tie isté vety so zápornými slovesami.

V súčasnej gramatickej literatúre sa čoraz jednoznačnejšie uplatňuje náhľad, že tzv. záporový genitív je v svojej podstate partitívnym genitívom.¹³

¹³ Pre súčasnú češtinu to zistil František Trávníček. V cit. štúdiu na str. 134 píše: „Záporový genitív patrí tedy do velké skupiny genitivu partitivního.“ — Pre slo-

V dvojčlenných vetách sa partitívnosť vecí, ktorá je nositeľom prísudkového stavu, zvýrazňuje záporom prísudkového slovesa. Pri zápornom prísudku ľahšie preniká partitívnosť subjektu, hoci táto partitívnosť nie je vyjadrená nijakým iným spôsobom, ako to obyčajne býva pri kladnom tvare. Preto sa používa genitívny podmet jednak častejšie v záporných vetách, jednak pri väčšom počte záporných slovies, než sme to videli pri kladných slovesách. No tak isto ako pri kladných slovesách, aj pri záporných slovesách ide vždy o dej pripúšťajúci partitívne chápanie vecí, ktorej sa týka prisudzovaný dej.¹⁴

V prevažnej väčšine prípadov ide vo vetách s genitívnym podmetom a záporným prísudkom o zdôraznený zápor. Obyčajne sa táto črta záporu vyjadruje osobitnými zdôrazňovacími slovami (napr. *už, ani, nijako, nikde, vôbec nie*...).¹⁵

Genitívny podmet je pravidlom pri zápornom tvare plnovýznamového slovesa existencie *byť* — *som*. Ide tu o tvary *niet, nieto, nebolo, nebude*. Ak ide o význam výskytu, uvádza sa vždy aj miesto alebo čas výskytu.

Príklady: „Bez reči vedy *niet*,“ odvetil Žarnovič. (Záborský) — *Nie, nemôžno sa odtrhnúť — tebe niet už druhého života!* (Kukučín) — *Neboj sa nič, teraz už vlkov blízko niet.* (Figuli) — *Kde nieto poriadku, ide všetko do úpadku.* (Príslovie) — *Chlapci chodia po vodu na žľab ku kostolu, lebo na Suchom vrchu nieto studničky...* (Švantner) — *Nieto vari v našich horách zvieratá, čo by nebol mal.* (Moric) — *Ženy reptali každým dňom väčšmi a vyhrážkam nebolo konca.* (Timrava) — *Tri roky nebolo o nej slychu.* (Švantner) — *Pritom si neuvedomujú títo havkáči, že keby nebolo mojich zásluh, možno by neboli nažive.* (Plávka) — *Medzi tvárou božou a ružovým krom nebude koniec koncov veľkého rozdielu.* (Chrobák)

veľčinu konšatoval partitívnu povahu záporového genitívu Eugen Pauliny v cit. diele na str. 42. — Túto otázku na bohatom dokladovom materiáli overil a spresnil Ján Oravec. Pozoruhodný je najmä tento jeho uzáver: „V dvojčlenných vetách stojí záporový genitív pri tých prechodných slovesách, ktoré sa v kladnej podobe viažu s cieľovým a obsahovým akuzatívom.“ (Cit. štúdia, str. 91.)

¹⁴ Tu treba poukázať na zaujímavú skutočnosť. Zápor ako dôležitá súčasť predikatívneho vzťahu má rozličný dosah pre vetnú konštrukciu podľa toho, aké sloveso je v predikáte vety. Ak je v predikáte vety činnostné sloveso, najmä prechodné, zápor má dosah pri realizácii zásahu, t. j. má dosah pre tvar predmetu. Naopak, ak je v predikáte vety stavové sloveso, zápor má dosah pri realizácii predikatívneho vzťahu, t. j. má dosah pre tvar podmetu. Tento rozdiel vyplýva zo skutočnosti, že predikatívny vzťah pri stavových slovesách má iný charakter ako pri činnostných slovesách. Zatiaľ čo pri činnostných slovesách ide v predikácii o činiteľský vzťah, pri stavových slovesách v predikácii sa uplatňuje v podstate zásahový vzťah. V skutočnosti sa teda záporom ovplyvňuje vždy zásah, nikdy nie činiteľ. — Rozpor medzi partitívnosťou a záporom sa rieši tak, že vo vetách s činnostným slovesom sa partitívnosť uplatňuje pri vyjadrení činiteľa i zásahu, ale zápor iba pri vyjadrení zásahu. Vo vetách so stavovými slovesami sa partitívnosť uplatňuje pri vyjadrení kladu, zatiaľ čo zápor sa uplatňuje pri nedostatku vlastnej partitívnosti.

¹⁵ O funkcii zdôrazňovacích slov pri záporovom genitíve bližšie hovorí Ján Oravec v cit. štúdiu na str. 86.

Záporné sloveso sa niekedy vynecháva. Zo súvislosti je však vždy zrejmé, že ide o elipsu tvaru prítomného alebo minulého času.

Príklady: Večer bol tmavší, o mesiaci ani slychu. (Ondrejov) — Ale po otcovi ešte ani chýru, ani slychu. (Zúbek) — Chodili sme po hore a hľadali miesto, kde sme nechali Belka pri batôžku. Ale ani Belka, ani batôžka nikde. (Jančová) — Čosi-kamsi bolo nebo ako oko. Nikde chmáričky ani hmličky, len belasá, belasá obloha. (Martáková)

Sem treba zaradiť aj podmienkové vety v priradovacom súvetí, ktoré majú v prísudku záporný infinitív *nebyť*.¹⁶

Príklady: Nebyť choroby starého otca, našli by sme výhovorku a šli by sme sa presvedčiť, či Eva dosiaľ pasie kone pri jazierku. (Chrobák) — Dávno by sme ho boli vyprášili, nebyť jeho piesní. (Chrobák) — Nebyť vás, už by nebolo koní nažive. (Figuli)

Nedostatok existencie vôbec alebo v nedostačujúcej miere sa veľmi často vyslovuje slovesami *neostať*, *neostávať*, *nezostať*, *nezostávať*. Týmito slovesami sa vyjadruje nedostatok existencie veci, ktorá voľakedy existovala vôbec alebo v dostačujúcej miere. Táto skutočnosť sa obyčajne v kontexte aj vyjadruje.

Zo starého kamarátstva tu už neostalo ani zdrapov: čas a pomery života roztrhali priateľstvo, nenechali medzi sesternicami nič spoločného. (Kukučín) — Naozaj nám neostáva čas. (Krno) — Ale potom už oka nezostalo suchého. (Tajovský) — Keď sa všetko popapalo, nariekali zjašene, že im ešte nezostalo pečené. (Podjavorinská) — Akokoľvek by si sa vypínal, jednako zostaneš iba iskiereu, ktorá zhasne a stopy po nej nezostane. (Ondrejov) — Ach, na to mu už nezostáva síl. Dlhý boj s mocným a neviditeľným nepriateľom ho už úplne vyčerpal. (Švantner) — Chodievali k nemu ľudia zo všetkých susedných dedín, lebo na lekára zvyčajne nezostávalo peňazí. (Figuli)

Podobný význam ako predchádzajúca skupina sloviess majú aj slovesá *nedostať sa*, *nedostávať sa*, *nedochodiť*, *nezvýšiť*, *nezvyšovať*, *neujsť sa*.

Príklady: Pre neho sa už súkna a plátna nedostávalo. (Švantner) — A takto nepriamo som zbadal, že Tursko prudko rastie do krásy, ktoré j sa mu prv nedostávalo. (Hečko) — A ako by mu už veku nedochodilo, probuje nejako chytro zmúdrieť i zbohatnúť. (Tajovský) — Na knižku nezvýšilo čas. (Zúbek) — Tiež im treba čo-to poopravovať po dome a inokedy sa im času neujde. (Martáková)

Sem možno pripojiť aj sloveso *nezbývať*, ktoré má význam existencie veci v takom množstve, že dotýčnej veci nikdy nie je nazvyš. Používa sa zväčša v príslovi: *Opatrnosti nezbýva*. Je to ináč archaizmus.

¹⁶ O tomto type dvojčlenných viet pozri bližšie výklad v mojej knihe *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*. Bratislava 1956, str. 45—6.

„Opatrnosti nezbyva,“ pretrhol ho v reči, potom ale pokračoval, nahnúc sa ku farárovi. (Čajak) — Iste ich niekto upozornil, že prišielcov z vojny hádžu nazad na front. Opatrnosti nikdy nezbyva. (Figuli)

Podobne treba k uvedenej skupine priradiť aj sloveso *nechýbať*, ktorým sa však vyjadruje existencia alebo výskyt veci práve v dostačujúcej miere. Genitívny podmet sa v tomto prípade odôvodňuje iba záporným tvarom slovesa.

Príklad: Dreva bolo v panských horách dosť, počítané nebolo; chlapov, sekier, majstrov v Jarikovciach nechýbalo, nuž postavia. (Jégé)

Často sa vo vetách s genitívnym podmetom používajú slovesá, ktorými sa vyjadruje existencia alebo výskyt v premenlivej kvantite. Videli sme to vyššie pri preberaní príkladov s kladnými slovesami stavovými. Záporný tvar týchto sloves má osobitnú funkciu. Pretože sa premenlivosť kvantity popiera vetným záporom, ide tu vždy o zdôraznenie trvania stavu v nezmenenej miere (kvantite). Je to osobitný prípad rušenia záporu, pretože sa spája vetný zápor so záporným lexikálnym významom. Takto sa používajú slovesá: *neubúdať*, *neubudnúť*, *neodbudnúť*, *neodbúdať*, *nepribudnúť*, *nepribúdať*. Archaické je sloveso *neubývať*.

Príklady: Zuza je taká veselá, ako bola. Tej veru neubudlo za máčny máčok. (Jégé) — Nápoja vo fľaši nijako neodbúdalo. (Chrobák) — Všetko dražie, a pláce nepribúda... (Tajovský) — Matka ešte chvíľu obzerala vodu, či jej nepribúda. (Figuli) — ...krájali si všetci a chleba neubývalo. (Dobšinský, Povesti)

K slovesám, ktorými sa vyjadruje existencia, možno pripojiť aj sloveso *minúť*. Záporné tvary tohto slovesa používame vo vetách s genitívnym podmetom, ak je podmetom pomenovanie časového úseku, ako napr. *deň*, *noc*, *chvíľa*, *hodina*, *rok*, *týždeň* a pod.

Príklad: Chcem, aby neminulo dňa a neminulo noči bez toho, aby sme sa nepriblížili o krok k Tvojej dokonalosti. (Chrobák)

Z uvedeného výkladu vysvitá, že genitívny podmet je veľmi častý vo vetách, ktoré majú v prísudku záporné sloveso existencie. Možno povedať, že genitívny podmet je tu pravidlom. Poukázali sme aj na to, že genitívny podmet sa nemôže uplatniť vo vetách, ktoré majú v prísudku činnostné, najmä prechodné sloveso v zápornom tvare. Súvisí to s intenciou slovesného deja. Tu však neplatí taká prísna pravidelnosť ako pri slovesách existencie. Genitívny podmet môže sa použiť obyčajne len pri záporných slovesách, ktoré vyjadrujú pohyb. Súvisí to s tým, že slovesá, ktorými sa

vyslovuje pohyb v užšom zmysle, nemajú externý zásah.¹⁷ Treba však poznamenať, že pri týchto slovesách možno použiť aj nominatívny podmet.

Príklady: Na zvonici je chladno a šero. A veľmi ticho. Nedôjde sem ani hláska. (Martáková) — Hej, sám, ako palec; ani živej duše nešlo so mnou. (Kukučín) — ... lebo život je život a nie žiadne hračky, a niet komína, z ktorého by dymu nevyšlo. (Tajovský) — Vystreté nohy sa ešte pohybovali, ale z meravého krku už hlasu nevyšlo. (Ondrejov) — Zavše brechávali psi od večera do rána, teraz sa hláska neozvalo, akoby noc sama chcela byť na pomoci utrápenej žene. (Figuli) — Povadili sa, aj pre prasce, aj pre to, že už dávno dažďa nespáchlo, žihlava nepodrástla okolo plotov... (Gabaj) — Na večerné predstavenie neprišlo ani živej duše. (Úzus) — Tohto roku sa neurodilo pšenice. (Úzus)

Osobitnú skupinu viet s genitívnym podmetom tvoria vety, ktoré majú v prísudku slová *treba*, *netreba* (*bolo treba*, *nebude treba...*) a *škoda* (*bolo škoda*, *nebolo škoda...*).

Že podstatné meno alebo zámeno v genitíve vo vetách s prísudkom *treba* je podmetom vety, a nie súčasťou vetného základu jednočlennej vety, ukazuje skutočnosť, že genitív možno nahradiť nominatívom.¹⁸

Príklady: Na to treba istej ruky. (Tajovský) — Keď slnce svieti, netreba sviečky. (Príslovie) — A pri pokonávaní netreba ani zápisník. (Jesenský) — Nebolo treba trestu. (Úzus)

Slovo *škoda* vo vetách s genitívnym podmetom nemožno pokladať za plnohodnotné podstatné meno v tom prípade, keď tvar pomocného slovesa nevykazuje zhodu v rode. Je však zaujímavé, že slovo *škoda* môže mať aj v tomto prípade zhodný prívlastok ako plnohodnotné podstatné meno (napr. *veľká škoda*). O podstatnom mene *škoda* treba však hovoriť vtedy, keď aj pomocné sloveso vykazuje normálnu zhodu. Vcelku možno povedať, že slovo *škoda*, ak je v prísudku dvojčlenných viet, je svojimi gramatickými vlastnosťami na hraniciach medzi podstatným menom a príslovkou.

Príklady: Škoda, večná škoda tých slovenských detí! (Chalupka) — Škoda každého úderu, ktorý padol mimo. (Príslovie) — Škoda by bolo vína. (Jesenský) — „Vidíš, nebolo škoda pobočných stavísk? Ani

¹⁷ Pre slovenčinu nemožno teda prijať Trávníčkovu zistenie, že „bez násilí na jazyce nemôžeme položiť genitív miesto nominatívu u záporných sloves iných než *býti*, na pr. *nikoho neprišlo* miesto *nikdo neprišiel*, *nikoho se nevrátilo* atpod“. (Slovo a slovesnosť IV, 1939, str. 133.)

¹⁸ Na túto skutočnosť poukazuje aj Štefan Peciar v článku *Treba*, Slovenská reč XVI, 1950—51, str. 55—6. Peciar zdôrazňuje, že medzi vetami s genitívom a nominatívom niet ani významového, ani štylistického rozdielu. — Okrem toho treba poznamenať, že v takýchto dvojčlenných vetách nie je príslovka *treba* pomocným modálnym slovom ako v jednočlenných vetách, kde sa spája s infinitívom plnovýznamového slovesa a kde osoba, ktorej sa dej týka, vyslovuje sa podstatným menom alebo zámenom v datíve.

neboli poistené!“ (Vajanský) — A vtipnej hlávky bolo by škoda. (Vajanský) — „Koní škoda,“ zdôraznil otec, „menšia škoda by bola človeka - oplana.“ (Figuli)

Záverom treba zhrnúť výklad o genitívnom podmete v takej forme, aby sa naša otázka mohla ľahko preniesť do školskej praxe. Tu môže, pravda, ísť len o základné poznatky.

1. Genitívny podmet sa používa v dvojčlenných vetách, ak sa v nich vyjadruje čiastka alebo množstvo veci zúčastnenej na prísudkovom deji ako činiteľ alebo nositeľ tohto deja.

Príklady: *Do vlaku sa nahrnulo vojakov. — Do našej záhrady napadalo ovocia aj zo susedových stromov. — Na jar tepla pribúda, v jeseni ubúda. — Tohto roku bolo húb ako nikdy predtým.*

2. Presná miera veci sa pomenúva číslovkami alebo príslovkovými výrazmi s významom miery. Tieto výrazy sú kvantitatívnymi prívlastkami podstatných mien, pri ktorých stoja. Podstatné mená bližšie určené nezhodným kvantitatívnym prívlastkom pokladáme za podmet vety.

Príklady: *Vlani sa urodilo málo zemiakov. — Na severnej strane námestia stojí päť budov. — Do rána napadalo snehu vyše kolien. — Veľa robotníkov sa usiluje o väčší výkon.*

3. Genitívny podmet sa používa aj vo vetách, ktoré majú v prísudku slovesá vyjadrujúce existenciu alebo výskyt v rovnakej alebo premenlivej miere. Sú to najmä tieto kladné a záporné slovesá: *byť, nebyť, zostať, nezostať, pribúdať, nepribúdať, odbúdať, neodbúdať, ubúdať, neubúdať.*

Príklady: *Na svete niet pokoja. — Po daždi pribudlo vody aj v studničke. — Ostalo vám ešte dreva? — Pri ťažkej práci rýchle ubúda síl. — Ak nebudeš pracovať, chleba ti nepribudne. — Po radosti neostalo v nich ani stopy. — Nebyť priateľov, boli by sme zle pochodili.*

4. Sloveso v prísudku dvojčlenných viet s genitívnym podmetom má vždy tvar 3. osoby jednotného čísla stredného rodu. Na rozdiel od viet s nominatívnym podmetom niet teda zhody ani v čísle, ani v rode: *múky nebolo — múka nebola, vody ostalo — voda ostala, ľudí sa zbehlo — ľudia sa zbehli, natíslo sa vojakov — natísli sa vojaci.*

5. Pomer medzi podmetom v nominatíve a podmetom v genitíve je ten istý, ako je medzi predmetom v akuzatíve a predmetom v genitíve pri prechodných slovesách. Preto aj podmet v genitíve možno nazvať čiastkovým (v istých prípadoch aj záporovým), ako hovoríme o čiastkovom a záporovom predmete v genitíve.

SLOVNÉ SPOJENIA SO SPOJOVNÍKOM

Gejza H o r á k

Ťmysel napísať tento článok vznikol pri čítaní dvoch próz Dominika Tarku: Radostník a Družné letá. Tatarka v týchto svojich prácach používa v nezvyčajne hojnej miere slovné spojenia so spojovníkom a každému, kto si čo len trochu všima vyjadrovacie postupy čítaného diela, musí tento jav priam udrieť do očí. Slovné spojenia, ktorých vonkajším znakom je spojovník (krátka vodorovná čiaračka), sú veľmi výraznou črtou Tarkovej prózy. Štylistická stránka a hodnota slov a slovných spojení so spojovníkom nebude cieľom tohto článku, dotkneme sa jej len poznámkovite. Pousilujeme sa len o roztriedenie zistených prípadov, o ich významovú a gramatickú charakteristiku a zhodnotíme spôsob ich písania.

Pretože východiskom tohto článku sú dve Tarkove prózy, materiál, ktorý budeme uvádzať, bude zväčša z nich.¹

Slovné spojenia so spojovníkom sme rozdelili do niekoľkých skupín:

I. Do prvej skupiny zaraďujeme také slovné spojenia, ktorých slová (výrazy) vyjadrujú dve prípustné možnosti. Vzťah slov, tesne spojených spojovníkom, možno vyjadriť rozlučovacou spojkou *alebo*, resp. jej opisnými ekvivalentmi. Tieto spojenia podľa obsahovej platnosti ich zložiek nazveme *eventualitnými*.²

a) Túto skupinu reprezentujú najmä kvantitatívne spojenia typu *dva-tri*.

V obci si pásol každý svoje a tak na dva-tri chvosty pripadol jeden pastier. — Keby sa brat Jano po dvoch-troch týždňoch žatevnej dovolenky kdesi do horúcich pekiel podel, Vraniakovci to vydržia. — Keď vystúpila na altánku, vybehlo popri nej dvoje-troje detí s krikom: „Teta Anzula, bonbóny!“ (Kuk.) — Spať chodili o deviatej-desiatej, vstávali o piatej-šiestej, podľa čiastky roka. (Zech.) — Ej, veru si ešte požíjete pätnásť-dvadsať rokov.

...pošťastilo sa mi dostať kondície, keď aj nie vždy, aspoň na dlhší-kratší čas. (Zech.) — Za ten čas som mal peknú príležitosť pri rozličných očných väčších-menších operáciách Keményovi pomoc prisluhovať... (Zech.) — Veď viac-menej vyšiel si z neho (z ľudu) tak, ako i ja, žiješ z neho a s ním, ako i ja. (Kuk.) — Pri týchto spojkách dostáva sa viac-menej do popredia okrem odporovacieho vzťahu aj obmedzovací význam. (Ružička) — Dedovizeň načatá, len-len že sa drží v hrbke: dnes-zajtra sa počne rozsýpať. (Kuk.) — Stredný gazda omlátil za týždeň-desať dní... (Heč.) — Ale to, čo zastaralo v chatrných továrenských budovách po desaťročia, to sa nedá odstrániť a

¹ Doklady, pri ktorých sa v zátvorke neuvádza meno autora, sú z Tarku.

² K terminu pozri Fr. Kopečný, *Základy české skladby* (skriptá — Praha 1952), str. 144.

zlepšiť za rok-dva. (Pravda) — Ja už len tak: rôčik-dva pofigľovať, kúsičok poľubovať...

Antoš Mrázik mal už pohárik-dva vypité, výrečný bol... — Každý gazda i gazdik-trochár vysial aspoň meričku-dve raži, pokosil, cepami omlátil, aby mal dlhú slamu na povriesla. — A prepustíte mi, pani Vraniaková, za decinku-dve sladkej smotany?

V uvedených príkladoch nachádzame eventualitné spojenia napospol kvantitatívneho rázu. Ich zložkami sú a môžu byť slová, ktoré vyjadrujú množstvo (v najširšom zmysle): *dva-tri, dvoje-troje, pätnásť-dvadsať; dlhší-kratší, väčší-menší, viac-menej; dnes-zajtra, týždeň-desať dní, rok-dva; pohárik-dva*. Nachádzame v nich teda číslovky, prídavné mená, príslovky a podstatné mená s kvantitatívnym významom. Obe zložky spojenia sú rovnocenné (súradné) a obe majú príslušnú formu, ktorú vyžaduje určený výraz. Predložka sa pri druhej zložke spojenia neopakuje a zvyčajne sa neopakuje ani udanie jednotky miery (*pohárik, merička, sud, pár* atď.). Slovo (zväčša substantívum), ktoré označuje jednotku miery, je pri prvej zložke, alebo pri druhej. Meno jednotky miery je na prvom mieste vtedy, keď sa v spojení ako prvá eventualita uvádza jedna príslušná jednotka, ináč stojí na druhom mieste (*liter-dva, ale dva-tri litre*).

Pre spojenia kvantitatívnych prídavných mien a prísloviek je charakteristický komparatív oboch zložiek (*dlhší-kratší, väčší-menší, viac-menej*) a z významovej stránky to, že na prvom mieste stojí člen, ktorý označuje väčší rozmer, množstvo. Pri číselnom vyjadrení kvantity je to naopak.

Zo spojení tejto skupiny sa lexikalizovalo len príslovkové spojenie *viac-menej*.

b) K eventualitným spojeniam priradujeme aj také spojenia, ktorých zložky stoja v protiklade:

Hreščo ide, ide kdesi von z Dušíc, cesta-necesta. — Aj ty, aj my všetci, komunisti-nekomunisti, musíme si poriadne posvietiť na Vraniaka a na celú Viesku. — Prior chci-nechci s veľkou ochotou dal im vykotúľať polokovnáč na tragač. (Zech.) — No pri nich [prácach] chtiac-nechtiac sa nám natíska i niekoľko charakteristických príznakov a nedostatkov... (Pravda) — Voľky-nevoľky musel kapitán... nadávky pokojne znášať. (Zech.) — Meško rád-nerád musel sa so svojimi zákazníkmi pobrať do Prahy. (Pravda)

Do protikladného eventualitného spojenia vstupujú v uvedených prípadoch podstatné mená, slovesá a príslovky. Pre slovesá je charakteristický tvar imperatívu a prechodníka. Protikladné eventualitné spojenie môžu tvoriť všetky slová vo funkcii substantív a prísloviek.

Všetky uvádzané spojenia: *cesta-necesta, chci-nechci, chtiac-nechtiac, voľky-nevoľky, rád-nerád* — okrem spojenia *komunisti-nekomunisti* — vstupujú vo vete ako príslovkové určenia. Spojenie *komunisti-nekomunisti*, ktoré je vlastne len rozvedením zámenného podmetu *my všetci*, bolo by

možno zaradiť aj medzi spojenia so zlučovacím vzťahom (pozri IV. skupinu). Zložky protikladného spojenia sú vo vzťahu, ktorý možno vyjadriť spojkou či (*alebo*).

Z uvedených spojení sa lexikalizovali: *cesta-necesta* (*ísť cesta-necesta* = „ísť svetom“, „ísť bez plánu, kam oči vedú“), *chci-nechci* (aj *chceš-nechceš*), *chtiac-nechtiac*, *voľky-nevoľky*. Tri uvedené spojenia majú približne taký význam ako príslovka „nevyhnutne“, pravdaže, je medzi nimi jemný rozdiel v štylistickom ohľade. Spojenie *rád-nerád* je utvorené podľa schémy *chtiac-nechtiac* v snahe aktualizovať vyjadrenie. Nejde teda o lexikalizované spojenie.

II. Do druhej skupiny zaraďujeme dnes obsahovo zväčša nerozčlenené slová, reprezentované zámenami, zámennými príslovkami a príslovkovými výrazmi:

... keď si vojsko náhlym atakom vymohlo pred sebou aký-taký priestor, strieľalo do toho stlačeného ľudského živého plota. (Zech.) — Zakaždým mu doniesla č o - t o : tu nejakú lahôdku z kuchyne, tu fľašku proška na posilnenie. (Kuk.) — Za ten čas zo studne a k d e - a k ý c h vyvýšených predmetov... rečnilo sa ohnivo... (Zech.) — Reč sa tu hneď rozviazala..., človek sa dozvie od jedného i od druhého k d e - č o . (Pravda) — A už nebolo chvíle, aby k t o - t e n neprišiel. (Kuk.) — Koľkú pracovnú jednotku si na t e n - k t o r ý rok naplánovalo, toľkú... vyplatilo družstevníkom v peniazoch... (Heč.) — Prežrel dve lyžky polievky a k o - t a k a mäsa pečeného vzal kúsok do úst. (Kuk.) — Striežene ešte chvíľu požartoval s Justínom, č o s i - k a m s i sa vytratil a už sa Masia-rika na nič nespytoval. — Hreščo zazrel k e d y - t e d y pomedzi ženy a chlapov iba dve hlavy. — S materou ledva č o k e d y - t e d y stratí slovo. (Kuk.) — A predsa títo otroci sú radi, že k o ľ k ý - t o ľ k ý istý groš dostanú do ruky... (Zech.) — ...pokutovaním toto bombáľanie (stolica) k o ľ k o - t o ľ k o zamedzila. (Zech.)

Išlo o to, či sa má uviesť do snemových porád jedno- a či dvojkomorový spôsob, čo pre mňa k o n i e c - k o n c o m jedno mohlo byť. (Zech.) — ... krásne svetlé oči klopí v rozpakoch, a keď ich pozdvihne, predkladajúc r a d - r a d o m šaločky, leskne sa v nich svit šťastného uspokojenia. (Kuk.) — Na oblohe z ô k o l - v ô k o l... bolo vidieť ohnivú žiaru. (Zech.)

Patria sem zámenné výrazy, ktorých zložky sa používajú ako odkazovacie (usúvzťažňovacie) vo vzťažných vetách. Z nich mnohé pravdepodobne aj vznikli.

Zložené zámeno *aký-taký* patrí medzi neurčité zámená (zámenné prídavné meno). Používa sa vo všetkých pádoch, pričom sa skloňujú obe jeho časti. Nemá rovnoznačnú paralelu. Jeho príslovkovou podobou je *ako-tak* a významovo mu je paralelná aj príslovka *koľko-toľko* (zriedkavejšie sa popri *aký-taký* používa *koľký-toľký*). Časovou paralelou zámennej príslovky *koľko-toľko* je *kedy-tedy*.

Všetky tieto zámenné spojenia sú bez adekvátneho synonyma. To je znak

ich úplnej lexikalizácie. Zložené zámeno *čo-to* vyjadruje približne to, čo zámeno *voľačo* (*niečo, dačo, čosi*). Používa sa zväčša len v základnom tvare.

Zámená *kde-aký, kde-kto, kde-čo* sú významovo blízke zámenám *kade-aký, kadekto, kadečo; všelijaký; všakový; hocaký* atď. Príslovkové zámeno *kde-* sa v nich chápe ako nesamostatná častica. Správnejšie by bolo písať ich bez spojovníka.³

Doteraz spomenuté zložené zámená sa vyslovujú bez prerušenia, bez pauzy — ako jedno slovo. K nim sa priraduje aj príslovkový výraz *kde-tu*. Spojenia *kto-ten* a *ten-ktorý* sú už voľnejšie, i keď nemožno povedať, že by sa vyslovovali s pauzou. Zámenný výraz *kto-ten* možno nahradiť neurčitými zámenami *niekto, voľakto, dakto, ktosi* a zámenný výraz *ten-ktorý* nahrádzame významovo rovnocenným slovom *príslušný*. Zámenné spojenie *ten-ktorý* sa vyskytuje len v kultúrnych štýloch slovenčiny; v hovorovom štýle ho niet.

Spojenie *čosi-kamsi* sa chápe ako významovo jednotné, nerozčlenené. Vyjadruje sa ním expresívne bezprostredná časová následnosť popri neutrálnom *hneď (ihneď)*. Má ten istý význam ako rovnako expresívne príznakové vetné vyjadrenie *ani som sa nenazdal a už...*, ktoré možno použiť vo všetkých osobách. — Významová súvislosť spojenia *čosi-kamsi* s významom jeho formálnych zložiek nejestvuje. Pri jeho vzniku sa uplatňovala aj požiadavka zvukovej podobnosti (ktorá sa zväčša uplatňuje aj za cenu deformácie).⁴

Príslovkové spojenie *koniec-koncom*, ktoré sa dnes používa v podobe *koniec-koncov*, vyjadruje dôraznejšie to, čo príslovka *naostatok, napokon, konečne*. Spojenie *koniec-koncov / koniec-koncom* sa nehodnotí v bežnom jazykovom vedomí ako väzobné. Príslovkovú platnosť má aj tvarovo obdobné príslovkové spojenie *rad-radom* a príslovka *zôkol-vôkol*. V spisovnej slovenčine nemajú adekvátne synonymá.

III. Tretiu skupinu zložených slov tvoria expresívne zložené slová, ktoré sú *onomatopoeického* pôvodu. Jednotlivé zložky týchto slov sa zväčša samostatne nepoužívajú.

Pre mňa teda nasledovala *kuca-paca*, doba tvrdej práce. (Zech.) — Ženské spozorovali paniu, urobili v dome krátku *trmu-vrmu*, a keď poupratovali, kde čo mohli, dali sa zas na útek. (Kuk.) — Pri zázračnom *treskukuplesku* napadlo krúp na dobrú stopu... (Zech.) — *Tresky-plesky!* Nikto ti nemá byť bližší nad rodinu, nad pokrvnosť. — Pre tvoje *tresky-plesky* ohluchnem a osprosiem, ani nevypočujem toľ mladého človeka. — Keď hostia zmlkli na chvíľu, bolo počuť švitoríť drobné vtáčky *ťuku-ťuku*, priam

³ Porovnaj Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, 377.

⁴ Pozri Paulyňu — Ružička — Štolc, *Slovenská gramatika*, II. vyd., 106—107.

akoby tak hlasno, spevne bilo srdce. — ... tíško nechtami popreberal na obloku...: štrngy-brnky-štrng.

Ide napospol o onomatopoeje, ktoré sa zväčša substantivizujú. Pri skloňovaní sa ohýbajú obe ich zložky. Zväčša sa v nich uplatňuje zvuková zhoda (podobnosť), ktorá zdôrazňuje ich zvukovú dvojdielnosť. Sem patria aj výrazy ako *dinom-danom*, *hala-bala*, *lárom-fárom*.⁵ Posledný príklad (správne malo byť *štrngy-brngy-štrng*) poukazuje na zložené onomatopoické spojenia, ktoré pozostávajú z celého radu zvyčajne zhodných zvukomalebných slov, napodobujúcich opakovanie istého zvuku v prírode.

IV. Do štvrtej skupiny zaraďujeme také zložené slová so spojovníkom, medzi ktorými je *p r i r a d' o v a c í v z' t' a h*: môžeme medzi ne bez porušenia zmyslu vložiť spojku *a*, *i*, *,ajj*, *ani* a výraz *a pritom*.

a) Nasľuboval *h o r y* -doly, že bude sirotám otcom. — ... nič za sebou netušia, takí sú zaujatí svojím citom *k a m a r á t s t v a* -dobrodružstva. — Prišli mu rad-radom, že to už ani *k o n c a* -kraj sa zdať nemalo. (Zech.) — A doložil s hrozbou: „Ak mi utečieš, rovnou cestou pôjdem pod Grabovik a poviem ti, čo mám na srdci, pred *o t c o m* -materou.“ (Kuk.) — Priekyhnevy boli medzi ľuďmi odjakživa, čo svet svetom stojí, ale toto nebolo. — Laľa ho! prezrie, vytrhne sa Hreščo z krásnej-prázdnej dумы. — V tom týždni prišiel do Huty buldozér. Na buldozéri krátke-vrtké mládenčisko. — Celé smernice sú len akési *n e m a s t n é* -neslané perspektívy, ktoré veru nikoho neuspokoja. (Pravda) — Janko, Hreščo, nože hádaj a uhádni, kto zmajstroval takú vec, *p e k n ú* -múdrú, čo? — Zo dvorov a chalúp vybehúvali na priekopy a mostíky *s t a r í* -mladí. — Tu on zase započal *j e d n o* -druhé, strčiac nos do filozofickej a medicínskej fakulty... (Zech.) — Agronóm z okresu vysvetlil ešte *j e d n o* -druhé... Priateľské, ba i rodinné zväzky sa trhali, podľa toho, ku ktorej stránke sa *t e n* -onen priznával... (Zech.) — Aj keby tam nič inšieho nebol našiel, len Peničku, líhajúcvstávajúc d'akovať by mal za ňu. — Preletela *h o r e* -dolu po dvore, na ceste ho vyzerala. — Pobeľali sme *k r í ž o m* -*k r á ž o m* strniská až po samú Kremničku. (Zech.) — *N e r a z* -nedva zlomil oje, dotrhal postroj, žľab vytrhol a vyniesol ho na ohlávke z maštale. — *S p r a v a* -*z l' a v a* ohrádzalo záhradu pôľcie a egreše. — ... keby bol pýtal peňazi na zakúpenie muštu alebo hrozna: ja by sa bol zaradoval, bol by s ním s *t e l o m* -*du š o u*. (Kuk.) — Nechajte ich. Nech si to povedia *z o č i* -*v o č i*.

Okrem príkladov, uvádzaných v kontexte, do tejto skupiny patria z excerpovaných dokladov tieto: *rozhorčený-omráčený*, *vydrhnutý-vyleštený* (*parkety čisto vydrhnuté-vyleštené*), *vymyslený-urobený*, *posedávať-postávať*, *z čista-jasna*, *doširoka-dohlboka*, *na rukách-nohách*, *neslano-nemastno*, *široko-d'aleko*, *vpredú-vzadu*, *zhora-zdola*, *zubami-nechtami*.

Ide o bohatú skupinu spojení, do ktorých môžu vstupovať slová všetkých slovných druhov — okrem gramatických slov. Z uvedených sa lexikalizovali

⁵ Pozri Pauliny — Ružička — Štolc, c. d. 106—107.

tieto: *hory-doly* (aj vo význame prešiel *hory-doly*), nemať *konca-kraja* (len v tomto tvare), *nemastný-neslaný*, *jedno-druhé* (zriedkavé), *hore-dolu* (najmä vo význame viacnásobného pohybu), *sem-tam*, *križom-krážom*, *lihajúc-vstávajúc* (= ustavične), *telom-dušou* (= celý, zo všetkých síl), *zoči-voči*, *z čista-jasna*, *neslano-nemastno*, *zubami-nechtami*.

Mnoho tesných spojení tohto druhu utvoril Tatarka ad hoc a bolo by ich treba „uvoľniť“, a to tak, že sa členy spojenia osamostatnia a oddelia čiar-
kou:

... všetko na neho pôsobí, vraví mu dôvernú, veľkú [namiesto dôvernú-veľkú] vec: Ty Hreščo, pre ňu — pre Marinku sa už sem azda nevrátiš — alebo: ... všetko na neho pôsobí, vraví mu dôvernú — veľkú vec: ...⁶

V tom týždni prišiel do Huty buldozér. Na buldozéri krátke-vrtké chlapčisko. — ... Na buldozéri krátke, vrtké chlapčisko.

Zasmiali sa všetci razom: Pagáč očervenieval-osinieval ako moriak — ... Pagáč očervenieval — osinieval ako moriak.

Bol by lietal, ale bol na rukách-nohách sputnaný — ... ale bol na rukách i nohách sputnaný.

Domnievame sa, že zviazanie, „zrastanie“ predstáv, ktoré požadujú spojovníkom zomknuté dvojice, dá sa docieľiť len istou dávkou rozumového úsilia. Ak má čitateľ toto úsilie vyvinúť každú chvíľu, vyrušuje ho to, ba i unavuje — čo, pravdaže, nezvyšuje estetický účinok. Okrem toho takéto spôsob splietania vecí, ktoré v skutočnosti stoja prosto vedľa seba, má svoj odraz aj v zvukovej línii vety. Napokon, spojovník pri čítaní slová ním spojené nespája (nečítame ich bez prerušenia) — ale naopak — oddeľuje ich: čítame ich s pauzou. Možno to pozorovať v tomto prípade: *V ďalšej miestnosti, ktorú im správca otvoril, boli už skrine na knihy, obrázky a heslá zavesené na stenách, parkety čisto vydrhnuté vyleštené*. — Zvuková línia vety by získala, bola by hladšia, keby sa medzi slová zomknuté spojovníkom vložila zlučovacia spojka *a* alebo *i*: ... *parkety čisto vydrhnuté a vyleštené*. Pravdaže, nič nenamietame proti tým spojeniam, ktoré svojou obsahovou zomknutosťou verne odrážajú zomknutosť v realite, povedali by sme jednu skutočnosť, ktorá je dvojdielna, respektíve viacdielna (porov. *zoči-voči*, *križom-krážom*, *hore-dolu*).⁷ I keď je autor azda naučený takto sa dívať na veci, ohľad na čitateľa (ktorému sa tento spôsob pozorovania vecí navodzuje v nezvyčajne veľkej miere) — zreteľ na menej zomknuté podávanie vecí — musí si vymôcť zníženie tohto pre Tatarku veľmi charakteristického štylistického prostriedku.

⁶ Možno, že náhrada pomlčky spojovníkom je v tomto prípade (azda sa nájdu aj iné) neoprávnenou tlačiarskou chybou (*Družné letá*, 121).

⁷ V ostatných prípadoch je písanie spojovníka z gramatickej stránky sporné a stáva sa otázkou štylistickou.

b) K tejto skupine priradujeme aj dvojdielne vlastné mená. Medzi oboma menami je zlučovací vzťah, no nemožno medzi ne vkladať zlučovacíu spojku. Spojenie vyslovujeme bez prerušenia, ako jedno slovo (spojka by zmenila zmysel spojenia):

Janíčko - Pavel smelo kráča dopredu, ale Marienka - Julka bojazlivo drobčí za ním, Pacíka sa jednako bojí ako zlej strigy. (Laz.) — Štúra nebolo doma a zastupoval ho Peter Kellner-Hostinský. (Zech.) — Rakúsko-Uhorsko že ostane nestranné. (Zech.)

Medzi mená tohto druhu napríklad patria: Elena *Maróthy-Šoltésová*, Viliam *Pauliny-Tóth*, Mikuláš *Schneider-Trnavský*; *Poprad-Tatry*, *Cerová-Lieskové*.

c) Napokon sem treba priradiť aj dvojdielne prídavné mená, označujúce dve úzko späté kvality. Vzájomná spätosť kvalít sa odráža v pomenovaní jednak spojovníkom a okrem toho tým, že prvé prídavné meno je v neutralizovanej podobe. Toto spôsobuje, že často prvé prídavné meno chápeme ako také, ktoré vyjadruje príznak druhého, že spojenie nehodnotíme ako priradovacie, lež ako podradovacie. Na samostatnosť oboch kvalít poukazuje len spojovník.

Navštívili sme najprv istého strýka, ktorý bol v prvej svetovej vojne cisársko-kráľovským kaprálom. (Heč.) — Neprístupná Bujanová — čiernobiela krásavica — spozornie predsa, obráti k nemu ucho. — ... [dnešná naša školská sústava] dostatočne nerešpektuje naše bohaté kultúrno-školské tradície (KŽ) — Strana a vláda Sovietskeho sväzu v duchu klasikov vedeckého socializmu dávajú prednosť myšlienke budovať masovo-povinnú školu miesto školy výberovej (KŽ) — Činnosť pedagogických inštitúcií... v poslednom čase ani nebola orientovaná na výskumné úlohy, ale organizačno-praktické: tvorbu často sa meniacich osnov a učebníc (KŽ) — Matica slovenská hodlá vydať veľký slovensko-maďarsko-nemecký slovník. (Zech.) — ..., vytvára sa v škole celá sústava nových teoreticko-praktických učebných predmetov polytechnickej povahy. (KŽ) Obrat umelecko-technickej prevádzky dosahuje dvoch miliónov rubľov za rok. (Pravda) — Vydanie Encyklopédie Slovenska bude mať veľký kultúrno-politický, vedecký a osvetový význam. (KŽ)

Vo všetkých prípadoch ide o dve kvality (zvyčajne vyjadrené vzťahovými prídavnými menami). V daktorých prípadoch nejde o vyjadrenie úzkeho zväzku dvoch rovnocenných kvalít (vzťah priradovací), lež o vzťah, normálne vyjadrovaný väzbou, teda o vzťah podradovací. Robí sa tak so zreteľom na stručnosť vyjadrovania. Tento zreteľ však dakedy sťažuje zrozumiteľnosť vyslovovaných myšlienok a priam čitateľa (počúvajúceho) pletie.

Vyjadrenie *kultúrno-školské tradície* hovorí, že je reč o kultúrnych tradíciách v okruhu školy (ktorá patrí do kultúry); výraz *masovo-povinná*

škola zhustene vyjadruje to, čo by sme voľnejšie vyslovili škola, povinná pre masu — čiže škola, ktorú povinne navštevuje každý. V spojeniach *slovensko-nemecko-maďarský slovník, teoreticko-praktické predmety, kultúrno-politický význam* ide o dvoj kvalitu (trojkvalitu) vecí.⁸

Podľa skúseností, ktoré máme z čítania dennej tlače a časopisov, ukazujú sa nám, že tohto zloženého druhu prídavných mien veľmi pribúda, a to — ako sme spomenuli — často na škodu zrozumiteľnosti vyjadrenia.⁹

V staršej literatúre píše sa so spojovníkom prídavné mená, odvodené od zložených mien, napríklad také, ktoré označujú odtienok farby:

V nedeľu zatým, hneď po obede, zavítala do nášho mesta muzika svätô-jurská. — I v týchto tmavo-belasých očiach zažihá sa kdesi v hĺbke oheň oduševnenia. (Kuk.) — Dnes píšeme *svätôjurský* (*Svätý Jur*), ako *banskobystrický*; *tmavo-belasý*. Priam tak (ako jedno slovo) píšeme *plavovlasý* („má plavé vlasy“), *čistokrvný* („s čistou krvou“), *štvormiestny* („má štyri miesta“) atď. Tieto zložené prídavné mená treba pozorne odlišovať od spojení prídavných mien so spojovníkom, ktoré označujú vždy dve, úzko síce súvisiace, ale predsa samostatné kvality.

V. Spojenia na zvýšenie intenzity významu. Podľa prostriedkov, ktorými sa zvyšuje intenzita významu, je tu niekoľko skupín:

a) Len o hodnú chvíľu, ako hľadá-hľadá, myseľ sa jej naplní nevýslovnou ľútosťou... — Chodil-chodil, umáral sa, túžil a vymýšľal si od výmyslu nemožné. — Penička, na svoje veľké trápenie, pristala: keď stavať-stavať, keď vo Vieske — teda vo Vieske, hoci tu nikoho nemá a nikoho nepozná. — ... národ krúžil, hluchý, akosi falošne ťahal-ťahal tú istú pieseň, ale kňaz sa tak tváril, akoby sa ho nič nedotýkalo. — Už sa mu celkom-celkom odnechcelo odísť zo zboľševizovanej krajiny. — Áno, pod Grabovikom, keď bola s ním ešte-ešte: boli chvíľky, keď si mievala, že je ona jeho a on že patrí jej. (Kuk.) — Drúček na pleci náhle klesol — nosidlá sa povážlivo pomykali a socha sa hore-hore nad zástupom nedôstojne zatackala. — Len-len že nevyzvrátila svojho muža... — Hreščo, keď otvoril dvere na pitvorci, len-len že nevyrazil misku z rúk Okánikovi. — Po príchode mužovom ochorela na smrť a ledva-ledva sa vytiahla po piatich mesiacoch. (Kuk.) — Naveľa-naveľa sa [Hreščo] ozval... — Len pomaly-pomaly vracala sa Peničke vlada do tela a krv do tváre. — Vidím a pamätám si, akoby to bolo teraz, túto chvíľu, ako si zahrkal zásuvkou o podstolinu. — Jej sa zas otvára ten jej svet, skvelý a nevidaný, o ktorom už-už začala pochybovať. (Kuk.) „Škoda ho, duše mi, škoda... Veru-veru bude sa cítiť medzera, bude, roky a roky... (Kuk.) — Išla ja vyštekať všetko-všetko a vám pritajili! (Kuk.) — Vysoko-vysoko na rozpálenom nebi stálo slnko.

⁸ Porovnaj Pauliny—Ružička—Štolc, c. d. str. 181.

⁹ Problematike zložených prídavných mien so spojovníkom bude treba venovať osobitnú štúdiu a pokúsiť sa v nej o podrobnejšie rozvedenie, resp. doplnenie normy. Pritom bude treba vychádzať najmä z výpiskov z dennej tlače a odbornej literatúry.

Zvýšenie intenzity významu sa dosahuje presným opakovaním slova. Je to vlastne druh lexikálneho stupňovania. Pri slovesách (napr. *chodil-chodil, hľadi-hľadi*) sa opakovaním naznačuje dlhý priebeh deja alebo jeho veľká intenzita. Zdvojovanie pre zvýšenie intenzity významu okrem slovných druhov, ktoré sme uviedli v kontexte, môžu tvoriť aj podstatné mená (*práca-práca, dážd-dážď*),¹⁰ prídavné mená (*pekný-pekný*), zámená (*taký-taký-taký*), neurčité číslovky (*veľa-veľa*) a citoslovčia (*ach-ach-ach, no-no-no*).

Zo spojení, ktoré sme uviedli v kontexte, lexikalizovali sa tieto: *ešte-ešte, len-len, naveľa-naveľa, teraz-teraz, už-už*. Ako vidieť, ide napospol o príslovky. Len v týchto prípadoch ide o ustálený spôsob písania. V ostatných prípadoch písanie spojovníka je otázkou viac-menej stylistickou.

b) Iba skromný pomníček s dlhým - predĺhým radom mien na všetkých svetových frontoch padlých rodákov. — Zuza Chorenka spokojná - prespokojná rozbehla sa hneď domov. — Šťastná - prešťastná mať vypočula, čo píšu novinky o jej synovi. — Kto sa podujme na túto ťažkú - preťažkú úlohu? — ... mnohý rodinou maznaný, všetkým možným vystrojený maznáčik často - prečasto podľahne zvodným nástrahám života ... (Zech.) — Dávno - predávno prišli už ľudia na to, že sa šťastlivý človek cíti stredom sveta a že je akýsi slepý, hluchý a či zábudlivý. — Horko - prehorko nariekala Čerňanička. — Duro Okánik ... sa pri tej Hreščovej hrmavici ľahko - preľahko prenáša domov do Liptova. — Vďačne - prevďačne ju usádzal a myslel si: Aspoň ty! — Veľmi - preveľmi mu bolo smutno. — ... ešte vyššie - prevysoko nad ňou [lúkou] na belasej oblohe nadúvali sa ľahké biele oblaky. — V Dužiciach od dávna - predávna dievčence tancovali kolo iba na jednom mieste: na moste pred pravoslávny kostolom.

V tomto oddelení V. skupiny ide napospol o intenzitné spojenia prídavných mien a prísloviek, teda slov, ktoré možno stupňovať. Zvýšenie intenzity významu sa docieľuje pripojením toho istého slova so stupňovacou predponou *pre-*, zriedkavejšie *pra-*. V spojení *vyššie-prevysoko* sa pripája elatívny tvar¹¹ príslovky k jej druhému stupňu. Z týchto spojení sa nelexikalizovalo ani jedno.

c) Marinka sa zvrtila, div - divúci, že mu sama nevylepila na ústa nadšený bozk ... — Ale istotne by všetci, režiséri i herci, dosiahli v tomto predstavení oveľa viac, keby mali pred sebou jeden - jediný, prežitý a premyslený, definitívny autorov text. (KŽ) — Ale ja si ešte požívam, chytro - chytrúčko doložil. — Málo - máličko sme boli takto spolu. — Rýchlo - rýchľúčko sa zacelieva rana v duši pod žiarou nežného pohľadu tohto mládenca.

Stupňovanie významu sa docieľuje pripojením toho istého slova, obmeneného príponou. Pozoruhodné sú najmä zdrobňovacie a zveličovacie prí-

¹⁰ Porovnaj *dážď a dážd, roky a roky, starosť a starosť*.

¹¹ Pozri Pauliny — Ružička — Štolc, c. d. str. 180.

pony. Zasa ide o spojenia, do ktorých zväčša vstupujú prídavné mená a príslovky od nich odvodené. — Zriedkavejšie sa vyskytujú v takýchto spojeniach aj podstatné mená — napríklad uvádzané *div-divúci* a ďalej: *pravda pravdivá, somár somársky, klamár klamársky*. V týchto prípadoch sa pripojený člen spojenia pomkýna do skupiny prídavných mien a píše sa bez spojovníka. Tu máme už očividne do činenia s determinatívnou syntagmou. V príkladoch, uvádzaných v kontexte, determinatívny vzťah je sporný (diskutabilný).

d) ... kováč je, vie kuť kince, podkovy, ale aj hrá - vy hrá va, bandu si dal dohromady na moje veľké nešťastie. — Tak sa aspoň chváli - vychvaľuje Agneškina mat. — Človek, čo mu najviac chválil - vychvaľoval dcéru, bol taký ochotný a sľúbil mu, že mu nahrá na platne jej pesničky.

V uvedených prípadoch ide o slovesné spojenia. Pripojený člen má ten istý koreň ako základný, lenže obmenený predponou aj príponou. Pripojený člen ako aj v oddeleniach b), c) sa odlišuje od prvého väčšou intenzitou významu, má vyššiu mieru deja (sloveso iného vidového stupňa). Písanie spojovníka v týchto prípadoch norma nevyžaduje.

e) Ledva stál (Ďuro Okánik) na nohách, taký bol unavený týždenným zhomom, denno - denným napätím. — A potom som už len denno - denne dychtivo čakala. (KŽ) — Tak aj ja: každému som poklonkoval a myslel som si, že je to moja sväto - svätá povinnosť: krčiť chrbát. — Povedali si, sväto - sväte sľúbili, že na budúcu sobotu celkom iste pôjdu. — Celý systém zakladal sa na čiro - čistej matematike... (Zech.)

V týchto prípadoch v spojení na prvom mieste stojí prídavné meno v neutralizovanej podobe (-o) a za ním po spojovníku príslušná podoba rovnokorenného prídavného mena alebo príslovka so zakončením zväčša -e. Spojenie možno posudzovať ako determinatívne (*sväto-svätý*: A k o svätý? — *Sväto*). V spojení *čiro čist-ý, -á, -é, -o* stojí na prvom mieste neutralizovaná podoba synonyma *čiry*. Ide o determinatívne spojenie, ktoré treba písať bez spojovníka.

f) Nech pršalo - lialo, miesto zostalo pod ním suché. — Pomaly, horkoť a ťažko, ale predsa len sa ukázala ... ružica s množstvom ostrých hraniek na lupienkoch. — Len horkoť a ťažko sa dala nakriatnuť, že do tej nemocnice nepôjde rodiť, že potresce svojho Klinu. — Na obidvoch všetci badajú pekno - krásnu chorobu — zaľúbenosť. — Ďuro Okánik rozpovedal pekne - krásne, prečo sa vybral do Košíc, čo tam skúsili. — „Ja pôjdem pekne - rúče pešky...“ (Kuk.) — Nasilu - namoc chce zamračenou tvárou utajiť, že sa tešiť neprestáva. — ... veď žatvu vo meno božie urobíme, len keby ste nás do toho družstva silou - mocou neťahali. — Zode, čo kúpila tú handru ktorúsi na seba, zle - nedobre na ňu: ... (Kuk.)

Stupňovanie významu sa vo vyššie uvedených príkladoch dosahuje pripojením synonyma, zväčša s väčšou obsahovou intenzitou, alebo pridaním antonyma v zápornej forme (*zle-nedobre*). Ide o spojenia prídavných mien, prísloviak a príslovkových výrazov substantívneho pôvodu.

Spojenie *nasilu-namoc* znie novo, aktualizovane. Je utvorené podľa modelu *silou-mocou*. Z týchto spojení sa lexikalizovali *horko-ťažko* (podobu „hor-ťažko“ pripúšťame iba v reči hrdinu, *pekne-krásne*, *pekne-rúče*, *silou-mocou* a *zle-nedobre*. V prvej vete by bolo primeranejšie písať spojenie s čiarkou: *pršalo, lialo*.

g) Ešte som len behúň-behúnik..., ale išiel som si do veľkého mesta hľadať frajerôčku. — Ďuro-Ďurko, čože sa to s tebou robí? — Janičko-Janko, syn môj, čože? Čože sa ti stalo?

Posledné oddelenie V. skupiny utvárajú mená osobné, zvieracie a personifikované mená vecí so zdobňujúcou podobou, ktorá môže stáť na prvom alebo na druhom mieste. Ide skoro napospol o oslovenia s citovým príznamkom, ktoré sú časté v ľudových rozprávkach a vôbec v ľudovej slovesnosti. Tieto prípady by sme mohli zaradiť aj do skupiny c) (stupňovanie pomocou prípony) a možno ich oddeliť čiarkou.

VI. Túto skupinu utvárajú spojenia so zhodným substantívnym prívlastkom, ktorý zväčša stojí za určovaným (základným) členom. Zhodný substantívny prívlastok označuje pojem, ktorým sa určuje pojem, pomenovaný základným členom. Určenie sa týka: spoločenskej funkcie (postavenie, zaradenie, povolanie), špecializácie v rámci triedy (druh), svetonázoru, národnej a inej príslušnosti, hospodárskeho postavenia, vekového stupňa, veľkosti, pracovného zaradenia (trvalého, prechodného), správania, vlastností, vzťahu k hovoriacemu atď.

a) On pokojne, bez odporu načúval, a ako pod vršok Anna-šachty doľahujeme, už sa mu gigaňa na všetky strany sveta holengala... (Zech.) — Zabudli už staré babky-modleníčky, že kedysi huckali svojich synov na nás. — Prosil som Samuela Bodorovského..., aby sa obrátil na známych bach-husárov (tak volali posmešne bývalých uniformovaných úradníkov bachovskej doby) (Zech.) — A tak bolo aj na schôdzi: všade človeka-komunistu do kúta pripierali, všade ho naťahovali ako na škripec... — Dráma v krajinomaľbách Kollárových [Jožko K.] vzniká z neustáleho napätia medzi odvekou trvácnosťou krajiny a dĺžkou ľudského života, vymedzeným hosťovaním človeka-maliara v nej. (KŽ) — Oplel zatko moje dcéry-sirôtenky o otcovizeň. — Rozkazuj si svojej dcére-sopľani. — Takých dievčat-domasiedok pomaly už nebude. — Na dlážke ochkalo dievčatko-vnučka, podpieralo sa rúčkami, zadočkom šmýkalo po dlážke. — Štyri hrdé dievky-družice nesú na pleciah pestrú sochu so zlatou vysokou čapicou na hlave. — Ale ľudia sa domýšľajú, kombinujú: kde ste vzali na dom-vilu toľké peniaze? — Na-

ukladal si niekoľko kubíkov tesianého kameňa a palivového dreva-ohorkov aspoň na dve zimy. — ...nazývala ho Dušankom-zbojníckom. — A prišli a prešli vedľa našich radov, vítajúc a vítaní sú s veľkým hukom a éljen-volaním. — Každý gazda i gazdík-trochár vysial aspoň meričku-dve raži... — ...grófká-vdova, dosť zbehlá botanička, zaoberala sa horlivo bylinárstvom. (Zech.) — A my hladoši tu na Horniakoch zbierali sme pre dolnozems-kých hladošov-boháčov, milodary, aby od hladu nezahynuli... (Zech.) — Stal sa z chirurga-ránhojiča — profesorom, vládny radcom a ba-rónom a liečil terajšieho nášho panovníka... (Zech.) — ...tváre chlapcov-kamarátov... všetko na neho pôsobí... — ... opýtal sa, ktorý chlap-kosec, ktorá ženská-žnica chce s ním ísť zajtra kosť... — Bielooblečený chlap-ráňava... hrozivo sa týči pred ním vysoký, vyšší ako jablň. — ...strhol ho vír nadšenia, ktoré ešte len vzrástlo, keď ho chlapčisko-ne-vojaka obliekli do uniformy a dali mu karabínu. (Laz.) — Pravdaže vyleteli [až nad mraky na lietadle], vraví ten chlapec-baník. — Krem toho do-stával som od takrečených invalidov-rubárov od každého zarobeného zlatého... (Zech.) — ..., keď nemáme poriadneho inžiniera-vedúceho ani hlavného strojníka, máme aspoň drobných kováčov. — Lysene, krásnej jalo-vici-prvôstke, čo už šiesty deň prenáša, dohovárala: Len ty vydrž. — Kňaz-farár si stal pred stolík... (Zech.) — Pred obedom sa chlapec zabá-val tam okolo domu s kamarátmi-vrstovníkmi. (Zech.) — Jaj, aký bol Jano Klino-parobok sprostý. (Zech.) — Kôň-dobráčik po-slušne zastal... (Zech.) — ...zachránil krásnu kravu-simentálku, najlepšiu dojku. — ..., musel som sa uspokojiť kusom salámy alebo krojer-syra s chlebom. (Zech.) — Tí Liptáci-robotníci robili, mali účasť na veľkej veci... — Toľko bolo na úseku mladých ľudí-neženatých. — Žuravlevova manželka... sa mučí po boku manžela-činovníka. — Ma-rinka-bleskaňa len hľadela. — ... ty len cítiš, že si nepatrné zrnko... v tomto veľkolepom divadle, ktoré pristrojila matka-príroda. (Kuk.) — Kým Hreščo obdivuje..., ako chodí dômyselný mechanizmus-hračka, v izbe všetko stíchnie... — Mikleš-boženík zháňa proti vám svedkov. — ... vedľa neho žena, potom nevesta-mestská panička s detským ko-číkom a najmladší syn. — Hudobné nástroje mali vypožičané, nebolo odbor-níkov-hudobníkov. (Pravda) — Hreščo ani netušil, že tí kopáči sú odborníci-míneri... — ... mohli dostať ústredím plateného odbor-níka-trénera... (Pravda) — Zemplínčania videli pred sebou sivastú opachu-horu, poprášenu snehom. — Jaj, keby som bol orol-vták!... — Ešte tejto jari nakúpia sto oviec-matiek. (Pravda) — Paľko-pred-seda, povedz, čo nového na okrese? — ...kde pavúk-samotár si šedé siete pradi. (Krasko) — Dáki parobci-výtržníci skrývali sa za nimi. — Na priečelí, na stĺpikoch podstienky-verandičky kričali modré krčiazky... — Na podstení stáli hodnú chvíľu obidve priateľky-vrstov-níčky. — ...spoznával som, že toto naše fideľne mesto, ktoré sa mi idúcky k profesorovi-Talianovi zdalo naplašeným, teraz dostalo úplne straš-nú — hrozivú tvár... (Zech.) ... keď som v pitvore zočil proroka-pastie-ra... chytil som ho za krk a vyšmaril som ho pred dvere... (Zech.) — Samo-zrejme, režiséri-nasledovníci musia s novou invenciou a fantáziou študovať s hercami mladších generácií... (Pravda) — Nuž, ale aký som ja roľník-družstevník, keď ani zeme nemám, ani družstva vo Vieske nieto?

— ... ešte viac sa hnevá sám na seba, že sa mu pozdal tento fičúr, parádnik, troška-chlap. — Jano, Hreščo, nedbal by si za ženu také dievča, čo? Ako sláviček-vtáča spieva. — ... poslal nám po zamazanej slúžke-Kysučanke za misu zapraženej kapusty. (Zech.) — Pod tou strigou-detskou kresbou výrazný nápis: Hreškaňa. — ... koľko sa narozsieva do všetkých vetrov strom-topoľ páperistých semiačok... Ščuraňa-chytraňa mala mať dnes službu pri kravách, dávať pozor. — Vnuk-študent zmaturoval. — Svietia [oči] ako oči smelého vtáka-sokola. — ... dozaista si ho zamenila so zaťom-nehodníkom, čo opustil sirôtenku. — Za polievkou prišla pečeňa... potom varená baranina..., obložená smaženými zemiakmi-rožkuľami. (Kuk.) — ... Marinka zaspievala tri pesničky: najprv clivú, potom bujarú a nakoniec žart-prekáračku. — Doteraz sa veľa žiadalo najmä od najmenších žiakov-prváčikov a druháčikov. (Pravda) — Mocný grošovaný žrebec-vnútrák¹² bol v poriadku. — Zagánil (Hreščo) nie ani na mater, ani na kamarátov, ale kdesi na dvor do neurčita a povedal-zahrmel hlbokým hlasom...

Povšimneme si pozoruhodnejšie prípady. V spojeniach *Anna-šachta*, *bach-husár* určovaný člen determinatívnej syntagmy stojí na druhom mieste. Tieto spojenia pochádzajú zo staršej vrstvy slovenčiny (Zechenterov životopis, písaný v rokoch 1900—1903) a pripomínajú tvorenie zložených pomenovaní v maďarčine a nemčine. — Podobného rázu je spojenie *éljen-volanie*. Aj v ňom je určujúci člen na prvom mieste. Ním sa určuje druhý člen *volanie*, a to obsahovo (volanie čoho? — *éljen*). V dnešnej spisovnej slovenčine pociťujeme spojenie typu „bach-husár“, „éljen-volanie“, „krojer-syr“ ako nekorektné alebo poukazujúce na staršie obdobie slovenčiny.

Spojenia *odborník-hudobník*, *odborník-míner*, *odborník-tréner* môžu mať aj obrátené poradie zložiek. To závisí od prístupu k veci. V daných prípadoch na prvom mieste je základný (určovaný) člen a na druhom mieste určujúci člen (zhodný substantívny prívlastok). Pozornosť sa obracia v základe na to, že sa hovorí o odborníkoch (nie diletantoch) a až potom sa odbornosť špecializuje udaním príslušného pracovného okruhu. Uvedené spojenia teda treba chápať ako „odborník v odbore hudby“, „odborník v tréňovaní“, „odborník v mínerskej práci“.

Obdobne chápeme aj spojenia *opacha-hora* a *orol-vták*. *Opacha* označuje všeobecnejší pojem (určovaný člen) a *hora* je užší, špecializovanejší pojem (určujúci člen). Ak by sme v tomto spojení vynechali spojovník, vznikol by určovací sklad *opacha hora*, v ktorom základným členom je *hora* a určujúcim členom slovo *opacha*, majúce funkciu prídavného mena (porovnaj „ozruta chlap“, „troška chlap“, „mrcha človek“, „sviňa chlap“ atď.). Aj v spojení *orol-vták* je poradie: 1. určovaný člen — 2. určujúci člen. Zo súvis-

¹² Spisovne: *žrebec-vnútrák*.

losti totiž vychodí, že sa spojenie podáva s takýmto obsahovým zacielením: *orol* — to jest tvor, ktorý vie lietať, teda vták. Obdobne je to aj v spojení *sláviček-vtáča*.

Ako vidieť, okrem prípadov, ktoré sme uviedli na začiatku (*Anna-šachta*, *bach-husár*, *éljen-volanie*), ide napospol o poradie 1. základný člen — 2. zhodný substantívny atribút (pozri aj ďalšie skupiny).

Napokon sme do tejto skupiny zaradili aj slovesné spojenie *povedal-zahrmeľ*, pretože vzťah *zahrmeľ* k *povedal* je analogický napr. vzťahu slova *kosec* ku slovu *chlap* v spojení *chlap-kosec*. Sloveso *zahrmeľ* určuje, a kým spôsobom sa uskutočnilo „povedanie“ priam tak ako podstatné meno *kosec* určuje, o akého chlapa ide.¹³

Spojenia VI. skupiny sú napospol vecou syntaktickou, ba viac štylistickou — nie lexikálnou. Tieto spojenia sa zriedka lexikalizujú (azda daktoré prírodopisné termíny). — V próze Dominika Tatarku ich pociťujeme — najmä pre veľké množstvo — ako osobnú štylistickú špeciálnosť. Veľa z nich vzniká na základe situačného nazerania na veci; sú dané a určované situáciou a čitateľ môže len pozorným vniknutím do kontextu oceniť ich význam a funkciu. Toto platí vo zvýšenej miere o nasledujúcej skupine.

Osobitné oddelenie tejto skupiny tvoria také substantívne spojenia, v ktorých zhodný substantívny prívlastok, postavený za určovaným menom, udáva aspekt, z ktorého si určovaný pojem práve všímame. Ukazuje istú stránku príslušného (často jedinečného pojmu), na ktorú sa vzťahuje platnosť výpovede. Obrazne by sme mohli povedať, že tento druh prístavku nám ako reflektor osvetlí (ukáže, predstaví) len istú oblasť individua, ostatné časti necháva v danej situácii bokom.

b) Stanislavskij a režiséri novej inscenácie... tu výlučne divadelnými prostriedkami vyjadrujú všetku svojráznosť a originalitu štýlu Gogoľa-satirika. (Pravda) — Lenin-človek, jeden z nich, jeden z nás. Dobrý a veľký človek. (Pravda)

V spojení *Gogoľ-satirik* prístavok *satirik* značí, že si Gogoľa v danej situácii všímame nie „ako takého“, lež iba ako tvorcu satiry; ostatné stránky (tvorbu) si nevšímame, alebo ich vedome pomkýname do pozadia. Priam tak aj v druhom prípade. Nejde o Lenina ako politika, Lenin v uvádzanom kontexte vystupuje ako človek. Túto tesnú syntagmu možno rozpísať vložením zreteľového *ako*: *Gogoľ ako satirik*, *Lenin ako človek*, alebo v daktorých kontextoch pridaním celej podmienkovej vety, ktorá vyjadruje zreteľ: *Gogoľ, ak si ho všímame ako satirika*... / *Gogoľ, pokiaľ si ho vši-*

¹³ V archaizujúcom štýle bolo by tu možné použiť spojenie s prechodníkom: *zahrmiac povedal*.

mame ako satirika ... Namiesto prístavku možno použiť celú vloženú vetu („vetný prístavok“): *Gogoľ — máme na mysli Gogoľa ako satirika* — ...

Obdobné sú spojenia *Štúr-jazykovedec, Hviezdoslav-básnik, učiteľ-pedagóg, robotník-zlepšovateľ* (môže patriť aj do a) oddelenia, podľa aspektu). Fr. Trávníček o takýchto zhodných substantívnych prívlastkoch hovorí: „...určujú jednotlivca označeného základným substantívom s prihliadáním na neho samého“. Súčasne Trávníček odmieta v týchto prípadoch písanie spojovníka. O prívlastkoch tohto druhu vraví: „Pripojujú sa k svojmu substantívu zväčša splývavo ako prívlastky typu a) [pán učiteľ, slovo otec, mesto Praha atď.] a preto sa neprávom oddeľujú pomlčkou, obyčajne krátkou: Neruda-dramatik, lekár-ludomil...“¹⁴

VII. Do ďalšej skupiny spojení patria synonymické spojenia, ktoré vznikajú v snahe po presnosti a zrozumiteľnosti slova. Druhé slovo presnejšie (adekvátnejšie) alebo zrozumiteľnejšie (pre poslucháča alebo čitateľa prijateľnejšie) vyjadruje príslušnú skutočnosť.

Justín, Mikleško, náš boženíček-doručovateľ, kdeže si? — Snivo odtiaľto pozerajú do diaľky-budúcnosti... — Veď tak, dievka moja-nevestička, hneď by som sa rozrevala, ani by som neprestala. — ... Vraniak alebo Matúš Závozník, na smrť by sa boli za ňu [hrdú dievku] pobili, porezali, dušu-črevá vypustili. — To mu najprv svitlo v hlave, že teraz sú nové časy a že ľudia by nemali bývať v hline, keď celý život robia s hlinou-zemou. — Po tejto hrmavici-blýskavici ticho nastalo. — Takéto dievča húštinou-tŕním príde za tebou. — „Ty si chodíš do fabriky, na poľovačky, máš kamarátov-konfábelov, máš frajerky“, začala mi vyčítavať. — Teraz začula nežné klopanie na sklo a to ju prebúdzalo z nehybnosti-necitnosti, to ju privádzalo k vedomiu zo začarovaného sna. — Odvolaj, alebo nie si mi priateľ-kamarát, — vzbúri sa Okánik. — Títo Rusi-sovieti v kolchozoch žijú, aj my prv či neskôr budeme. — Joj, tato, pravdu máte, veď mne robota vo fabrike v tom smrade-dyme nechutí, — rozosmial sa aj syn. — Bol včelárom až do smrti veselý starček-figliar. — Okrem pieskovca jestvuje tu i vápenec a trachyt-zeleňokameň... (Zech.) — Alebo je hluchý-tupý, alebo nepočuje. — Po masťnom-sýťom obede Orendáč poslal ženu, chlapcov, dcéru Marišku po susedoch. — Celý čas bol namosúrený-zagánený. — Otec Klimo sa rozosmial, šťastný-blažený, že na tú krásu gazdovskej roboty teraz prišiel. — Berto Švec býval vždy vážny a z tváři mu bolo cítiť, že poskusoval mnoho ťažkého-neveselého. — Bola veru skromná, z kraja statkom udlávená-uvlečená. — Žiadostivá-rozdychtená, prizerala sa neveste dôkladne. — Priam cítila-čula, ako dvor tíchne, ako odchodí všetko do dediny. — Ale keď tí istí dvaja ľudia chodia-krúžia, stretajú sa, i keby nechceli, narážajú do seba. — Rozumu málo, ale lietať-brkať by to všetko chcelo. — Už jej chcel vysypať všetko naraz, čo nasníval-navymýšľal,

¹⁴ Fr. Trávníček, c. d. 556.

ale Marinka ho prerušila... — Tato môžu pozabudnúť na ploty, jablone, na všeličo už nedovidia-nedohliadnu, ale Valach sa ešte tešil ich opatere ako kedysi. — Marina Čerňanička povychýtovala-pospomínala z listov podrobnosti. — Marinka pri ňom precítila-poznala, že okrem svojho úzkeho sveta nič nevidela a nič nepozná. — Teraz si povieš: Tristo striel, ja som sa už dosť narobil, teraz nech si prší-smoklí. — Máš pravdu, Janko. S tebou oknom vyletím: a kdeže pôjdem-poletím? — Celý život som sa trápil-mordoval, teraz čo z toho všetkého? — po dobrej chvíli ozval sa sváko. — Ženská trpí-znáša, ale keď sa rozľúti, je zle. — Len si zabite, tatíčko, vravela-opakovala: Bite, zabite si svoje decko. — Drozdy z diaľky vyhvizdujú-vyhuďujú. — Tá sa mu zahľadela-zaľúbila do Vraniaka. — ... keď si [Marinka Orendáčka] pritisla tvár k múru kostola, od hanby išla zhorieť-zomrieť... — ... Ďurko, podívaj sa... škoda sa ti takto zhrýzať-zmárať. — Priložil oko k hrane stola, ako žmúril-mieril na matricu. — Nevedomky-nenazdajky doširoka, do dávnej minulosti zabiehali. — Nadšené pohľady ju obletujú, veselé slovká bzučia: novosviežo rozvoníava toto dievča. — Pre seba si dosť dorobíme, a vy si pre mňa-za mňa aj od hladu pokapte.

Synonymné spojenia pomenúvajú vec (v širokom zmysle slova) akoby na dva razy. Spojenie vzniká, keď sa prvé pomenovanie hovoriacemu alebo píšúcemu z hocakých dôvodov „nevidí“. V hovorovej reči sa na uvedenie synonyma často používa slovo *ako*. Rozvedieme daktoré z uvádzaných prípadov.

V spojení *boženiček-doručovateľ* hovoriaca osoba (ide o spojenie, ktoré sa používa vo vnútornej reči hrdinky z Radostníka) použije najprv *krajové* pomenovanie a k nemu pridá—akoby poopravila svoje vyjadrenie—jeho *spisovný* ekvivalent. Druhé pomenovanie možno pripojiť k prvému výrazom *to jest*, vysvetľovacou spojkou *totiž*, slovom *teda* alebo vetou *aby ste dobre rozumeli*. Tento spôsob pomenúvania (uprávania pomenovaní) je u istých rozprávačov, ktorí majú ohľaduplný postoj k spolubesedníkovi, veľmi častý. — Spojenie *dievka moja-nevestička* treba chápať asi takto. — Hovoriaca osoba (svokra) oslovuje svoju nevestu najprv všeobecným familiárnym *dievka moja* a potom až pripája oslovenie, ktorým spresňuje svoj vzťah, teda *nevestička*. — Dvojslovné pomenovanie *hrmavica-blýskavica* sa používa na vyjadrenie dvojdielnej skutočnosti (*hrmí, blýska sa*); zvyčajne však stačí jednoduché pomenovanie (jednoslovné), aby sa dostačujúco označili oba úzko späté deje. — *Kamarát-konfábeľ* reprezentuje také spojenia, v ktorých dodatočne pripojené označenie má *zhoršený* význam. Hovoriacej osobe sa pomenovanie *kamarát* nezdá byť adekvátnym, keď uvažuje o „podujatiach“, ktoré sa v danom prípade pod titulom *kamarátstva* dejú, preto prikladá primeranejšie pomenovanie *konfábeľ*, ktorého význam sa dá opísať slovami „spoločník, s ktorým niekto vystrája“. — V spojení *smrad-dym* na prvom mieste stojí všeobecný názov, ktorý sa

pripojeným pomenovaním špecializuje a zároveň spresňuje (smrad je len jeden z prejavov dymu).

V daktorých prípadoch pripojené synonymum, ako sme vyššie ukázali v prípade *boženík-doručovateľ*, je akýmsi *p r e k l a d o m* pôvodného pomenovania. Voľačo podobné sa deje i v spojení *trápil-mordoval*. Najprv sa použije domáce označenie a potom ako pripojené bližšie určenie — slovo s cudzím koreňom —, čím sa dosahuje aj zvýšenie intenzity významu.

Ako vidieť, ide tu o synonymitu, chápanú hodne široko. V málo prípadoch ide o doslovnú rovnoznačnosť. V každom prípade sa dvojité pomenovanie používa na to, aby sa spresnilo, o čo ide. Označená vec sa synonymnou dvojicou pomenúva (podáva) úplnejšie, asi tak, ako by dostala bližšie určenie prívlastkom (niekoľkými prívlastkami). Takýmto spôsobom sa často postupuje pri popularizujúcich výkladoch. Úzko späté synonymické dvojice možno používať ako prvok, ktorým autor charakterizuje reč vystupujúcej osoby. V autorskej reči tento pomenúvací postup treba uplatňovať len zriedka.

Z toho, čo sme o synonymných spojeniach povedali, sa ukazuje, že všeobecne ide o spojenia nelexikalizované, vznikajúce v konkrétnej — viacmenej jedinečnej situácii.

S istým váhaním priradíme k tejto skupine aj lexikalizované spojenie *pre mňa-za mňa*, ktoré je významovo ekvivalentné výrazu „nedbám“. Základ synonymickej paralely tu tvoria príčinné spojky *pre-za*, ktoré majú zhodnú väzbu, s akuzatívom. Spojením sa docieľuje zdôraznenie nezáujmu o vec.

VIII. Nasledujúca skupina spojení so spojovníkom je príbuzná skupine predchádzajúcej (VII.). Vlastne, možno ich chápať ako jednu skupinu. Druhé pomenovanie v nich je *m e t a f o r i c k é*, a to jednoduché alebo opisné. Tieto spojenia vznikajú s estetickým zacielením. Metaforické pomenovanie zvyčajne stojí za základným pomenovaním. V prípadoch, keď metaforické pomenovanie stojí pred základným pomenovaním, metaforu hodnotíme ako substantívny prívlastok, ktorý pridáva základnému menu charakteristický príznak príslušnej veci („poklad-žena“: má byť *poklad žena* = cenná žena; „mača-žena“: má byť *mača žena* = drobná, slabučká žena).

Hej, postojte! Kde je *b r z d a - z á c h r a n a*? — kričí Ďuro Okánik, posmeškuje. — Mať Hreščová, *d r o b n á b a b k a - p e r e č k o*, našla si svoje miesto na svete i spôsob, ako šťastnejšie žiť. — Zo Sverdlovskaja do susedného Pervouralskaja vedie celkom obyčajná... cesta. A preda je to *c e s t a - p a m ä t n í k*. (Pravda) — Ech, bišubohu, do oka mi padlo *d i e v č a - i s k r a*, kamaráti. — Ja sa len prizierám, či ku mne pristanete za družicu, *d i e v č a - š i r o k é s u k i e n k y*. — Len ťažko sa dala uspokojiť, že ona, *d i e v e n k a - v t á č a v p o l i*, nezavadzia nikomu. — Pri jarku stála ich tesná *c h a l ú p k a - ž o b r á č k a*. — Že by teba, *M a r i n k a - p o t e š e n i e*, pod zámkou držali — nemožné. — Je to

[Alma-Ata] mesto-park. A v tom je jeho krása. (Pravda) — Opřchla z teba rosička-nevinnošť.

Posledné spojenie možno chápať obdobne ako vyššie uvádzané *poklad žena, mača žena*; adekvátnejšie je však chápanie: *rosička*, čiže *nevinnošť*.

Všetci akosi zhíkli: Vlastu-ružičku ťažko si bolo predstaviť poľfkánu maltou, ako muruje. — Ten vek je už tu — sila nového času zavalila vlast-macochu a vzkriesila vlast-matku. (Heč.) — Známa vec: pre bylinku, zviera-nem útvár, ale i pre Vieščana... najťažšia vec je presťahovať sa, zmeniť podnebie svojej duše. — Janova skupina pokosila-pozametalu Michalovu Švecovu raž... — A to sa tiež vie, že si šťastného otca každý doberá, podpichuje, čo má, či chlapca a či rozštiepeného pohoniča-dievku.

Ak metaforické označenie — ako sme vyššie upozornili — stojí pred základným pomenovaním, treba ho chápať ako „jednovýchodný“ substantívny atribút (*poklad žena, mača žena*), alebo ako symbolické pomenovanie, za ktorým nasleduje základné pomenovanie. Medzi obrazné a priame pomenovanie možno v poslednom prípade vložiť výrazy *čiže, totiž, to jest*.

Pripojením obrazného pomenovania k priamemu dostáva prijímateľ jazykového prejavu popud, aby úzko zviazal dve skutočnosti. Pri tomto psychickom pochode nastáva oscilovanie medzi vecou a jej obrazom, porovnávanie a zlievanie predstáv oboch okruhov, čím sa podľa Bečku docieľuje „polyfonná účinnosť metafory.“¹⁵ V uvedenom duševnom procese, ktorý sme tu podali veľmi zjednodušene, je základ estetického účinku metafory.

Metaforické pomenovanie veci, umiestené za pomenovaním základným (takzvaná juxta pozičná metafora; pozri Bečka, c. d. str. 103), môže sa, pravdaže, pripájať k základnému pomenovaniu nielen pomlčkou, ale aj čiarkou. Pripojenie spojovníkom je užšie, zomknutejšie, no netreba zanedbávať ani prvý spôsob pripájania, pričlenenie pomocou čiarky. Estetická účinnosť tesných spojení metaforického pomenovania s priamym je — priam tak ako pri iných výrazových prostriedkoch — nepriamo úmerná ich frekvencii. Toto sa vzťahuje aj na dve Tatarkove diela. Ide o prostriedok účinný, no treba ho používať s mierou. Pravdaže, nadhodenú otázku by bolo možno priliehavejšie rozobrať len podrobnejším výskumom prostriedkov, ktorými sa v Tatarkovej próze charakterizujú veci, a ich konfrontáciou (napríklad, či prístavkovú metaforu predchádza opis, ako často sa metaforické označenie strieda so základným atď.).

Rozdiel medzi synonymickými spojeniami a spojeniami základného pomenovania s metaforickým (medzi ôsmou a deviatou skupinou) je v tom, že kým synonymické spojenie vzniká z potreby výstižnejšie pomenovať vec,

¹⁵ Pozri J. V. Bečka, *Úvod do české stylistiky*. Praha 1948, str. 103—104.

zatiaľ metaforické spojenie (príčlenenie metaforického pomenovania) vzniká preto, aby sa názorne predstavili charakteristické znaky veci pomocou obrazného predmetu. V synonymickom spojení medzi zložkami je vzťah priradovací, v metaforickom spojení — vzťah určovací.

IX. Poslednú nateraz zistenú skupinu tvoria spojenia typu *Bratislava—Žilina*. V nich priradením pomenovaní dvoch krajných zemepisných bodov — bodu východiskového a cieľového — označuje sa železničný a iný spoj a obrazne aj prostriedok spoja. Jednotky takéhoto zloženého pomenovania sú spojené ako úplne rovnocenné.¹⁶

*

N a z á v e r sa pokúsime o niekoľko zhrnujúcich poznámok.

Slovné spojenia so spojovníkom vznikajú ako výsledok pomenovacieho postupu. Výrazne to ukazujú najmä spojenia, ktoré sa lexikalizovali. Pomenovací postup je zväčša v súlade s pomenúvanou skutočnosťou, ktorá je dvojdielna a ako taká sa chápe (chápala). Dvojdielnosť skutočnosti má svoj odraz v dvojdielnosti mena. No v mnohých prípadoch, a to najmä v lexikalizovaných spojeniach, dvojdielna vonkajšia forma je už len poukazom na vznik príslušného pomenovania; jeho význam je nečlenený (najmä druhá skupina). V daktorých prípadoch, najmä v III. skupine, dvojdielnosť pomenovania sa podťahuje a udržiava zvukovou symetriou. Ide o rýmované dvojice onomatopoického pôvodu.

Eventualitné a intenzitné spojenie (prvá a piata skupina) zbližuje kvantitatívne „rozpätie“ medzi zložkami spojenia.

V druhej, tretej, štvrtej a piatej skupine vznikol celý rad ustálených spojení, ktoré majú tendenciu k jednotnému (nerozčlenenému) významu.

Do šiestej skupiny patrí veľký počet združených pomenovaní. Voľnejšie spojenia tejto skupiny spolu s poslednými dvoma (siedma a ôsma), s takzvanými synonymickými a metaforickými spojeniami, treba posudzovať najmä zo stránky štylistickej (dotkli sme sa ich vyššie). Písanie spojovníka v nich nemôže riešiť gramatická norma.

Vo všetkých prípadoch zložky spojení sú v priradovacom alebo určovacom vzťahu.

Znova pokladáme za potrebné podotknúť, že otázku zložených prídavných mien, ktoré sme priradili do štvrtej skupiny, bude treba dôkladne preskúmať osobitne, a to z lexikálnej, gramatickej i štylistickej stránky na základe bohatého materiálu.

¹⁶ Zriedka sa stretávame s menami, ktoré vznikli priradením jednočlenných zvolacích viet. Napr.: *Taká planá cesta od Turčianskeho Skleného dolu oproti Prievidzi nosí správne meno: Strach-zaďakovať!* (Zech.) Tieto prípady by mohli tvoriť malú okrajovú skupinu.

Ešte poznámka k zloženým slovám a k slovným spojeniam so spojovníkom (skupiny šesť až osem) v dvoch knihách Dominika Tatarku. Domnievame sa, že Dominik Tatarka preťažil svoje diela týmto výrazným pomenovacím prostriedkom. Pre obsahový aj estetický dosah tohto jazykového prostriedku by bolo lepšie, keby ho bolo menej.

ŠTÝL V. MINÁČA V ROZPRÁVKE S Ú D

Miloslav Darovec

Doterajšie rozborov diel súčasných spisovateľov sú z väčšej časti rázu príležitostného a viažu sa na aktuálne problémy súvisiace s celkovým hodnotením daného umeleckého diela. Takéto chápanie úloh štylistického skúmania literárneho diela je zaiste nedostačujúce. Pre utvorenie celkového obrazu o súčasnom stave umeleckého štýlu bude potrebné systematicky analyzovať jednotlivé diela všetkých význačnejších spisovateľov.

Téma našej štúdie vychádza práve z týchto požiadaviek. O jej výbere rozhodlo aj to, že súboru Mináčových rozprávok Na rozhraní (vydal Slovenský spisovateľ v Bratislave 1954), ktorý obsahuje i rozoberanú rozprávku, všeobecne sa prisudzujú význačné umelecké kvality; výber rozprávky motivuje zas skutočnosť, že žárový a kompozičný charakter rozoberaného útvaru najlepšie umožňuje splniť našu úlohu — analyzovať štylistickú výstavbu diela ako celku v jej vzťahu k mimojazykovým zložkám.

Rozprávka *Súd* je zaujímavá zo stránky kompozičnej tým, že reč postáv prevláda nad rečou autora a tvorí jadro dejovej výstavby. Sú to monologické prejavy troch svedkov a obžalovaného, vytvárajúce vnútorný dej. Autorská reč monológy iba komentuje, uvádza ich do vzájomných vzťahov a organizuje celkovú stavbu diela.

Tieto kompozičné vlastnosti rozprávky určujú zameranie a metodický postup pri rozbere jej štýlu. Keďže dominantné postavenie v diele má reč postáv, i štylistický rozbor budeme orientovať predovšetkým na túto zložku. Pokúsime sa zistiť osobitosti jazyka a štýlu jednotlivých monológov ako prostriedkov typizácie. Reč postáv a jej osobitosti budeme vysvetľovať na pozadí celkového charakteru postavy. Okrem toho zameriame pozornosť i na zisťovanie spoločných štylistických vlastností reči postáv, ktoré poukazujú na metódu výberu jazykových prostriedkov autora všeobecne.

Ako prvý zo svedkov proti boháčovi Mišinkovi vystupuje Jano Habada-Dolný. Starší človek, prostý dedinčan, zatrpknutý voči niekdajšiemu gazdovi najmä preto, že ten svojím neľudským vzťahom k robotníkom v značnej miere zapríčinil smrť jeho ženy. Charakter tejto postavy sa prejavuje v jej monológu, ktorý je iba veľmi striedmo prerušovaný prvkami autorскеj reči, komentujúcej mimojazykové zložky prehovoru. Jazykové prostriedky dokresľujúce charakter tejto postavy vyberá autor v zhode s celkovým charakterom z oblasti ľudovej reči.

Reč starého Habada-Dolného popri svojom ľudovom základe má isté osobitosti, viažúce sa na osobnosť hovoriaceho a situáciu, v ktorej sa jazykový prejav uskutočňuje. Je emocionálne a subjektívne zafarbená a ukazuje na ostýchavosť vo vzťahu k prítomným i obžalovanému. Vidno to napr. z tohto úryvku:

„Prosím za odpustenie, slávny súd, i vás, ľudia boží . . . Počúvam a hľadím, a nedalo mi obsedieť, svedomie mi nedalo obsedieť. Reku, Jano, na teba prišiel rad vypovedať všetko po pravde. A tak vám rozpoviem rozprávku o drevných časoch, ako sa žilo predtým u starého gazdu a potom aj u tohto, aká to bola sláva pre robotného človeka žiť v takých časoch . . .“

„Horká to bola sláva. Vrávi sa, svetská sláva — poľná tráva, ale aj travička sa zelená a rastie k obecnému úžitku, a my sme vtedy ani nerástli, ani nemreli, priam ako pošliapané byľky, čo sa nemôžu zodvihnúť, a úžitok z nás nebol obecný, úžitok z nás mal iba tuto gazda.“ (66)

Janova reč je príznačná svojou bezprostrednosťou a plastičnosťou. Hovoriaci ako by si uvedomoval úzky kontakt medzi sebou a počúvajúcimi, a to do takej miery, že v jeho monológu je obsiahnutý i vnútorný dialóg medzi ním a počúvajúcimi:

Veď som vedel, čo jej je. Čakali sme syna, mal prísť už o dva mesiace. *Ako sme vedeli, že to bude syn? Nuž — vedeli sme, a dost.* Žil už s nami dávno predtým, ako mal prísť na svet, aj meno sme mu dali, Ondřík, po starom otcovi. Hej, veru, všetko mal prichystané, čakali sme ho ako kráľa. Nadovšetko sme ho mali radi, Ondříka, ktorý mal prísť. (68)

Epická línia Janovej reči zo spomínaných príčin je často prerušovaná úvahovými prvkami. Vyjadrením týchto prvkov sú najmä opytovacie vety. Ako uvidíme ďalej, tento zjav v ešte väčšej miere je príznačný pre reč ostatných postáv.

Reč Ondreja Dzurovie v protiklade k reči Habada-Dolného charakterizuje črta výbojnosti a sebavedomia, najmä vo vzťahu k obžalovanému Mišinkovi. Svedok odhaľuje morálny profil obžalovaného a odsudzuje ho.

Jeho reč je plná irónie. Charakterizuje ju rozvinutá metafora a alegória ako prostriedok na karikovanie morálnych vlastností Mišinku. S týmto zámerom používajú sa i citáty z biblie a ľudové príslovia:

Ja, slávny súd, poznám pána Mišinku od malička. Nikto ho nepozná ako ja. Naše osudy boli spojené mocným povrazom: on držal povraz a priťahoval ho, ja som ho mal uviazaný na krku. Len-len že ma nezadusil ten povraz... (74)

... Boli sme ovce — napospas vlkom. A tu prišli komunisti a hovorili: dosť bolo oviec a vlkov! Ovce sú ľudia, chudoba, a keď sa chudoba spojí, je mocná, najmocnejšia na svete. A vlci — tým treba kydnúť po hlave, aby nekrívali!

Tak je to, súdruhovia. Pán Mišinka je — vlk. Ťava neprejde uchom ihly a vlk si darmo prefarbuje kožuch, hlavné sú uňho zuby. (74)

Kým starý Jano iba nepriamo, pomocou ukazovacieho zámena, zameriava svoju reč na Mišinku, Ondrej priam zosmiešňuje Mišinkovo meno, pridávajúc k nemu ironizujúce prívlastky a metaforicky ho obmieňajúc.

Posledným svedkom je Pavol Tinka, vedúci mládežníckej brigády. Jeho reč ukazuje na človeka plného pracovného elánu, zápalistého budovateľa socializmu na dedine a nekompromisného bojovníka proti záškodníkom. Kompozične je stavaná podľa jednoduchej schémy: na začiatku konštatuje činnosť obžalovaného zhodne s výpoveďami Mišinku samého, v ďalšej časti vysvetľuje príčiny jeho konania. Tinkova reč upozorňuje na seba hojným výskytom opytovacích viet:

... Ako to, že jeho druhý majetok vyzerá dobre, hoci všade, aj v našom družstve, je nedostatok pracovných síl?

No tak, že pán Mišinka bol hospodárom v družstve... (85)

A ako sa staral pán Mišinka o družstvo? (85)

... ako to, že pán Mišinka bol tak dlho veľkým pánom a mohol nás vodiť za nos?

To preto, súdruhovia, že sme boli málo ostražiti. (86)

Opytovacie vety na konci odsekov sú ohnivkom spájajúcim po sebe idúce motivické celky. Príznačné je, že motív pred opytovacou vetou vyjadruje následok, motív nasledujúci po nej príčinu Mišinkovej činnosti.

V tejto súvislosti treba si osobitne všimnúť otázky, na ktoré si hovoriaci dáva stručnú a jednoznačnú odpoveď. Zaujíma nás tu najmä vetná stavba odpovedí. Uvedme si však najprv príklady:

Taká je otázka: Prečo to urobil? Zmenil sa hádam pán Mišinka z ukrutného boháča, akým bol predtým, na poriadneho človeka, akým sa robí dnes? Je vôbec možná takáto premena?

Nie, nezmenil sa. Takáto zmena nie je možná. (84)

... Takýchto prípadov bolo viac, mnoho a dnes sa nám javia všetky v súvislej reťazi.

Aká je to reťaz?

To je reťaz, ktorou chcel boháč-záškodník zaškrtiť naše družstvo. Taká je to reťaz, súdruhovia. (86)

V prvom prípade opytovacie vety sú rečníckymi otázkami. Nie je teda potrebné na ne odpovedať, pretože negatívna odpoveď vyplýva z kladného významu slovesa opytovacej vety. Vonkajšie vyjadrenie záporu negatívnu odpoveď len zdôrazňuje. V našom prípade zdôraznenie záporu vonkajšou odpoveďou je ešte umocňované zdvojeným záporom (záporovou časticou *nie* a nesamostatnou časticou *ne*-). Používanie vonkajšej odpovede na rečnícku otázku je dnes rozšírené najmä v oblasti politických verejných prejavov. Silná frekvencia tohto prostriedku, obmedzená iba na úzku oblasť, dodáva spomínanému zjavu charakter frázovitosti, ak nie klišéovitosti. Vonkajšiu odpoveď na rečnícku otázku pociťujeme ako výraz mentorského vzťahu hovoriaceho k počúvajúcemu.

V druhom prípade opytovacia veta je doplnovacou otázkou. Odpoveď na ňu je stručná a jednoznačná. Druhá veta odpovede k obsahu prvej vety nič nepridáva, len zdôrazňuje významové ťažisko prvej vety (vzťažná veta). Štylistický efekt je asi taký ako v predchádzajúcom prípade.

Vzniká otázka, či použitie týchto štylistických prostriedkov pomáha dokresľovať podstatné črty charakteru postavy, alebo je s nimi v rozpore. Zdá sa nám, že bližšie k pravde je druhá alternatíva. Stupeň spoločenskej autority Pavla Tinku v danej situácii nie je úmerný takémuto spôsobu vyjadrovania. Konštatovali sme, že obsah jeho jazykového prejavu poukazuje na vysoko pozitívny charakter. Rozoberané charakterizačné prostriedky v pláne jazykovej charakteristiky postavy však nielenže túto skutočnosť nerešpektujú, ale naopak — skresľujú, a to tým viac, že sú umiestnené v najdôležitejších uzloch kompozičnej výstavby monológu, čím vplývajú na jeho celkový štylistický charakter.

Centrálnou postavou rozprávky je bohatý gazda Mišinka, ktorý sa dostáva pred súd pre svoju záškodnícku činnosť na dedine. Štylistické podfarbenie Mišinkovej reči nie je jednotné. Závisí od obsahu výpovede svedka, ku ktorej obžalovaný zaujíma svoje stanovisko. Mišinkova reč je rozdelená na tri časti, ktoré sú od seba oddelené monológmi svedkov. Emocionalita reči sa od časti k časti stupňuje. Vyplýva to z toho, že každý nasledujúci svedok svojou výpoveďou zoslabuje nádeje Mišinku na záchranu, čo ho robí vzrušeným a nervóznym. Prvé dve časti charakterizujú doplnovacie a rečnícke otázky nahromadené na seba; hovoriaci dáva na ne všeobecnú odpoveď.

Ale — aký som ja vred? Čo som ja za vred? Či som nedal mnohým chudákom prácu? Či som mnohých nezachránil od hladu? Či niekedy odišiel od mojich dverí žobrák s prázdnyim?

Nie, vážení, môžem povedať — nebol som najhorší... (73)

Nahromadené rečnícke otázky dodávajú Mišinkovej reči nádych patetickosti a sú vypočítané na to, aby zmiatli prítomných. V záujme vlastnej obra-

ny snaží sa Mišinka podoprieť obsah svojej reči komplikovanými „logickými“ konštrukciami:

Lebo — všetci sú vinní a nikto nie je vinný, — kto môže hodiť do mňa kameňom? Keď na vec hľadíme „dialekticky“, vidíme: všetci sme vinní a nikto nie je vinný, kto je vlastne vinný? (72)

V poslednej časti reči, keď obžalovaný vidí, že je všetko stratené, prestane sa ovládať. Reč sa skladá zo samých zvolacích viet. Prerývanosť a vystupňovanú emocionalitu zvýrazňuje autor graficky bodkami.

„Dost... už toho mám dost...!“ vykrikuje. „Odsúd'te ma... zberba...! Áno... zberba...! Odsúd'te ma...! Však sa raz karta obráti...! Však vy ešte budete vedieť, kto je pán Mišinka...! Žobrota...! Prídete kolenačky k pánu Mišinkovi...! Karta sa obráti... prídete...!“ (87)

Zámerne používaným lexikálnym charakterizačným prostriedkom v Mišinkovej reči je slovko *teda*. Jeho funkciou je naznačiť rozpaky hovoriaceho:

„*Teda*, som hlboko dojatý rečou a spomienkami mne dobre známeho Jána Habada-Dolného. Nie že by som sa cítil, *teda*, vinným, ale ma hlboko dojíma nešťastný osud. (72)

Teda, mne dobre známy Ján Habada-Dolný ma nazval vredom. (73)

Teda a teraz ma súdite... za moju dobrotu...“ (73)

„*Teda*“, hovorí obrátený k predsedovi súdu, „*teda*“, to je fakt...“ (82)

Z charakteristiky Mišinkovho jazykového prejavu však vidno, že slovko *teda* nezapadá najpriliehavejšie do celkovej výstavby reči, ktorá je v podstate intelektuálsky rafinovaná. Nezapadá do nej ani preto, že pochádza z oblasti ľudovej hovorovej lexiky, kým Mišinkovu reč charakterizujú prostriedky knižného štýlu.

Všeobecné štylistické vlastnosti reči postáv a autorskej reči

Reči postáv popri svojich osobitostiach majú veľa spoločných vlastností, určených individuálnymi činiteľmi Mináčovho slohu. Keďže v rozprávke *Súd* autor zobrazuje postavy ich rečou, predpokladá sa, že bude vyberať také prostriedky, ktoré naznačujú hovorovosť jazykového prejavu. Pri hodnotení štylistickej výstavby reči postáv je otázka spĺňania tohto predpokladu základným kritériom. Stupeň štylistickej hodnoty diela bude úmerný miere, do akej sa to spisovateľovi darí. Bez podrobnejšieho skúmania možno zistiť, že v našom prípade autor túto požiadavku rešpektuje. Problém je v tom, akými prostriedkami sa to dosahuje.

Treba hneď pripomenúť, že hovorovosť reči postáv je modifikovaná činiteľmi vychádzajúcimi zo spoločenskej zaradenosti postáv. Kým reč Habadu-Dolného, Ondreja Dzurovie a čiastočne Pavla Tinku má ľudový základ, reč obžalovaného Mišinku je skôr intelektuálska.

Všeobecne sa vyskytuje názor, že najtypickejším prejavom ľudovej reči sú nárečové slová, ktoré uzemňujú postavu geograficky a sociálne. Avšak v rozoberanej rozprávke dialektizmy nenájdeme. Zdalo by sa, že sa tým autor pripravil o najlepšie charakterizačné prostriedky. Ale nie je tak. Ťažisko ľudovosti reči Mináčových postáv spočíva v inom: v negovaní knižného výraziva, no najmä v ľudovej syntaxi.

Spomenuli sme, že autor nevyužíva ako charakterizačný prostriedok prvky konkrétneho nárečia. V slovnej zásobe postáv nachádzame iba také ľudové výrazy, ktoré nemožno presne nárečovo ohraničiť (*naštimoval, tresky-plesky, stružlikať, obsmŕdači, frajerka, neraz-neďva, dengľavá, fajta, vypiplať* ap.).

Hovorovosť a ľudovosť reči postáv sa najvýraznejšie prejavuje v stavbe vety a súvetí.

Z jednotlivých vetných typov vyberá autor predovšetkým prirad'ovacie súvetia. Štylistickú príznakovosť tohto typu vidno z toho, že v rozoberanej rozprávke veľa rás prirad'ovacie súvetie substituue podrad'ovacie. Pri potenciálne podrad'ovacom súvetí príčinnom je to takmer pravidlom.

... a úžitok z nás nebol obecný, úžitok z nás mal iba tuto gazda. (66)

Ešte ani nesvitale a už sme boli na nohách — taký bol u nášho gazdu zvyk. (67)

Mohol vtedy s nami robiť, čo chcel, nemali sme vtedy ešte nikde zastania ... (68)

Uprednostňovaním prirad'ovacieho súvetia pred podrad'ovacím oslabujú sa logické vzťahy medzi vetami a vyjadrovanie sa stáva skratkovitejším a úsečnejším. Formálny príznak podrad'ovacieho súvetia, podrad'ovacia spojka sa vynecháva, takže výraz ako celok nie je logicky nasýtený.

Nezhoda medzi významovým vzťahom viet a jeho syntaktickým vyjadrením zvyrazňuje sa najmä vo veľmi častom používaní prirad'ovacích spojok na začiatku vety. Hlavne spojka *a* na začiatku vety je veľmi frekventovaná. Napr.:

A stojí tam, stojí, díva sa na mňa vyvalenými očami. Robím ešte krok a ešte krok. A potom sa rozožením a ovalím ho z celej sily po hlave. V poslednom okamihu si zakryl hlavu rukami — inak by bolo po ňom.

Tak ... čo ... zavreli ma ešte v ten deň. A Marka umrela skôr, ako ju dopravili do nemocnice.

Na rok ma odsúdili — za ublíženie na tele. A po roku som sa vrátil a našiel som prázdnu, chladnú chalupu. A hrob na cimiteri — hrob bol už zarastený ... (71)

Spojka *a* na začiatku vety zdôrazňuje významové vzťahy po sebe idúcich viet. Hoci z hľadiska intonačného signalizuje začiatok novej vety, z hľadiska významového spája obe vety v jeden významový celok. Tým sa zabráňuje tomu, aby významy viet na seba ostro narážali, čo by spôsobilo trhanosť a rapsodičnosť vyprávania.

Na parataktickú tendenciu Mináčovho súvetia poukazuje ďalej skutočnosť, že autor vytvára z významovo vedľajších viet samostatné vety. Donkonca ide tak ďaleko, že tieto vety kladie na začiatok nového odseku.

Ostala nám iba jedna [krava] a s tou som sa trápil pri jesennej oračke.
Kým som ju nedotrápil. (78)

Nakoniec ma vyšupovali ako nebezpečný živel, komunistu...
Lebo — vo svete som sa stal komunistom. (82)

O funkcii podrad'ovacej spojky na začiatku vety platí v podstate to, čo sme povedali už vyššie o funkcii prirad'ovacej spojky len s tým rozdielom, že významový vzťah viet ešte výraznejšie podčiarkuje. Z uvedených príkladov vidno, že podrad'ovacia spojka je najúčinnnejším prostriedkom upevňovania významového vzťahu dotykových plôch po sebe idúcich odsekov a umožňuje postupný prechod z jedného motivického celku do druhého.

Uvoľnenosť syntaktických vzťahov Mináčovej vety badať i vo vnútri jednoduchej vety. Zo základných prostriedkov, ktoré na ňu vplývajú, uvedieme si najtypickejšie.

1. Hojné využívanie prístavku:

...to ako Marka, *moja žena*... (67) — Nadovšetko sme ho mali radi, *On-drika*... (68) — ... jeho, *pána Mišinku*... (75) — na pána Mišinku, *na Ju-lička*... (76) — on *pán Mišinka*... (77) — ... klasy, *moje krásne, zlaté klasy*... (81) ap.

2. Vytýčený vetný člen:

A *vlci*, tým treba kydnúť po hlave... (74) — *Árenda* — *neárenda*, nám chlapcom to bolo jedno... (75) — A *hrob na cimiteri* — hrob bol už zarastený... (71) — A *oči* — oči nespúšťa z tváre obžalovaného Mišinku. (83) — A *poriadny*, poriadny on, *pán Mišinka*, bol. (73)

3. Artikulačná pauza (naznačená interpunkčne):

Pán Mišinka je — vlk... hlavné sú uňho — zuby. (74) — ... koho vidím, je — *pán Mišinka*. (77) — Tak sa to skončilo — s Ankou. (76) — Marku ako vždy — na mláčačku... (69) — A *Iudia* — *dívajú sa na nás*... (71)

4. Vložky a vložené vety:

... bude, *reku*, na pomoc ľuďom taká úroda. (67) — Nuž veru, *myslím si*, bude nám teraz treba viac. (68) — Ale ten vtedy náhodou, *verte, ak chcete*, nebol doma. (81) — Ale nemal som, *ako sa vraví*, nijaké priame dôkazy ... (91) — Tu, s pánom Dzurovie, sme, *pravda*, mali spor ... (83)

Hoci niektoré zjavy z uvedených príkladov vyplývajú azda z požiadavky jazykovej charakteristiky postavy (napr. syntaktické vyzdvihovanie mena pána Mišinku v reči Ondreja Dzurovie), môžeme oprávnene tvrdiť, že tendencia uvoľňovať syntaktické vzťahy i vo vnútri jednoduchej vety (medzi vetnými členmi) je všeobecná. Uvoľnenosť syntaktických vzťahov zatieňuje významové vzťahy medzi vetnými členmi. Tak ako pri upevňovaní významových vzťahov medzi vetami i v rámci jednoduchej vety upevňuje autor významové vzťahy medzi vetnými členmi, a to pomocou lexikálnych prostriedkov. Všimnime si významové vzťahy medzi vytýčeným vetným členom a ostatným vetným kontextom. Ako vidno z uvedených príkladov, významový vzťah medzi vetným členom a vetným celkom sa vo väčšine prípadov posilňuje tak, že prvé slovo vetného celku je plnovýznamové a má ten istý lexikálny význam ako vytýčený vetný člen. (*A hrob na cimiteri — hrob bol už zarastený.*) Štylistická príznakovosť tohto postupu vystupuje na pozadí bežného spájania vytýčeného vetného člena s vetným celkom, pri ktorom spojovacím ohnivkom je odkazovacie zámeno. (*A vlci, tým treba kydnúť po hlave ...*)

Autorská reč, pokiaľ sa to dá zistiť z jej obmedzeného využitia v tomto dielku, v podstate nemá odlišné znaky od všeobecných štylistických vlastností reči postáv.

Záverom: V rozprávke *Súd* prevažuje reč postáv nad autorskou rečou. V oboch jazykových zložkách rozprávky prevládajú prvky hovorového štýlu, prejavujúce sa najmä v oblasti syntaktickej. Významové vzťahy viet a vetných členov sú uvoľnené, pretože nie sú zdôraznené syntakticky. Upevňujú sa iba prostriedkami lexikálnymi. Na vyzdvihnutie charakterových osobitostí postáv využíva Mináč charakterizačné prostriedky lexikálne i syntaktické. Príznačné je opakovanie a hromadenie tých istých prostriedkov. Niektoré charakterizačné prostriedky sú v rozpore s typickými črtami charakteru.

DISKUSIE

K DISKUSII O ČASTICIACH

Štefan Peciar

Otázka častíc ako osobitného slovného druhu v slovenskom spisovnom jazyku je ešte stále v štádiu diskusií, i keď doc. Ružička v závere k diskusií o otázkach slovenskej gramatiky v decembri 1955 mohol už konštatovať, že „sa podarilo zistiť niektoré pozitívne prvky častíc, v dôsledku čoho sa tento sporný slovný druh načrtáva výraznejšie než predtým“.¹ V mienkach slovenských jazykovedcov o časticiach je však ešte mnoho nejednotnosti a u niektorých i dosť neujasnenosti. Výrazne sa to ukazuje napr. v príspevku doc. Jozefa Štolca, prednesenom na spomenutej konferencii a uverejnenom v Slovenskej reči (XXI, č. 1—2, str. 60—63).

Hlavným cieľom Štolcovho príspevku bola kritika Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 pre nejednotnosť a rozpory v označovaní niektorých slov ako častice. V rámci tejto svojej kritiky vyslovil však doc. Štolc aj rozličné poznámky a pripomienky k otázke častíc a iných neohybných slov. A práve tieto poznámky a pripomienky ukazujú, že doc. Štolc sa pustil do kritizovania bez náležitého ujasnenia si celej zložitej problematiky neohybných slov.

Charakteristická pre doc. Štolca je napr. takáto formulácia: „Slovo *akomak* sa označuje ako príslovka, *akonáhle* ako spojka, ale *akiste* je už častica, *zaiste* a *naisto* sú príslovky a *tak isto* je bez indexu. Kde je teda kritérium?“ Mňa by zaujímalo, v čom hľadá kritérium pre rozlišovanie slovných druhov doc. Štolc. Prečo vôbec zostavuje uvedené rôznorodé slová do jedného radu? Charakterizoval by azda doc. Štolc niektoré z uvedených slov ináč ako Pravidlá, s ktorými polemizuje? Nie je azda *akomak* príslovka, alebo *akonáhle* spojka, alebo *akiste* častica? Nie sú výrazy *zaiste* a *naisto* príslovky? Pravda, *zaiste* môže mať i funkciu modálnej častice (napr. vo vete *Zaiste sa na to už nepamätá*). Nevedno, aký index by chcel mať doc. Štolc pri výraze *tak isto*. Veď tu nejde o slovo, ale o spojenie slov.

Doc. Štolc porovnáva slovo *respektíve* so slovami *prirodzene*, *zrejme*, *prípadne* a je ochotný vyhlásiť *respektíve* za príslovku („Zdá sa mi, že je to príslovka...“). Avšak pri určovaní slovných druhov (a to aj pri neohybných slovách) narábame dnes s presnejšími kritériami, ako je zdanie. Podľa týchto kritérií (významových a syntaktických) slovko *respektíve* nemôže

¹ SR XXI, č. 1—2, str. 20.

byť nikdy príslovkou, ale je vždy časticou, kým slová *prírodzene*, *zrejme*, *prípadne* môžu figurovať aj ako príslovky, aj ako častice.

Pri svojej kritike Pravidiel si doc. Štolc, ako sa zdá, neuvedomil, že poslaním Pravidiel bolo a je normovať spisovnú slovenčinu zo stránky pravopisnej (sčasti i gramatickej) a že Pravidlá by splnili toto svoje poslanie i vtedy, keby v nich boli všetky častice označené chybné. Úlohou pravopisnej príručky nemôže byť riešenie sporných gramatických otázok. To je úlohou gramatiky. Okrem toho doc. Štolc zabudol, že v rokoch, keď sme zostavovali Pravidlá, bola otázka častíc u nás celkom nová a málo teoreticky ujasnená. Na druhej strane však nebolo už vtedy (v r. 1952—53) možné ignorovať výsledky sovietskej jazykovedy a označovať ako príslovky slová *azda*, *hádam*, *vari*, *vraj* a pod.

Pravdaže, chyby, i keď vzniknú za nepriaznivých okolností, ostanú chybami. Nemám vôbec úmysel obhajovať chyby a nedostatky Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953. Nemôžem však zamlčať, že doc. Štolc v mnohých prípadoch nehovoril o Pravidlách pravdu. Nech čitatelia posúdia. Štolc tvrdí, že slovo *chráňboh* je v Pravidlách označené ako citoslovce, kým slová *božechráň*, *bohužiaľ*, *žiaľbohu* sú označené ako častice. V skutočnosti je aj slovo *chráňboh* označené ako častica. Štolc tvrdí, že slovo *môžbyť* sa označuje ako príslovka. V mojom exemplári Pravidiel je označené ako častica. Štolc nevie pochopiť, „prečo je zvolanie *bravó* príslovka a zvolanie *hurá* citoslovce“. To je ozaj ťažko pochopiť. Ale Pravidlá označujú i *bravo* (s krátkym o) i *hurá* ako citoslovce. Štolc tvrdí, že „slovička *veď*, *veďže*, *však*, *avšak* majú index spojka“. V skutočnosti Pravidlá označujú *veď*, *veďže* ako časticu, *však* ako spojku i časticu a *avšak* v Pravidlách vôbec nie je. Štolc tvrdí, že „pod heslom *ľa*, *hľa* (má byť *laľa*) je index častica“. Pravidlá však označujú *ľa* ako časticu i citoslovce, *laľa* ako citoslovce. Štolc tvrdí, že „*bár*, *bárs*, *trebárs* sa uvádzajú ako spojky“. V Pravidlách je „spoj. a častica“. Štolc tvrdí, že Pravidlá označujú slovko *aspoň* ako príslovku. Nie je to pravda. V Pravidlách je *aspoň* označené ako častica. Štolc tvrdí: „Slovo *prečo* sa uvádza ako príslovka, ale *preto* ako spojka.“ Podľa Pravidiel je *preto* príslovka i spojka. Štolc tvrdí: „Slovo *tiež* je označené ako častica, ale slovo *taktiež* ako príslovka.“ Podľa Pravidiel je *taktiež* častica i príslovka. Štolc na rozličných miestach tvrdí, že Pravidlá označujú slovo *bojsa* ako časticu, *beda* ako citoslovce, *pá* ako citoslovce i časticu, *ba* ako príslovku a spojku, *ešte* ako príslovku. V skutočnosti Pravidlá ani jedno z uvedených slov nezaznamenávajú (nieť pri nich pravopisných problémov). V Pravidlách je slovko *iba* označené ako častica a pri ňom sú bez poznámky uvedené výrazy *iba ak*, *iba keď* a *ibaže*. Štolc tvrdí, že všetky tieto výrazy sú označené ako častica. Štolc cituje poučku z § 37 Pravidiel: „V tvaroch *ktos'*, *čos'*, *bols'*, *bolas'* a pod. . . . píše sa za chýbajúcu samohlásku -i [v čas-

tici -si] odsuvník (apostrof).“ Výraz „v častici -si“, uvedený v hranatej zátku, v Pravidlách však nie je. Doplnil si ho sám doc. Štolc, aby mohol kritizovať a poučovať autorov Pravidiel, že tu ide o dve rozličné veci. Je prekvapujúce, že doc. Štolc vystúpil s takýmito vymyslenými tvrdeniami na vedeckej konferencii, ba dokonca ich publikoval v časopise SAV.

Keď som po Štolcovej kritike prezeral príslušný materiál v Pravidlách, našiel som tam niektoré nedopatrenia a isté nedôslednosti pri označovaní neohybných slov. Ale skutočný stav v Pravidlách nie je ani zďaleka taký chaotický, ako to predstiera doc. Štolc. Vo väčšine prípadov sú neohybné slová z hľadiska dnešnej teórie označené správne. A neoznačenie slovného druhu nemožno pravopisnej príručke vôbec vyčítať. Z tejto stránky sa nové Pravidlá nijako podstatne neodlišujú od starých ani od iných pravopisných príručiek.

Vráťme sa teraz k otázke častíc ako slovného druhu. Aký je dnešný stav bádania o časticiach? Na začiatku som sa zmienil, že táto otázka je dosiaľ v štádiu diskusií. Pri všetkých pokusoch o vymedzenie a definovanie častíc² postupujeme v doterajšej praxi pri určovaní častíc obyčajne negatívne. Medzi častice zaraďujeme také neohybné slová, ktoré nie sú ani príslovky, ani predložky, ani spojky, ani citoslovčia. Takýto vylučovací postup pri určovaní častíc je výsledkom istej tradície. Pojem častíc sa donedávna chápal širšie, ako ho chápeme dnes. Zahrnovali sa doňho všetky skupiny pomocných slov, t. j. všetky neohybné slová okrem prísloviek a citosloviec. Vymedzením predložiek a spojok zúžil sa pojem častíc na častice vo vlastnom (v užšom) zmysle. Tento negatívny postup pri vymedzovaní pojmu častíc bude možno nahradiť pozitívnou definíciou až potom, keď budeme mať vyčerpávajúci súpis a klasifikáciu všetkých skupín takých neohybných slov, ktoré nemožno hodnotiť ani ako príslovky, ani ako predložky, ani ako spojky, ani ako citoslovčia. Pre bežnú prax (napr. lexikografickú) je tento postup celkom vyhovujúci. Možno ho s úspechom použiť preto, lebo príslovky, predložky, spojky i citoslovčia vieme podľa ich vlastností (gramatických a lexikálnych) pomerne spoľahlivo a jednoznačne určiť.

Pri negatívnom vymedzovaní pojmu častíc je isté nebezpečenstvo, že sa do tohto slovného druhu dostanú rozličné nehomogénne skupiny slov. Niet pochybnosti, že napr. slovko *by* je inej povahy ako slovko *kiež* a obe sa odlišujú od slov typu *vraj*, *azda*, *hádám*, *pravdaže*. A predsa by sme ich všetky zaradili do pojmu častíc. Je takýto zhrnujúci pojem užitočný? Domnievam sa, že je užitočný i z hľadiska teoretického, i z hľadiska praktického. Slová, ktoré možno zahrnúť pod pojem častíc, majú totiž pri všetkej pestrosti a rozmanitosti nielen isté negatívne charakteristické vlastnosti

² Porov. kritické zhrnutie doterajších názorov u J. Ružičku (SR XXI, č. 1—2, str. 9—10) a prehľad definícií u J. Štolca (tamže str. 60).

(nemôžu byť vetnými členmi, čiže neviaže sa k nim nijaká určitá syntaktická funkcia, nevstupujú do syntagmatických vzťahov), ale majú aj niektoré vlastnosti pozitívne. Dobre ich vystihuje definícia E. M. Galkinovej - Fedorukovej: „Častice sú pomocné slová, ktoré slúžia v reči na vyjadrenie rozličných významových odtienkov jednotlivého slova alebo celej vety.“³

Výraz „významové odtienky“ treba v tejto definícii chápať hodne široko. Nejde tu len o obmieňanie lexikálneho významu slov alebo celých výpovedí, ale o rozličné spôsoby vyjadrenia výpovede (napr. vo forme otázky, želania, rozkazu), o obmedzenie platnosti obsahu slova alebo výpovede a napokon o vyjadrenie subjektívneho (rozumového alebo citového) postoja hovoriaceho k platnosti alebo pravdivosti výpovede. Podľa týchto funkcií možno častice roztriediť do niekoľkých skupín. Pomerne vyčerpávajúcu klasifikáciu častíc používaných v ruštine nájdeme u Galkinovej - Fedorukovej v kapitole o časticách v citovanej Gramatike ruského jazyka. O rámcovú klasifikáciu častíc v slovenčine pokúsil sa vcelku úspešne Eugen Jóna.⁴ Pred ním písal o časticách v slovenčine podrobnejšie Ľubomír Ďurovič.⁵

Niektorí bádatelia vylučujú z pojmu častíc tzv. modálne slová (*reku, vraj, azda, hľadám, pravda* a pod.), ktoré pokladajú za osobitný slovný druh. U nás toto stanovisko zastáva najmä prof. Isačenko a jeho žiak doc. Ďurovič. Isačenko spája modálne slová a častice ako dva samostatné slovné druhy do osobitnej širšej skupiny modálnych slov, ktoré „vyjadrujú subjektívno-objektívny vzťah k výpovedi alebo k skutočnosti“.⁶ Iní zasa (napr. prof. Šmilauer, prof. Pauliny) chápu modálne slová tradične ako osobitný typ prísloviok.⁷ Doc. Ružička nepokladá za správne (resp. pokladá za sporné) priradovať modálne slová k časticám, ale za rovnako sporné pokladá vydeľovať ich ako osobitný slovný druh. Kloní sa k názoru, že ide o osobitný typ prísloviok.⁸

Je pravda, že niektoré (ale nie všetky) modálne slová majú v porovnaní s ostatnými časticami pomerne určitý lexikálny význam, čím pripomínajú príslovky. Odlišujú sa však od prísloviok podstatne tým, že nemôžu byť vetným členom. Touto vlastnosťou sa zhodujú s ostatnými časticami. Ani

³ *Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1953, str. 639.

⁴ *Častice ako osobitný slovný druh*, SR XVII, 1951—52, str. 233—6.

⁵ *K otázke neohybných častiek reči v slovenčine*, Jazykovedný zborník SAVU IV, 1950, str. 113 n., najmä 132 n.

⁶ A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v сопоставленii s slovackim. Morfologija I*, Bratislava 1954, str. 38.

⁷ Presnejšie údaje pozri v článku J. Ružičku *Sporné otázky slovenskej morfológie*, SR XXI, č. 1—2, str. 15.

⁸ C. m. str. 9 a 15—16.

okolnosť, že sa tieto slová niekedy (nie vždy) používajú ako vložky, vôbec nesvedčí o ich totožnosti s príslovkami. Okrem toho niet presnej hranice medzi modálnymi slovami a vydieľajúcimi čiže obmedzujúcimi časticami (*aspoň, práve, priam, ešte, najmä, iba, temer* a pod.) a najmä medzi modálnymi slovami a prisviedčacími alebo záporovými časticami (*áno, hej, ba, nie* a pod.). Pre všetky uvedené príčiny pokladám modálne slová s Galkinovou-Fedorukovou a s Jónom za osobitný typ častíc (modálne častice).

Príliš úzko vymedzuje pojem častíc v spomínanom príspevku Jozef Štolc. On chce obmedziť pojem častíc „na spojky s modálnym významom“ (c. m. str. 63). Odvoláva sa pritom na definície. Ale ani v jednej definícii častíc sa nevyskytuje pojem „spojok s modálnym významom“. Štolc má zrejme na mysli uvádzacie častice typu *či, bárs, kież, bodaj* a pod. Toto je však iba jedna skupina častíc. Nie je vhodné nazývať ich spojkami.⁹

Modálne slová pokladá Štolc za jednočlenné vety (vložky) a za citoslovčia. S tým, pravda, možno súhlasiť len pre pomerne veľmi obmedzený počet slov (*bohužiaľ, chvalabohu, božechráň, bohchráň, chráňboh* a pod.), ktoré figurujú predovšetkým ako citoslovčia, hoci zas nie vždy. Ako citoslovčia ich hodnotíme vtedy, keď priamo vyjadrujú city hovoriaceho a pritom stoja samostatne, najmä pred výpoveďou alebo za výpoveďou, niekedy aj ako vložky vo vete. Napr.: *My sa zadarmo viezť nechceme, božechráň!* (Kukučín) — *Nič nechcem, nič ver, božechráň.* (Hviezdoslav) — *Božechráň, ja viem, že som ja nič, tobôž proti pánovi.* (Stodola)

Nemožno však hodnotiť slovo *božechráň* ako citoslovce napr. v týchto vetách: *Božechráň troška sa pohnúť.* (Hečko) — *Čo oni v dome, proti tomu božechráň sa ozvať.* (Tajovský) — *Tu má božechráň modálny význam a figuruje vo vete ako vetná príslovka (predikatív).*

Pre neohybné slová je vôbec charakteristický zjav, že môžu v reči figurovať v rozličnej funkcii čiže menia svoju povahu čo do slovného druhu. Je teda pri nich neodôvodnené klásť kategorickú otázku, o aký slovný druh vlastne ide, ako to často robí Štolc. Už z doterajších výskumov je známe, že niektoré neohybné slová môžu figurovať ako príslovky i predložky (*okolo, mimo, vedľa*), ako spojky i častice (*bár, bárs, aby*), ako príslovky i spojky (napr. *preto*), ako častice i príslovky (napr. *taktiež*). Túto skutočnosť zachycujú v podstate správne už Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953.

Podrobnejším výskumom neohybných slov pri práci na slovníku zisťujeme, že mnohé neohybné slová majú v reči omnoho bohatšie funkcie a častejšie menia svoju povahu čo do slovného druhu, než pripúšťa naša gramatická tradícia. Uvediem aspoň dva markantné príklady.

Slovko *ale* figuruje v gramatikách obyčajne len ako odporovacia spojka. Veľmi často má však slovko *ale* funkciu častice, a to rozličného typu. Čas-

⁹ Porov. k tomu kritické stanovisko J. Ružičku, c. m. str. 10.

ticou *ale* zosilňujeme, zdôrazňujeme význam slova, pred ktorým stojí, alebo význam celej vety. Napr.: *Dobre, ale dobre, pán kolega.* (Tatarka) — *Môžeme ísť spolu?* — *Ale áno.* (Jégé) — *Ty sa opovažuješ takto s nami nakladať, nuž ale ty?* (Kalinčiak) — V spojení s niektorými zámenami, zámennými príslovkami a časticami (*ale čo, ale kde, ale kdeže, ale čoby, ale ba*) vyjadruje častica *ale* zápor (= vôbec nie, ešteže čo). Napr.: *Je od tých čias — ja, veru, bude aj tridsať rokov, ale čo, viac!* (Tajovský) — *Pokrútil hlavou a povedal: Ale ba, adaj do áreštu?* (Krno) — Častica *ale* často uvádza zvolacie vety so silným citovým zafarbením (niekedy i vo forme otázky). Napr.: *Ach, ach, ale ste mi vyviedli, — božekal riaditeľ.* (Tatarka) — *Nuž ale či toto kto slýchal?* (Stodola) — *Ale, preboha, si to ty?* (Kukučín) — *Ale nevravte!* (Tatarka) — *Vy ste ale dobrý!* (Úzus)

Okrem toho môže slovko *ale* figurovať ako citoslovce. O citoslovce ide napr. v takejto vete: *Ale, ale, taký sveta skúsený človek, ako ste vy, a neviete si pomôcť!* (Jégé) — Citoslovce *ale* (obyčajne opakované) vyjadruje začudovanie, prípadne i nespokojnosť.

Niekoľkorakú funkciu má v slovenčine aj slovko *ešte*. Obyčajne sa *ešte* pokladá iba za príslovku. Napríklad Slovník spisovného jazyka slovenského¹⁰ od J á n o š í k a - J ó n u označuje *ešte* ako príslovku (skratkou *adv.*) so štyrmi „významami“. V skutočnosti sú funkcie slovka *ešte* omnoho bohatšie. Pritom je priam evidentné, že v niektorých funkciách *ne-môž-no ešte* pokladať za príslovku. Povahe príslovky je *ešte* najbližšie vo svojich dvoch základných významoch: časovom a mierovom (stupňovacím).

Význam blízky časovým príslovkám „stále, naďalej, doteraz, dosiaľ“ má slovko *ešte* napr. v týchto vetách: *Izba je ešte plná tmy.* (Hečko) — *Leto je už tu a groší nemáme ešte...* (Urban) — *Poznať ma ešte nepoznajú...* (Jesenský) — Ako vidno z príkladov, *ešte* v takomto význame môže stáť pri kladnom i zápornom prísudku. Pri kladnom prísudku vyjadruje trvanie deja, stavu alebo vlastnosti, pri zápornom prísudku vyjadruje nezačatie deja alebo stavu. Tento význam slovka *ešte* býva často zosilnený slovom *stále* (*ešte stále, stále ešte*), ktoré tu treba pokladať za zdôrazňovaciu časticu, nie za príslovku. Avšak ani význam slovka *ešte* nie je taký určitý ako napríklad význam prísloviiek *dnes, zajtra, večer, popoludní* a pod. Najviac pri ňom vystupuje do popredia významová zložka zdôrazňovania. Preto ani syntagmatický vzťah slovka *ešte* k najbližšiemu vetnému členu (prísudku) nie je tak jednoznačne určovací ako pri príslovkách s presným časovým významom. Toto všetko ukazuje, že slovko *ešte* nie je ani v svojom základ-

¹⁰ Vydala Matica slovenská, Turč Sv. Martin, 1946—9, str. 555.

nom význame vyhranená príslovka, ale má podľa kontextu raz bližšie k príslovke, inokedy zasa bližšie k častici.¹¹

Časový význam slova *ešte* sa celkom stráca najmä v spojení s inými časovými výrazmi. Napr.: *Odišiel ešte toho dňa k večeru.* (Urban) — *Mušíš teda čím skorej, a to ešte dnes ísť do Levíc.* (Kalinčiak) — V tomto prípade už nemožno pokladať *ešte* za príslovku. Ide tu o zdôrazňovaciu časticu.

Zdôrazňovaciu funkciu, t. j. úlohu častice (s významovým odtienkom „dokonca, ba aj“) má slovo *ešte* aj vo výrazoch *ešte i, ešte aj, ešte len, ešte len i, ešte len aj.* Napr.: *Jelenie brehy, kde ešte i dnes kľíči jeho semeno.* (Hečko) — *Či ty vieš, že sa v taký čas ešte len aj krpce pyskami na päty obúvajú?* (Tajovský)

Druhý základný význam slova *ešte* je stupňovací: „okrem toho, ďalej, viac“. Ide tu o význam pribúdania alebo pridávania. Napr.: *Gánil k stolu, kde sedeli ešte dvaja hostia.* (Jesenský) — *Nalejte ešte z tej konvice!* (Jégé) — *Majstrove deti ešte dva-tri razy kukli cez sklené dvere.* (Tajovský) — *Dajte mi ešte!* (Úzus) Sem patrí aj výraz *ešte raz* (= opäť). — Obyčajne sa *ešte* v tomto význame pokladá za príslovku miery.¹² Opäť však je tu význam slova *ešte* menej určitý ako pri iných príslovkách miery, napr. *mnoho, veľa, viac, málo, menej, trochu.*

Tento málo určitý stupňovací význam slova *ešte* sa redukuje na zdôrazňovanie vyššieho stupňa, vyššej miery nejakej vlastnosti alebo množstva, ak *ešte* stojí pred komparatívom. Napr.: *Môže byť ešte horšie* (Letz) — *Potom sa tento obraz pred ním zaclonil a na jeho miesto vystúpilo čosi ešte príjemnejšieho, ešte bezpečnejšieho.* (Chrobák). Sem patria aj výrazy *ešte viac, ešte menej.* — V týchto prípadoch má teda *ešte* funkciu zdôrazňovacej častice.

Funkciu modálnej častice, významom blízkej modálnym časticiam *hádám, možno, azda*, má slovo *ešte* napríklad v týchto vetách: *Oni ťa ešte o život pripravia svojim darebáctvom.* (Jégé) — *Ešte to naostatok odškriepiš!* (Úzus) — Tu možno použiť aj podmieňovací spôsob: *Ešte by to chcel odškriepiť!* (Úzus)

Ťažko by bolo analyzovať príslovkové výrazy *ešte len ešte, ešte-ešte, ešte ta* a určovať v nich povahu slova *ešte* čo do slovného druhu. Sú to príslovkové výrazy miery s približným významom „ako-tak, do istej miery, nejako“ a s významovým odtienkom pripúšťania. Napr.: *Bolo ešte len ešte, kým črieda nebola ďaleko od hôrok.* (Kukučín) — *Vo dne takto ešte-*

¹¹ E. Ďurovič v svojej práci citovanej vyššie v pozn. 5 vychádza z názoru, že príslovkou nemôžu byť slová, ktoré nevstupujú do určovacieho vzťahu, a pokladá slovo *ešte* vo všeobecnosti za časticu.

¹² Porov. heslo *ještě* v Trávničkovom *Slovníku jazyka českého*, 4. vyd., Praha 1952.

ešte, iba vše v tmavom kúte čo ju kýsi strach prejde. (Tajovský) — S ním sa znášal ešte ta, hoci mával s ním tuhé dišputy. (Kukučín)

Slovko *ešte* môže figurovať nielen ako príslovka a častica, ale aj ako spojka. Úlohu podradovacej spojky má *ešte* vtedy, keď uvádza časovú vetu (s odtienkom prípustky), ktorej dej je nejako späť s inou vetou začínajúcou sa slovom *už*. Obe vety tvoria súvetie. Ide tu o dvojčlenný spojkový výraz *ešte ... už*. Napr.: *Ešte ani nesvitalo, už ho vykúrila s podpopolníkom z domu. (Dobšinský) — Ešte vlka nezabili, už na jeho kožu pili. (Príslovie) — Ešte sa len otec rodí, už syn po povale chodí. (Hádanka)*

Napokon výrazy *ešte čo, ešteže čo* majú funkciu citoslovca a vyjadrujú zdôraznený zápor, popieranie alebo podivenie. Napr.: *Ale, ba ešteže čo; to nech sa neboja. (Tajovský)*

Treba ešte aspoň stručne odpovedať na otázku, ako hodnotiť také slová, ktoré môžu mať povahu rozličných slovných druhov, z hľadiska lexikológie a lexikografie. Možno tu hovoriť o homonymite? Niektorí bádatelia (u nás napr. prof. Isačenko, doc. Blanár, doc. Ďurovič) naozaj narábajú aj v tomto prípade s pojmom homonymity. Podľa môjho názoru možno o homonymite neohybných slov hovoriť iba vtedy, keď ide o slová nielen rozličných gramatických funkcií, ale aj rozličného pôvodu. Používanie mnohých neohybných slov vo funkcii rozličných slovných druhov je jav celkom inej povahy ako lexikálna homonymita plnovýznamových slov.¹³ Doc. Štolc¹⁴ v súvislosti s touto otázkou použil termín „funkčná homonymita“. Tento termín som mal i ja v koncepte svojho príspevku citovaného vyššie. Nie je to však termín vyhovujúci, preto som sa ho vzdal.

Záverom možno konštatovať, že pojem častíc ako osobitného slovného druhu treba chápať širšie, ako navrhuje doc. Štolc. Zaradenie tzv. modálnych slov medzi častice sa síce dosiaľ neprijíma všeobecne, ale niet sporu, že modálne slová sú svojou povahou a fungovaním v reči omnoho bližšie k ostatným časticiam ako k príslovkám. Mnohé neohybné slová sa vyznačujú charakteristickou črtou, že môžu v reči vystupovať v úlohe rozličných slovných druhov. Prvou úlohou bude teraz zhromaždiť čo najúplnejší materiál a podať podrobnú klasifikáciu slovenských častíc.

¹³ Porov. môj príspevok *O homonymite neohybných slov*, SR XX, č. 6, str. 337 n.

¹⁴ C. m. str. 63.

V spisovnej slovenčine sú celkom bežné zložené slová, ktorých prvú časť tvorí číslovka. Pôjde nám v tomto prípade o isté typy takýchto slov s podobou *dvoj-*, *troj-*, *štvor-*. Tieto podoby sú napr. v slovách *dvojhlasný*, *trojaktový*, *štvornohý*. Podobné zložené slová sa, pravdaže, tvoria aj s číslovkami vyššími ako štyri. Napr.: *päťposchodový*, *osemhodinový* ap. V týchto prípadoch sa však podoba základnej číslovky nemení, preto pre nás nepredstavujú osobitnú problematiku.

Prax takéhoto skladania slov sa v spisovnej slovenčine už dobre udománila.¹ Postup, ktorý sa tu uplatňuje, mohli by sme vystihnúť takouto schémou: *dva hlasy* — *dvojhlas*. V ďalšom stupni sa odvodzuje už od zloženiny prídavné meno (*dvojhlasný*), príslovka (*dvojhlasne*) alebo abstraktum (*dvojhlasnosť*) ap. Je však celkom bežné tvorenie odvodeného radu s vynechaním zloženej podoby ako základu odvodzovania, napr. *štyri nohy* — *štvornohý* (hoci „štvornoha“ je potenciálne možná). Môže chýbať aj základné spojenie dvoch slov, z ktorých zložené slovo vzniká, napr. pri slove *dvojsýtny*. Tu sa všade uplatňuje analógia schémy, ktorá sa v jazyku vypracovala.

Pre túto schému, ktorú v spisovnom jazyku pokladáme za celkom pevnú, možno zistiť takéto základné pravidlo: pri zložených slovách typu *dvoj-*, *troj-*, *štvor-* atď.² možno vždy nájsť alebo aspoň možno predpokladať základné spojenie dvoch slov, z ktorých zložené slovo vzniká, a to také spojenie, v ktorom sú členy medzi sebou formálne zviazané (čísllovky *dva*, *tri*, *štyri* vyžadujú, aby meno počítaného predmetu bolo v nom. pl.; číslovky vyššie ako *štyri* vyžadujú gen. pl.). Napr.: *dve zložky* — *dvojzložkový*, *dve čísla* — *dvojčíslo*, *tri akty* — *trojaktový*, *štyri záprahy* — *štvorzáprah* ap.

Z hľadiska zreteľnej pravidelnosti tvorenia takýchto zložených slov sa pokúsime teraz rozobrať trocha odlišné prípady: spojenia čísloviek *dva*, *tri*, *štyri* s číslovkami *sto* a *tisíc*. Ide nám o tvorenie ďalších slov od základných čísloviek *dvesto*, *tristo*, *štyristo*, *dvetisíc*, *tritisíc*, *štyritisíc*.

Ťažiskom tohto rozboru môžu byť radové číslovky.

¹ Anton Jánošík, SR VIII, 319, uvádza z ľudovej reči typy *dvaročný*, *triročný*, *štyriročný* a nie si je celkom istý, či pri type *dvojročný* (*trojročný*, *štvorročný*) nejde o model prevzatý z češtiny. Uznáva však potrebu takéhoto tvorenia.

Ukazuje sa, že v stredoslovenských nárečiach je typ *dvaročný* naozaj častý a že požiadavka A. Jánošíka, aby sa problém podrobnejšie preštudoval, je namieste.

Porov. aj SR VIII, 31—32, a Slovenský jazyk I, 240.

² Platí to, pravdaže, aj pre číslovky vyššie ako *štyri*.

Radové číslovky *dvojstý, trojstý, štvorstý, dvojtisíci, trojtisíci, štvortisíci* sú, prirodzene, veľmi zriedkavé. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 sa uvádza z nich iba radová číslovka *dvojstý*. V Tvrdého Slovenskom frazeologickom slovníku sú podoby *dvojstý, trojstý, štvorstý*. Podoby *dvojstý, štvorstý* sa spomínajú aj v SR VII, 19.

Do tejto skupiny možno zaradiť aj slovo *dvojtisícový* a slová *dvojstovka, dvojstovkár, štvorstovka, štvorstovkár* ap., ktoré sú známe najmä zo športovej oblasti. Tieto slová sú v hovorovej reči i v písaných textoch (najmä v novinách) už pomerne časté.

V bežnej hovorovej reči i v lístkovom materiáli ÚSJ sme sa však stretli aj s podobou *dve-* v uvedenej skupine slov. Radovú číslovku *dvestý* máme doloženú dokladom: *Zakrútila sa jej hlava . . . A stý krok a dvestý a všetky sú ako krok tanečnice . . .* (P. Karvaš) — Analogicky podľa tejto podoby by sme mohli uvažovať aj o ďalších radových číslovkách: *tristý, štyristý, dvetisíci* ap. Slová *dvestovka, dvestovkár, štyristovka, štyristovkár* sú v športovej oblasti častejšie ako v predchádzajúcej podobe s *dvoj-, troj-, štvor-*. Slovo *dvestovka* vo význame „beh na dvesto metrov“ je z literatúry doložené od R. Morica: *Dvestovka je fuč*.

Dostali sme teda dva rady slov, ktoré sa odlišujú rozličnou podobou čísloviek *dva, tri, štyri* v svojej prvej časti. Rad reprezentovaný podobou *dvoj-, troj-, štvor-* môžeme celkom oprávnene (najmä preto, že sa radová číslovka *dvojstý* uvádza aj v poslednom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu) pokladať za normovaný. Druhý rad s podobou *dve-, tri-, štyri-* normovaný nie je. O správnosti slov s týmito podobami treba pochybovať.

Rozoberieme si najprv tvorenie radu reprezentovaného typom *dvojstý*.

Na prvý pohľad je zrejmé, že tento rad úzko súvisí so schémou skladania slov, ktorú sme načrtli na začiatku. Ako sme však už aj podotkli, postup je tu predsa len odlišný: ak vychádzame zo základného pravidla o dvoch formálne zviazaných slovách, ktoré pre vznik zloženého slova typu *dvoj-, troj-, štvor-* treba predpokladať, jasne vidíme, že pomer *dvesto: dvojstý* nemožno chápať rovnako ako pomer *dva hlasy: dvojhlas*. Treba pripustiť, že pri číslovke *dvesto* (podobne aj pri *tristo, štyristo, dvetisíc, tritisíc, štyritisíc*) formálne už nejde dnes o dve slová. Podoba *dvojstý* teda môže v súčasnom jazyku súvisieť s poukazom na starší stav a, predovšetkým, s analógiou ku schéme pravidelného skladania slov typu *dvoj-*.

Rad s podobami *dve-, tri-, štyri-* je celkom iného charakteru.

Tvorenie týchto podôb si môžeme objasniť, ak pripustíme, že sa číslovka *dvesto* (a ostatné, ktoré sme spomínali) v dnešnom jazykovom systéme pociťuje ako jedno slovo. Pri takomto stave nie je nevyhnutné postupovať podľa schémy skladania slov, lebo niet už na to predpokladov: niet spojenia typu *dva hlasy*, je len jedno slovo *dvesto*. Toto slovo, pravda, možno ďalej

rozvíjať, a to o d v o d z o v a n í m. Radová číslovka *dvestý* je teda o d v o d e n á od základnej číslovky *dvesto*, a to ako od jedného slova. Je tu pomer ako medzi radovou číslovkou *stý* a základnou číslovkou *sto*. Takto vznikli aj uvedené slová zo športovej oblasti (*dvestovka*, *dvestovkár* atď.). Ako vidno, nemožno tieto slová z hľadiska systému slovenského jazyka pokladať za nevyhovujúce.

O jednoslovnosti uvedených čísloviek svedčí ešte niekoľko faktov: písanie dovedna, spôsob skloňovania s počítaným predmetom, porovnanie so stavom v češtine, porovnanie s číslovkou *dva milióny* i porovnanie s prípadmi pravidelného skladania slov s číslovkou v prvej časti.

Písanie dovedna a zánik skloňovania umožnila práve spomenutá formálna neviazanosť pôvodne dvoch slov. Túto skutočnosť nám objasňuje stav v češtine. V češtine sa takéto číslovky píše v podobe dvoch slov. Formálne príznaky nezánikli. *dvě stě*, *tři sta*, *dvěma sty*, *dvěma stům* ap. Ani pri našej číslovke *dva milióny* nemôže byť pochyb o dvoch slovách. Tieto dve slová jasne vyhovujú uvedenej schéme skladania: *dva milióny* — *dvojmilióny* — *dvojmiliónový*. Okrem toho sa napr. číslovka *dvesto* aj v iných zloženinách správa ako jedno slovo. Porovnajme napr. *dvestoročný* so slovom *dvojtíhodný*. Dôslednému chápaniu dvoch slov pri číslovke *dvesto* by zodpovedalo *dvojestoročný* (tak isto ako *dvojtíhodný*). V češtine dodnes fungujú formy *dvousetletý*, *dvoustoletý*, pravda, tiež popri novšej forme *dvěstěletý*. Za neobvyklú sa pokladá podoba *dvoustaletý*.³

Možno teda konštatovať, že sa v spisovnej slovenčine objavuje nový spôsob tvorenia uvedeného radu slov od čísloviek *dvesto*, *tristo*, *štyristo*, *dvetisíc*, *tritisíc*, *štyritisíc*. Je to tvorenie založené na odvodzovaní. Myslíme však, že doterajší normovaný stav treba zachovať najmä pri tvorení radových čísloviek. Možno tu ostať pri formách *dvojstý*, *trojstý* atď. najmä preto, že nie je únosné zaťažovať normu kolísaním pri slovách takého zriedkavého výskytu. Prevala nového stavu (alebo aspoň rovnocennosť vo výskyte) sa tu ešte zistiť nedá. Okrem toho sa podoby *tristý*, *štyristý* poctujú ako veľmi exkluzívne (hádám pre neľubozvučnosť).

Stav pri slovách zo športovej oblasti je však trochu inakší. Ide tu už o bežnejšie slová. Treba uvažovať aj o ich zaradení do slovníka. Myslíme preto, že slová *dvestovka*, *dvestovkár* ap. možno uznať za vyhovujúce systému slovenského jazyka. Možno ich zaradiť aj do slovnej zásoby ako varianty k slovám *dvojstovka*, *dvojstovkár* ap.

Treba ešte zdôrazniť, že podobu *dvoj-*, *troj-*, *štvor-* v prvých častiach zložených slov treba vyžadovať ako podobu v spisovnom jazyku jedine

³ Porov. napr. František Trávníček, *Slovník jazyka českého*, IV. vyd., Praha 1952.

správnú vtedy, keď sa slovo zaraďuje do uvedenej schémy skladania (dva hlasy — dvojhlas).⁴ Norma sa v týchto prípadoch porušuje iba zriedka (porušovala sa viac v minulosti), a to vplyvom nárečí. Napr.: *voly dvaročiaky, dvaročné dieťa* (Timrava); *trikráľová hviezda* (Hviezdoslav), *trikráľové služby božie* (Šoltésová), *triročné dievčatko, triročná Martička* (Timrava), *triročný synček* (Vansová), *trirohý listoček* (Chalúpka); *štyri-stopový jamb* (M. Bakoš), *štyritýždňové dieťa* (Kalinčiak).

Za celkom nesprávnú treba v zložených slovách pokladať podobu „štyr-“. Napr.: „štyraktový, štyrčlenný, štyrdňový, štyrhodinový, štyrmotorový, štyrnohý, štyrposchodový, štyrvalcový“. Tu je, ako sme už uviedli, správna podoba *štvor-*: *štvoraktový, štvorčlenný* atď.

ZPRÁVY A POSUDKY

ALFONZ ZAUNER, PRAKTICKÁ PRÍRUČKA SLOVENSKEHO PRAVOPISU. Osveta. Martin 1956. Str. 304. Cena Kčs 21,50 brož., 26,50 viaz.

Zaunerova kniha vznikla z pomôcky, ktorá pravopisnú látku v užšom zmysle podávala názornou typografickou úpravou a zhrnutím väčšieho počtu príkladov, ba niekedy až vyčerpávajúcim vypočítavaním prípadov príslušného pravopisného javu. V novom, podstatne prepracovanom, doplnenom a rozšírenom vydaní nejde už vlastne o praktickú prehľadnú príručku, ale o objemnú knihu s množstvom príkladov, kde sa nájde okrem pravopisného poučenia a okrem interpunkcie i celé skloňovanie a časovanie, tvorenie slov, a najmä objemný „pravopisný“ slovník. U nás je dosť rozšírená mienka, bohužiaľ, aj u niektorých učiteľov, že to, čo sa máme učiť o materinskom jazyku, je len pravopis. Túto nesprávnú mienku utvrdzujú do istej miery aj objemné Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 a 1953, ale najmä Zaunerova „pravopisná“ príručka. Pojem pravopisu sa takto nenáležíte rozširuje nielen na celé hláskoslovie, ale aj na tvaroslovie a slovník, najmä v prípadoch kolísania, neistoty ap. A to už nie je otázka pravopisu, ale otázka jazykovej správnosti. Nadmerné rozšírenie knihy nie je jej vždy a všade na osoh: množstvo faktov niekedy veci nepomôže, naopak menej dôležitými vecami sa podstatné zatarasia. Od gramatických príručiek Zaunerova kniha sa líši zväčša len tým, že málo vykladá, málo vysvetľuje. Gramatické pojmy už predpokladá, správnosť alebo nesprávnosť jazykových javov neodôvodňuje.

Autor knihy je praktik (býv. stredaškolský profesor, teraz jazykový redaktor nakladateľstva), jadro jeho práce by malo byť vo výbere materiálu a jeho metodickom spracovaní, úprave. Svoje pramene uvádza len všeobecne: Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1954 (a dodajme: i z r. 1940), nové gramatiky a

⁴ Žiada sa upozorniť ešte na prípady typu *dvaťadŕvaročný, dvaťadŕtriročný, dvaťadŕštyriročný*. Tu, pravda, v zmenenej situácii, ostáva podoba *-dvaročný, -triročný, -štyriročný*. Na tento fakt poukazuje už A. Jánošík, SR VIII, 319.

„všetky naše jazykovedné časopisy“. Všimnime si metódu jeho práce podrobnejšie, aby sa ukázalo, ako splnil svoje úlohy. Ide o príručku pomerne hodne rozšírenú (náklad tohto vydania je 7400 a chystá sa ďalšie vydanie), takže môže mať u nás značný vplyv na kultúru reči. Treba jej teda venovať pozornosť i z jazykovedného hľadiska.

Na prvom mieste si všimneme výber a usporiadanie látky. Keď autor chce zdôrazniť význam diakritických znamienok alebo niektorých písmen pre slovenský pravopis (dlžň, vokáň, mäkkčen, ypsilon ap.) a vlastnosti hlások, ktoré sa nimi označujú, uvádza dlhý rad príkladov, kde do protikladu stavia slová s kvantitou a bez kvantity, s dlžňom a bez dlžňa (*baďať-báďať, baľ-bál* atď.) s hláskami *c, d, n, s, t* a s hláskami *č, ď, ň, š, ť* (*cap-čap ... , hod-hoď ... , blizna-blizňa ... , aspirácia-ašpirácia ... , brat-brat' ...* atď.), ďalej slová, ktoré podobne znejú, ale majú iný pravopis a význam (*bridký — britký — znelá — neznelá spoluhláska, by — bi, byďlo — bidlo ... — ypsilon — mäkké i, dostrel — dostreľ, hlad — hľad ... l — mäkké ľ, dúha — dúcha, hlad — chlad ... znelé h — neznelé ch, agronómia — agronomický, akadémia — akademický ...* striedanie dlhého *ó, é* a krátkeho *o, e* v cudzích slovách s tým istým základom atď.), a to podľa abecedy. Dlhé zoznamy slov, najmä cudzích, prevzatých slov, nikomu nepomôžu, lebo keď niekto chce poznať ich pravopis a výslovnosť, nájde si ich pohodlne v slovníku Pravidiel slovenského pravopisu (porov. dlhé zoznamy na str. 72—79 — zoznam cudzích slov s dlhými koncovými slabikami, na str. 103—108 prehľad zložených a odvodených prídavných mien ap.). Na precvičenie pravopisných a gramatických javov nestačia mŕtve abecedné zoznamy slov, ale pomohli by skôr skutočné cvičenia s príkladmi vo vetách vybraných z dobrých textov krásnej a odbornej literatúry.

Autor sám cíti potrebu dať čitateľom metodický návod, ako študovať „vybrané slová“ (str. 27). Radí vypísať zo slovníka Pravidiel slovenského pravopisu slová s koreňom *bi-, mi-, pi-, ri-, si-, vi-, zi-, (di-, ti-, li-)* a porovnávať ich s „vybranými slovami“. Takýto spôsob by bol mal použiť častejšie. Odporúča študovať tak, že sa každé *i-y* odôvodní. Na jednej strane teda chce učiť s odôvodňovaním, na druhej strane uvádza rozličné mnemotechnické pomôcky na zapamätanie zjavov, ktoré si možno zapamätať lepšie s odôvodnením. Napr. na zapamätanie obojakých hlások odporúča vetu: *Bojovníci mali pred rokmi svoj vlastný zbroj* (začiatocné písmená slov). Nebolo by lepšie učiť čitateľov rozlišovať tzv. tvrdé, mäkké a obojaké hlásky na základe ich fonetických vlastností? K tzv. obojakým hláskam sa počítajú perné (*b, p, m, v, f*) ostré sykavky *s, z*, a osobitne *r*, t. j. tie hlásky, ktoré nemajú tzv. mäkké protiklady (okrem *s, z*). Z metodickej stránky Zaunerova kniha by sa mohla na mnohých miestach zlepšiť v naznačenom smere.

Autor preberá pravopis a z pravopisného hľadiska v širokom zmysle i hláskoslovie, tvorenie slov, tvaroslovie, ba i slovnú zásobu s frazeológiou tak, že využíva každú príležitosť upozorňovať na správne a nesprávne formy (v zátvorke, v úvodzovkách, hviezdičkami ap.). V upozorneniach a poznámkach, niekedy aj v poučkách dopúšťa sa v mnohých prípadoch nepresností, ba aj nesprávností. Napr. v kapitole o spodobovaní hlások (str. 20 píše: „Neznelé spoluhlásky sa menia vo výslovnosti na znelé a) ... b) vnútri slova pred znelou párovou odvodzovacou alebo ohýbacou príponou (má byť: pred znelou párovou alebo nepárovou spoluhláskou na začiatku ohýbacej alebo odvodzovacej prípony ...). Pri slove *štvoryľka* v zátvorke (str. 32) uvádza poznámku *bývalý druh tanca* („bývalý“ treba vynechať), pri slove *richtár* — *bývalý predstavený obce* („bývalý“ treba nahradiť

výrazom *kedysi* ap.), pri slove *pýriť sa* v zátvorke (str. 30) uvádza poznámku: *ľudove: červenat sa* (oba výrazy sú spisovné), pri slove *pyštek* uvádza v zátvorke: *bozk; malé gamby* (vo vysvetľovaní sa nemá používať nespisovné slovo, ako je *gamba*; spisovné, štylisticky neutrálne slovo je *pera*), pri slovese *vzdať sa*, ktoré sa uvádza v protiklade so slovesom *zdať sa*, je poznámka v zátvorke (str. 14): *nepriateľ* (malo by tam byť aspoň: o nepriateľovi) atď.

Niekedy nepresnosť formulácie poučky alebo nesprávnosť zaradenia javu mohla by sa napraviť malou úpravou. Pri rozdelení hlások z pravopisného hľadiska (str. 4) medzi samohláskami sa uvádza aj *i, y* a *ý*. Pred schémou sa správne spomína, že písmenami *i, y* označujeme tú istú hlásku. Autora k nepresnosti zviadol asi prehľad v Pravidlách slovenského pravopisu, lenže tam je prehľad písmen, nie hlások. Pri rozdelení hlások treba uviesť popri *i, í*, v zátvorkách *i (y), í (ý)*.

Autor na mnohých miestach správne poukazuje na súvislosť pravopisu s výslovnosťou i na rozdiely medzi pravopisom a výslovnosťou (inak píšeme — inak vyslovujeme), ale nemožno uznať za spisovnú tú výslovnosť tvarov *prijmem, prijmeš... prijmú... a vyjdem, vyjdeš... vyjdú...*, ktorú on uvádza (v prehľade na str. 20): „prímem, prímeš, prímu“ a „vídem, vídeš... vídu...“ V slovenskom pravopisnom systéme, založenom prevažne na výslovnostnom princípe, taký spôsob písania by nemohol obstať, keby nebola možná ako spisovná výslovnosť *prijmú... so skupinou i + j* na rozhraní morfému *pri-jmú* a potom i dlhé -ú na konci. Označovať dĺžku, ktorá sa nemá vyslovovať, nebolo možné ani v prechodných časoch, keď sa chystala nová kodifikácia pravopisných a výslovnostných pravidiel (porov. SR XI, 1943—44, 331—37). Je pravda, že výslovnosť „prímem“, „prímu“ na strednom Slovensku existuje, možno uvažovať o jej uvedení do spisovného jazyka, ale to by znamenalo i pravopisnú zmenu, zmenu v písaní týchto tvarov.

Podobne nemožno pokladať za spisovnú výslovnosť „fpliv“ s mäkkým *ľ* v slove *vpliv*, ale len za výslovnosť nárečovú (porov. str. 21). Takto by sme mohli prejsť celou knihou a upozorniť na nepresnosti, nesprávnosti a azda niekde i vedomé odchýlky od platných Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, kde sa čiastočne kodifikovala i norma výslovnostná a vôbec norma celého spisovného jazyka.

Podrobný rozbor zaslúžil by si najmä „pravopisný slovník“, ktorý tvorí viac ako tretinu knihy (str. 178—301). V slovníku sa zachováva postup, aký bol v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940, pri označovaní nesprávnych slov, tvarov a spojení slov (hviezdičkou, znakom rovnosti, úvodzovkami). Nejde tu, pravda, len o pravopisné veci, ale ešte vo väčšej miere ako v predchádzajúcom texte o akýsi jazykový brus. Jazykovedci nemajú radi takéto brusy, pretože v nich je veľa balastu, len takzvaných nesprávností a „jazykových strašiakov“. Autor prevzal z Pravidiel z r. 1940 a z iných prameňov všetky také upozornenia a výčitky, ktoré sa neriešili inak v Pravidlách z r. 1953 alebo v Slovenskej reči ap. Ba v svojej knihe rozmnožil upozornenia a uvádza i také chyby, ktoré sa vyskytujú veľmi zriedka, alebo sa zdajú úplne vymyslené, napr.: „plň“ mesiaca, „kradný“ (= kradmý), „odvečný“ (= odveký), „ovinulý“ (= ovinutý), „spletilý“ (= spleťtý), „spolupriateľ“ (= priateľ) atď. Často sa uvádzajú pod hviezdičkou ako nespisovné tvary s predponou *s-* pred znelou alebo zvučnou spoluhláskou, kde sa dnes píšu *z-*, alebo sa zbytočne uvádzajú niektoré tvary nárečové, ako sú napr. „rozvád'ať“ (= rozvádzať), „rúža“ (= ruža), „šťastie“ (= šťastie) a mnoho iných. Keby sme mali uvádzať všetky nárečové tvary nielen niektoré západniarske, t. j. všetky hláskoslovné varianty spisovných slov a tvarov, slov-

ník by sa neželateľne rozrástol. Najhoršie v takýchto stručných slovníkoch je nivelizovanie výrazových prostriedkov spisovného jazyka, priveľké zjednodušovanie a tým skresľovanie skutočnosti. Rovnako sa označujú hviezdičkou bez bližšieho diferencovania výrazy nárečové, slangové, poetizmy, archaizmy atď., alebo sa označujú nenáležitými značkami, charakteristikami. Mnoho z „nesprávnych“ výrazov kritickým rozborom by sa ukázalo v inom svetle, ako ich vidíme doteraz. (*Neni je len básnické? Jak celkom nesprávne? Viem, neviem má i význam „môžem, nemôžem, vládzem, nevládzem“*, takže ním možno nahradiť výraz „som, nie som sto niečo urobiť“? atď.). V tejto oblasti čaká slovenskú jazykovedu mnoho roboty, aby sa oddelilo zrna od plevy. Autori prehľadných príručiek takéto problémy, pravda, sami riešiť nemôžu.

Zaunerova kniha celkove pekne zhrnuje hlavné poučky pravopisné, ortoepické, gramatické, i niektoré štylistické, podáva ich prakticky a názorne. Lepším výberom materiálu, vynechaním dlhých abecedných zoznamov slov a pridaním príkladov vo vetách, pridaním stručných výkladov, poukazovaním na obdobné tvary atď. mohla by sa v novom vydaní stať užitočnejšou pre hlbšiu jazykovú výchovu slovenského človeka, túžiaceho po jazykovom vzdelaní aj mimo školy.

E. Jóna

JÁN HORECKÝ, ZÁKLADY SLOVENSKEJ ODBORNEJ TERMINOLÓGIE. Slovenská akadémia vied. Bratislava 1956. Strán 146. Cena brož. Kčs 12,70.

V knihe *Základy slovenskej odbornej terminológie* dr. Ján Horecký, vedúci terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV, zhrnul teoretické zásady, podľa ktorých so svojimi spolupracovníkmi ušľachťuje staré a vytvára nové termíny v rozličných odboroch slovenskej vedy. Terminologické oddelenie robí túto prácu pomocou komisií a subkomisií (je ich vyše 40) zložených z odborníkov v príslušnej disciplíne a z jazykovedcov. Výsledky práce sa uverejňujú po častiach v mesačníku Slovenské odborné názvoslovie a súborne v terminologických slovníkoch z jednotlivých odborov. Od svojho založenia, t. j. od roku 1950, vydalo toto oddelenie už 14 odborných slovníkov. Okrem toho vykonáva terminologické oddelenie rozsiahlu poradenskú službu a iné práce. (Činnosť terminologického oddelenia bolo treba aspoň stručne načrtnúť, aby o nej verejnosť vedela, i preto, že sa autor o nej v recenzovanej knihe nezmiňuje.)

Základy slovenskej odbornej terminológie ako samostatná odborná publikácia dokazujú, že intenzívna a úspešná práca v slovenskej terminológii vedie sa nie číro prakticisticky, ale na základe premyslených zásad.

Autor rozvrhol svoje výklady do štyroch kapitol: Vývin slovenskej odbornej terminológie, Termín a jeho vlastnosti, Jazyková štruktúra termínov, Zaradenie a využitie termínov v spisovnom jazyku. Jadro tvoria dve vnútorné kapitoly, ktoré sú najdôkladnejšie spracované.

Prvá kapitola sa zaoberá históriou slovenskej terminológie. Nemá byť podrobnými dejinami, ale má poukázať — ako sa hneď na začiatku hovorí — „na hlavné tendencie vo vývine slovenskej odbornej terminológie“. Začína sa až štúrovským obdobím. Bernolákovské obdobie a staršie obdobia sa vôbec nespomínajú, hoci v bernolákovskej literatúre nájdeme diela pre terminológiu veľmi dôležité (napr. Fándlyho Zelinkár a i.). Autor totiž vývinové tendencie slovenskej terminológie sleduje len podľa prác, ktoré sa zapodievali teóriou terminológie, aj to nie podľa všetkých, ako sám uvádza. Rozoberané práce kriticky a vcelku správne hodnotí. Žiadalo by sa však ešte určiť aspoň tak, ako to vieme aj bez podrobného mono-

grafického štúdia vecnej literatúry, ako sa tieto teoretické postuláty v danom historickom období prakticky prijímali, lebo prax často nerešpektovala teoretické požiadavky. Stávalo sa tak vtedy, keď teória nebola v súlade s vývinovými tendenciami, a naopak, správna teória sa ujala, aj keď sa jej kládli veľké prekážky (napr. v prípade Ledényiho, Novackého a Feriancovom) a usmernila tak aj teóriu nasledujúcich období.

Už teoretika M. Godru, v terminológii štúrovského obdobia, ovplyvnila prax natoľko, že náhľady z prvého svojho „Prínesku ku vedecko-slovenskému názvoslovu“ zmenil, ako vidno z reálnejších návrhov, ktoré uplatnil v „Náznačinách k názvosloviu do mluvnice slovenskej patrjacemu“.

Godra málo termínov čerpal z češtiny a ešte menej z iných slovanských jazykov, ale v matičnom období v „Slovári vedeckého slovenského názvoslovia“ od I. B. Zocha badať už vplyv „Nemecko-českého slovníka vedeckého názvoslovia“. Zochov Slovár ovplyvnil odbornú literatúru vydávanú v Matici slovenskej a učebnice slovenských gymnázií. Obdobie po zrušení Matice slovenskej vyznačuje sa úplným príklonom k ľudovému názvosloviu, čo vyplýva už z okolnosti, že vtedy sa mohli ako-tak pestovať iba vlastivedné disciplíny. Písalo sa o tkáčskych, debnárskych, mlynárskych názvoch, zbierali sa názvy chorôb, poľnohospodárskeho náradia, ba P. Križko navrhuje aj slovenské názvy banícke.

V statiach o terminológii v buržoáznom Československu správne ukazuje Horecký, ako odchylná slovenská terminológia v mnohých odboroch vznikala z odchylných historických podmienok slovenských, a nie z odporu jednotlivcov proti českým termínom. Okrem spomínaných už pracovníkov Ledényiho, Novackého a Ferianca uvádza aj ďalších (Záturského, Lubyho, Fajnora, Stodolu, Viesta a i.), ktorí pracovali na ušľachťovaní terminológie v tomto období.

Druhú kapitolu — Termín a jeho vlastnosti — spracoval autor omnoho podrobnejšie než prvú. Po zhodnotení rozličných náhľadov na podstatu termínu definuje termín ako pomenovanie pojmu v sústave daného vedného alebo výrobného odboru. K tomuto správne výsledku mohol však prísť aj bez úvah o jazykovom znaku.

Ďalšie state druhej kapitoly vypočítavajú vlastnosti termínu (významová priezračnosť, systémovosť, ustálenosť, jednoznačnosť a presnosť, nosnosť, ľudovosť termínu, otázka medzinárodnosti v terminológii).

V každom z nich sa rozoberá jedna vlastnosť a ilustruje sa na bohatom materiáli. Proti kapitole ako celku ťažko niečo namietat', všimneme si len jednotlivosti. V stati o systémovosti termínu nezdajú sa nám správne tvorené termíny typu *poistiteľ* (str. 54), lebo sú odvodené od sloviac v dokonavom vide. (Pozri článok M. Marsinovej *Tvorenie činiteľských mien na -teľ*, SR XX, str. 357.) Systémovosť by nenarušili ani termíny typu *poistovateľ*.

V našich pomeroch si osobitnú pozornosť zasluhuje otázka ľudovosti v terminológii. Stať o nej (str. 65) upozorňuje: „Keby sa odborná terminológia zámerne odchyľila od svojho ľudového základu aj v tých prípadoch, kde sú poruke ľudové názvy, stratila by sa veľmi ľahko jednotnosť, celonárodnosť spisovného jazyka a do jazyka by sa vnašali neorganické prvky.“ Citujeme preto, že chceme vysloviť želanie, aby sa táto správna požiadavka dôsledne dodržala, aby sa ľudovosť v hierarchii vlastností termínu kládla na svoje miesto, najmä keď príde ku kolízii s inou vlastnosťou. Ľudovosť v terminológii netreba oslabovať napr. ani tým, že ľudové pomenovanie nedoceníme štylisticky. Tak v Lesníckom terminologickom slovníku spisovný názov ľudového pôvodu *hora* (buková hora, smreková hora, mladá hora

atď.) sa štylisticky hodnotí len ako „ľudový alebo básnický názov pre les“, t. j. zatláča sa úplne na perifériu spisovnej slovnej zásoby, hoci sa používa na celom Slovensku a nie je o nič menej spisovný ako *les* (patrí do základného slovného fondu), naopak slovo *les* je štylisticky obmedzené, lebo sa používa zväčša len v odborníckych kruhoch. Slovo *hora* by sa malo uvádzať ako druhý termín popri slove *les* i preto, že aj odvodené termíny typu *bučina*, *smrečina*, *dubina* svojím rodom korešpondujú s apelatívom *hora*. Ak by sa dôvodilo tým, že *hora* môže značiť aj to, čo *vrch*, znova by sme sa prehrešovali proti ľudovosti, lebo ľudová reč tento význam pri slove *hora* nepozná. Návrhom, aby sa popri termíne *les* používal aj termín *hora*, oslabuje sa síce ustálenosť termínu *les*, ale tak isto sa v uvedenom slovníku oslabuje ustálenosť termínu *háčovňa* termínom *hájenka*, ktoré sa štylisticky nijako nehodnotí.

K najlepšie spracovaným kapitolám patrí tretia kapitola — Jazyková štruktúra termínov. Opisuje formálnu stránku termínov (neodvodené slová ako termíny, odvodené slová ako termíny, zložené slová ako termíny, združené pomenovania so zhodným prívlastkom, združené pomenovania s nezhodným prívlastkom). Kým závery z druhej kapitoly sú všeobecné (platia s istými obmedzeniami aj v iných jazykoch), zatiaľ tretia kapitola má význam predovšetkým pre domáce pomery, keďže vychádza z jazykovej štruktúry slovenčiny. Horecký v tejto kapitole ukázal, že dobre pozná vnútorné zákonitosti, podľa ktorých sa tvoria slová v našom jazyku.

Naše pripomienky k tejto kapitole sa týkajú len jednotlivostí. V stati o odvodených slovách by sa žiadalo vysvetliť, kedy sa v terminológii popri normálnych deminutívach typu *prsteň-prstenec*, *hlava-hlavica* atď. upotrebovávajú deminutíva, ktoré menia rod základného slova, napr. *refaz* (tá) — *refazec* (ten), lebo v bežnej reči sa s takým zjavom nestretáme.

O združených pomenovaniach typu „pásmo priesaku“ (str. 125) sa uvádza, že nezhodný genitívny prívlastok nie je iba vysvetlením, ale priam hlavnou súčiastkou termínu, nemožno ho teda vynechať. Podobný zjav sa vyskytuje aj medzi združenými pomenovaniami so zhodným prívlastkom, ba základné slovo sa dokonca vypúšťa a ostáva len prívlastok ako termín. O tejto schopnosti zhodného prívlastku niet však v príslušnej stati zmienky.

Knihu zakľučuje menšia kapitola o zaradení a využití termínov v spisovnom jazyku. Spracovaním sa nevyrovnáva predchádzajúcim kapitolám. Voľne sú spracované najmä partie o využití odbornej terminológie v umeleckej próze a v poézii.

Autor venoval potrebnú pozornosť i jazykovej stránke svojej práce. Svoje výklady podáva jasne, vyhýba sa dlhým a komplikovaným vetným konštrukciám, takže prácu si môžu s úžitkom prečítať aj laici. Z drobných jazykových chýb, ktoré ukĺzli pri korektúrach, uvedieme len niektoré. Na str. 68 sa nesprávne používa prítomný prechodník miesto prítomného prídavia vo vete: „Toto hľadisko treba uplatňovať . . . k profesionálnym názvom našich remeselníkov . . ., ktorí používajú mnohé slová nemeckého pôvodu, nemajúc (!) zrejme spisovný charakter.“ Nadpis na str. 107 „Združené pomenovania v podobe zhodného prívlastku“ má správne znieť *Združené pomenovania so zhodným prívlastkom*, ako sa uvádza na str. 123 pri nezhodnom prívlastku. Na označenie niečoho neurčitého používa autor v celej knihe len adjektívum „určitý“ a štylisticky nevyužíva ostatné synonymá: *istý*, *niektorý*, *ten ktorý*.

Neprijemné korektorské chyby zostali na str. 6, kde je ten istý riadok vysádzaný dva razy; na str. 75, kde miesto slova „hudobnosti“ má byť „podobnosti“ vo vete:

„Pri tejto veľkej hudobnosti oboch jazykov sú však medzi nimi i zrejme rozdiely...“; na str. 100 je vytlačená prípona „-obec“ miesto -ovec pri názve *pa-smrekovec*.

Kniha *Základy slovenskej odbornej terminológie* znamená kladný prínos do našej odbornej jazykovednej literatúry, kde je prvou svojho druhu. Náborne uka-zuje, koľko teoretických problémov treba riešiť pri takej zdanlivo jednoduchej jazykovednej práci, ako je tvorenie termínov.

J. Oravec

ANTON CÍGER, *STO ŠARIŠSKÝCH PIESNÍ*. Osveta. Martin 1956. Strán 126. Cena Kčs 35,60 brož.

Nemalú zásluhu na rozširovaní slovenskej ľudovej piesne majú súbory ľudovej umeleckej tvorivosti. Ich programy sa stávajú stále pestrejšími, umelecky náročnejšími a vyváženejšími. Treba preto iba privítať snahu zberateľov a vydavateľov ľudových piesní dať našim súborom starostlivo pripravené a hodnotné edície ľudových piesní. Hudobná stránka našich zbierok ľudových piesní je na pomerne slušnej úrovni. Žiaľbohu, nemožno to vždy povedať aj o jazykovej stránke piesňového textu jednotlivých zbierok. Nárečový text ľudových piesní sa často podstatne odlišuje od „nárečového úzu“ príslušnej obce alebo oblasti. Príčina spočíva v tom, že zberatelia zapisujú piesňové texty často bez predbežnej dialektologickej prípravy a nepozorne. Mnohé nezrovnalosti a nedôslednosti v zápise textov ľudových piesní by bolo možno odstrániť pri ich jazykovej úprave, ktorá sa má robiť za odbornej spolupráce dialektológa. Na škodu veci túto možnosť nevyužívajú všetci zberatelia a vydavatelia ľudových piesní. Texty ľudových piesní odborne jazykovo neupravené strácajú veľa na svojej originalite a hodnote, ba často sú z jazykovej stránky temer úplne bezcenné. V plnej miere sa to vzťahuje na zbierku *Sto šarišských piesní*, ktorá obsahuje piesne z troch úplne okrajových (!) šarišských obcí (Lipovec, Šindliar, Štefanovce) a z jednej obce mestského typu (Veľký Šariš). Zbierka piesní je určená pre súbory ľudovej umeleckej tvorivosti a má našej verejnosti priblížiť Šariš. Aj keď „zbierka nesleduje vedecké ciele“ (str. 3), predsa len množstvo hláskoslovných a tvaroslovných nedôsledností v zápise piesňového textu trocha zaráža. Iba 14% piesní z celkového počtu vyhovuje z jazykovej stránky, pričom za chybu nepočítame deformáciu jednotlivých slov v prípade, že si to vyžaduje rým alebo zhoda v počte slabík.

V texte piesní sa dôsledne nedodržiava zásada fonetického označovania mäkkosti spoluhlások, alebo sa označuje často nenáležitými grafickými znakmi. V mnohých prípadoch sa neoznačuje v zbierke mäkkosť spoluhlások *l* a *ň*, prípadne sa mäkké *l* a *ň* píše aj v takých pozíciách, v ktorých v skutočnosti má byť *l* a *n* tvrdé, napr.: „na bale“ (8), n. pl. „ňedzele“ (12), „v leše“, „darovali“ (15), „vešele“ (27), „zajali“ (44), „na listečku“ (51), „pantličku“ (70), „leje“ (92), „klince“, „listki“ (93), „vistrelil“ (97); „prilipne“ (112), „literami“ (117), „daleko“, „mulare“ (120); „za našu stodoľečku“ (11), „cvikľa“, „do posciľki“ (17), „fajbřika“ (78), „najmil'ejšia“ (121); „Janičko“ (13), „bohnik“ (23), „nič, nic“ (27), „Hanča“ (28, 29...), „ručniček“ (33), „Drafcani“ (44), „menši“ (48), „pansku“ (74), „pšeničku“ (79), „nacinski“ (89), „ostatne“ (96), „Jančo“ (98), „pani“ (113); „šeňko“ (13) atď., správne *na baľe, ňedzeľe, v ľeše, darovaťi, ve-*

šeľe, zajaľi, na fistečku, pantľičku, ľeje, klince, ľistki, vistreľil, príľipne, ľite-rami, daľeko, muľare; za našu stodolečku, cvikla, do poscilki, ľajbľika, najmilejša; Jajičko, bohňik, nič, Haňča, ručníček, Draľčani, meňši, paňsku, pšeničku, naciňski, ostatňe, Jaňčo, paňi; šenko. Neprávom je zapísané mäkké *ď*, ktoré sa vo východnej slovenčine vyskytuje iba v cudzích slovách, v prípadoch: „keď“ (10, 79), „uďeril“ (90), správne *keď, uderil*.

Charakteristické mäkké východoslovenské spoluhlásky *š* a *ž* sa v zbierke často nenáležite označujú ako *ž, š* alebo *s*, napr.: „povežu“ (7), „sľubil“, „žima“ (8), „ešči“ (10, 15...), „boškaňe“ (10), „štiri“ (12, 23...), „mamčuš“ (15), „rošli“ (24), „ňevezňem“ (20), „šćesce“ (31), „vešce“ (35), „mušim“ (90), „dňeškaj“ (77), „kosic“, „doňese mi“ (79), „puščila“ (47), „šćepuje“, „eščik“ (58), „paše“ (33), „zo serca“ (34), „u Polšči“ (88), „prekrasne“ (109), „poprevaža“, „dzeš“ (118), „puscila“ (120), spr. *povežu, sľubil, žima, ešči, boškaňe, štiri, mamčuš, rošli, ňevezňem, šćesce, vešce, mušim, dňeškaj, kosic, doňese mi, puščila, šćepuje, eščik, paše, zo serca, u Polšči, prekrašne, poprevaža, dzeš, puščila*. Nenáležite sa mäkkí spoluhláska *s* pred *e* v prípadoch: „šebe“ (11), „poceseňe“ (16), spr. *sebe, poceseňe*.

Svojrázne východoslovenské *dz* (*c*) sa v piesňovom texte zbierky vo viacerých prípadoch neprávom nahradzuje spisovným *ď* (*ť*), resp. inou grafémou, napr.: „djefćecu“ (7), „zajďem“, „príďe žima hola chodiť ňemožem“ (8), „chitil“ (15), „zvoni zvoňic“ (120), „zazvoňi“ (121), spr. *dziefćecu, zajdzem, pridze žima hola chodzic ňemožem, chicil, dzvoni dzvoňic, zadzvoňi*.

Skupiny ťažko vysloviteľných spoluhlások sa vo východnej slovenčine zjednodušujú. Východná slovenčina nemá teda tvary „virostla“ (8, 89...), „tižďne“ (12), „žalostňe“ (70), „otca“ (89), „otče“ (94), „ľevočskim poľu“ (99), ako je uvedené v zbierke, ale *virosla, tižňe, žalošňe, oca, oče, ľevočkim poľu*. V niekoľkých prípadoch sa medzislovné spodobovanie spoluhlások označuje aj graficky: „ket še“ (28), „ket som“ (65), „ket ti“ (66), „f tej“ (119), „zo solzami“ (58), ba dokonca aj v nenáležitých prípadoch: „ket ja“ (49), „f žimnej vodze“, „svoluje“ (52) — spr. *svoluje, našbirame* (83) — spr. *nažbirame*. Vcelku sa však v zbierke medzislovné spodobovanie spoluhlások graficky neoznačuje.

Z ostatných hláskoslovných a tvaroslovných nedôsledností uvedieme aspoň niektoré: „ľen“ (8), „vom z peca“ (14), „žalte vlasi“ (18), „vdovec“ (18), „frajerečko“ (37), „triceže“ (42), „čijože“ (54), „dlužši“ (94), „harihovske“ (24), „na luke“ (33), „hlapoch“ (53), „frajiročka“ (60), „šveti križ“ (99), „mamila“ (99), „vtedi“ (66), „na štacioňe“ (87), „ktore“, „keje“, „dvacac“ (120), „že bi“, „žeby“ (12), „Bardiove“ (121), „všecke“ (120), „pri večari“ (89) spr. *ľem, von z peca, žolte vlasi, gdovec, frejerečko, trice že, čijo že, dlužši, harihovske, na luce, hlopoch, frajirečka, svati križ, ma mila, ftedi, na štacioňe, chtore, kec, dvacac, žebi, v Bardijove, šicke, pri večeri*.

Aj tvaroslovných nedôsledností je v zbierke pomerne dosť: „naše dzifće“ (10), spr. *našo dzifće*, „me ho darovali“ (15), spr. *mňe ho darovaľi*, „z kukurice“ (31), spr. *z kukurici*, „až ma hlava boľi“ (42), spr. *až me hlava boľi*, „s čarnimi očima“ (61), spr. *s čarnima očima* (duálový inštr. kvôli rýmu), „naše perša ľubosc“ (55), spr. *naša perša ľubosc*, „dzifće na me vola“ (70), spr. *dzifće na mňe vola*, „že šireho“ (70), spr. *zo šireho*, „ňeodberja“ (89), spr. *ňeodberu*, vok. „Janko“ (100), spr. *Janku*, „troje“ (109), spr. *trojo*, „keje še dvojso schodzi“ (120), spr. *kec še dvojso schodza*, „s mľečkem“ (22), spr. *s mľečkom* atď.

Číslovka *dva* sa vo východnej slovenčine používa bez rodového rozlišovania,

teda: *dva duše, dva ňedzeľe, dva-tri*, a nie „dve duše“ (120), „dve ňedzeľe“ (12), „dve-tri“ (79).

Fonologickú i fonetickú hodnotu diftongov *ie* a *ia* lepšie vyjadruje písanie ako v spisovnom jazyku, teda: *dzievečka, poviem, dziefče, piesc, zohabiam, staviana, začepia* miesto „dzjevečka“ (5), „povjem“ (65), „dzjeťče“ (68), „pjesc“, „zohabjam“ (91), „stavjana“ (109), „začepja“ (77) atď.

Tažko možno za šarišskú pokladať pieseň so spisovnými tvarmi, ako: „predsa“, „za ovečkou“, „vlnu“, „nosiš“, „ľa“ (107). V šarišskom nárečí by to muselo znieť: *preči, za ovečku, volnu, nošiš, ce*.

Uvedený počet rôznorodých jazykových nedôsledností a chýb v piesňovom texte, ktorý ani zďaleka nie je vyčerpávajúci, veľmi skresľuje skutočný kolorit šarišskej ľudovej reči. Domnievame sa, že takto nemožno „popularizovať“ ľudovú pieseň. Popularizácii šarišskej piesne iste neprospeje ani vysoká cena pomerne drobnej zbierky.

Zároveň musíme iba konštatovať, že zápisy piesňových textov, a to aj pre osvetové účely, treba robiť serióznejšie a s väčšou zodpovednosťou. Treba si len želať, aby sa v budúcnosti zbierky ľudových piesní jazykovo tak chaoticky „upravené“ nedostávali do rúk milovníkov a rozširovateľov ľudovej piesne. Jazyková stránka ľudových piesní, čo do vernosti ich zachytenia, nesmie zaostávať za stránkou hudobnou.

I. Kotulič

ROZLIČNOSTI

Prekladateľ názvy cudzích parlamentov? — V poslednom čase stretávame sa u nás v novinách a v tlači vôbec s používaním cudzích slov *medžlis* a *chural*. Medžlis je najvyšší zákonodarný orgán v Turecku a v Iráne, chural v Mongolsku. Pre najvyšší zákonodarný orgán u nás sa používa slovo *parlament* (názov prišiel k nám z Anglicka), alebo pomenovanie *Národné zhromaždenie*. Toto pomenovanie sa utvorilo podľa názvu parlamentu vo Francúzsku, kde sa po Veľkej francúzskej revolúcii ustálil názov *Assemblée nationale*. V Iráne a Turecku, ako sme uviedli, parlament sa volá *medžlis*, v Mongolsku *chural*. Aby sme posúdili, či je správne preberať do nášho jazyka *medžlis* a *chural*, pozrieme sa najprv, ako sa preberajú do nášho jazyka názvy cudzích parlamentov.

Bežne sa názvy cudzích parlamentov prekladajú. Tak názov francúzskeho parlamentu nepoužívame v spisovnej slovenčine vo francúzskej podobe, ale ho prekladáme do slovenčiny ako *Národné zhromaždenie*. Podobnými prekladmi sú aj názvy ako *Horná* a *Dolná snemovňa* (v Anglicku), *Spolkový snem* (v Nemeckej spolkovej republike), *Ľudová snemovňa* (v Nemeckej demokratickej republike), *Národný kongres* (názvy parlamentov v amerických štátoch), *Veľké národné zhromaždenie* (v Rumunsku), *Ľudové zhromaždenie* (v Albánsku), *Štátne zhromaždenie* (v Maďarsku), *Ľudové politické poradné zhromaždenie* (v Číne), *Rada republiky* (druhá komora francúzskeho parlamentu), *Spolková rada* (vo Švajčiarsku; v západnom Nemecku druhá komora parlamentu) atď. V niektorých názvoch ide o čiastočný preklad, napr. *Najvyšší soviety*. Slovo *soviety* sme prebrali, ale slovo *najvyšší* je tu prekladom príslušného ruského slova. Uvedené príklady

ukazujú, že cudzie názvy bežne prekladáme do slovenčiny. Nemalo by ani zmyslu používať všetky pôvodné názvy príslušných parlamentov. Rovnako postupujú aj iné národy; Francúzi sotva píšú v novinách o Národnom zhromaždení v ČSR, ale si náš názov preložia do francúzštiny, aby bol každému zrozumiteľný.

Podobne treba postupovať aj pri názvoch *medžlis* a *chural*. Najsprávnejšie by bolo tieto názvy preložiť podľa ich významu v príslušných jazykoch. So zreteľom na ich povahu možno však namiesto nich hovoriť o parlamentoch, alebo použiť náš názov Národné zhromaždenie, teda: *turecký, iránsky parlament* alebo *turecké, iránske Národné zhromaždenie*. Pretože sa slovo *chural* používa v spojení s prídavným menom *ľudový* ako *ľudový chural*, bude najsprávnejšie použiť názov *Ľudové zhromaždenie*. Slová *medžlis* alebo *chural* nám samy osebe nič nehovoria. Túto skutočnosť si konečne uvedomujú aj autori článkov v novinách; preto za slovo *medžlis* dávajú do zátvorky slovo parlament. Napr. *Tento rok v máji sú riadne voľby do tureckého medžlisu (parlamentu)*. (Smena VII, 1954, čís. 82, str. 2 a.) — *V máji toho roku budú voľby do tureckého medžlisu (parlamentu)*. (Smena VII, 1954, 107, str. 2 a.) — V takomto prípade vzniká celkom oprávnená otázka, či nie je jednoduchšie hovoriť priamo o tureckom a iránskom parlamente.

Otázky preberania cudzích slov sú značne zložité a neraz vyvolávajú aj rozsiahle diskusie. Pred nedávnom bola u nás diskusia o správnosti preberania slova *chutor* do spisovnej slovenčiny. Jedna časť diskutujúcich bola za jeho preklad slovom *laz*, druhá časť však dokazovala, že slovo *chutor* patrí medzi nepreložiteľné reálie. Argumentovalo sa tu tým, že je predsa len rozdiel medzi ruským *chutorom* a slovenským *lazom*. Je však zrejmé, že takéto zdôrazňovanie rozdielov by neraz viedlo k tomu, že by sme množstvo názvov vecí nemohli preložiť; veď konečne je rozdiel napr. medzi našou pecou a pecou niekde v Južnej Amerike. Takto je aj rozdiel, resp. sú rozdiely medzi jednotlivými parlamentmi. Odhliadnuc od všetkých rozdielov majú však jedno spoločné, že sú totiž v príslušnom štáte najvyšším zákonodarným orgánom. Nebolo by preto správne, keby sme obraňovali používanie slov *medžlis* a *chural* tým, že tieto orgány majú čosi špecifické, takže ich nemožno jednoducho preložiť slovom *parlament* alebo *Národné zhromaždenie*. Ak by však tu išlo o osobitné orgány, nemohli by sme potom hovoriť o ich delegáciách ako o parlamentných delegáciách a o účasti týchto orgánov napr. v Medziparlamentnej únii. Vidíme, že je celkom na mieste hovoriť o nich ako o parlamentoch (alebo používať názov Národné zhromaždenie, Ľudové zhromaždenie). Používanie názvov *medžlis* a *chural* pokladáme za trochu pohodlný prístup k týmto slovám. Namiesto toho, aby sa novinári snažili tieto slová vhodne preložiť, uspokojujú sa ich prostým prevzatím. Nekladú si pritom otázku, či sú takéto slová pre nás potrebné a či sú pre nás zrozumiteľné. Tým, pravda, nijako nechceme tvrdiť, že by azda v špeciálnych prípadoch (napr. v učebniciach zeme-pisu, v cestopisoch a pod.) nebolo možné upozorniť na pôvodný názov príslušného orgánu. Netreba však robiť z každého cudzieho slova nepreložiteľnú reáliu.

L. Dvonč

Vrava — vravot. — Slová *vrava* aj *vravot* sú synonymá, i keď na rozličných stylistických rovinách. *Vrava* je bohato doložené v slovníkovom archíve ÚSJ od starších aj novších autorov, na *vravot* je tam len málo dokladov; použili ho Kalinčiak, Vajanský a Rázus. Ide teda o zriedkavé, expresívne slovo, ktoré z moderných autorov nájdeme iba u Štefana Žáryho.

Podstatné meno *vrava* má dva významy:

Pomenúva súhrn nepríjemných silných zvukov, spôsobených súčasným hlasným hovorením mnohých ľudí. V takomto význame používalo a používa slovo *vrava* najviac spisovateľov, napr.: *Po chvíľkovom utíchnutí nastal krik a vrava.* (Jégé) — *Aha! vrava, ruch kol v honoch!* (Hviezdoslav) — *Nastal šum a vrava.* (Timrava) — *Náhle slečna zmizla za dvermi, hneď „mali myši hody“: ruch a vrava medzi dievčenci.* (Šoltésová) — *Môjho muža znepokojoval hluk, vrava a nárek sestár.* (Vansová) — *Bojová vrava sa pomaly vzdávala.* (Fr. Kráľ) — *Zrazu sa strhla v priestore vrava a volanie na slávu bývalému kráľovi.* (Figuli) — *Čo máte na srdci! zhúkol notár, aby prekričal vravu.* (Gráf) — *Strhol sa pisk, vrava, nadávanie, pohyb.* (Bodenek) —

Ďalší význam podstatného mena *vrava* je „reč, rozhovor“. Takýto význam má slovo *vrava* aj v preklade *Áká hlava, taká vrava* a v tomto význame ho využili aj spisovatelia a básnici, napr.: *Chcel káravú s ním počať vravu.* (Hviezdoslav) — *A dala sa do vravy s druhými ženami.* (Timrava) — *A teraz zrazu obkukávajú jeho rýchlu chôdzu, jeho prudkú gestikuláciu a strmú vravu.* (Plávka)

Slovo *vravot* na rozdiel od podstatného mena *vrava* má len jeden význam, ktorý sa kryje s prvým významom substantíva *vrava*. O tom svedčia doklady: *Tu bolo velice živo. Vravot, brnk pohárkov, vivaty, pesničky.* (Kalinčiak) — *Veselý vravot zaznel pred dvermi.* (Vajanský) — *Stíchne vravot.* (Rázus) — *Zvonku čuť vravot, smiechoty, ... to mládež vteká do radu ... idúc na letnú estrádu.* (Žáry)

Slovo *vravot* je menej bežné ako *vrava*, aj keď ho Pravidlá slovenského pravopisu na str. 373 uvádzajú ako rovnocenný variant. Keď si totiž lepšie všimneme slová na *-ot*, ako napr. *buchot, hrmot, rachot, klepot, trepot, škripot, šumot, šepot, šuchot, rehot, štebot, gagot, cengot, piskot, brechot*, zistíme, že okrem možného, ale nikde nedoloženého tvaru „brechotať“ máme ku všetkým z nich príslušné sloveso na *-otať*, napr.: *buchotať, rachotať, klepotať, trepotať, škripotať, šumotať, šepotať, šuchotať, štebotať, gagotať, cengotať, piskotať*. Naproti tomu od slovíes *smiať sa, vravieť, hovoriť, spievať, hrať* (na hudobnom nástroji), *trilkovať, dunieť, zvonieť* tvoria sa deverbátiva ako *smiech, vrava, hovor, spev, hra, trilkovanie, dundenie, zvonenie*. Všetky uvedené príklady označujú zvukové dojmy, a predsa ich netvoríme všetky rovnako na *-ot*.

Z toho vidno, že slovo *vravot* je podobne analogicky utvorené ako *smiechoty* a má teda expresívny charakter. Je však zaujímavé, že ho nepoužil Hviezdoslav, ktorý s obľubou tvoril slová na *-ot*, ako napr.: *spevot, behot*. Z jeho básní máme doloženú len *vravu* a Štefan Žáry by nebol narušil ani rytmus, ani zvukomaľbu (veď neopisuje klepot mlyna) svojho verša, keby v ňom bol použil slovo *vrava* namiesto *vravot*. Rozhodoval zaiste len zvukový dôvod, blízkosť analogicky odvodeného expresívneho deverbátiva *smiechoty*.

M. Hayeková

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

LUDOVÍT ŠTÚR 1815—1856

Sborník obsahuje referáty a diskusné príspevky z vedeckej konferencie o Ludovítovi Štúrovi, ktorú usporiadal Historický ústav SAV v decembri 1955. Výsledky konferencie sú prvým marxistickým zhodnotením slovenského národného hnutia, činnosti a diela L. Štúra.

V prvej časti, ktorá sa zaoberá životom a svetonáhľadom Ludovíta Štúra, sú tieto príspevky: K. Goláň, Ludovít Štúr a slovenské národné hnutie v tridsiatych rokoch XIX. storočia. — J. Dubnický, K problematike verejnej a politickej činnosti Ludovíta Štúra v rokoch 1840—1849. — A. Mráz, Ludovít Štúr v slovenskom živote po roku 1849. — E. Várossová, Svetonázor Ludovíta Štúra. — J. Špitzer, K otázke hodnotenia slovenského národného hnutia v rokoch 1848—1849. — J. Bánsky, K otázke Štúrovho štúdia v Halle.

V druhej časti, ktorá hovorí o boji Ludovíta Štúra za sociálny pokrok, sú tieto referáty: J. Mésároš, Štúrov boj za oslobodenie slovenského roľníctva spod jarma feudalizmu. — Š. Heretik, Sociálnopolitické a ekonomické názory Ludovíta Štúra. — E. Kovács, Maďarské a slovenské národné hnutie v prvej polovici minulého storočia.

Tretia časť, ktorá sa zaoberá Štúrovou úlohou v procese formovania slovenského národa a v národnom hnutí štyridsiatych rokov XIX. storočia, uverejňuje tieto príspevky: E. Jóna, Ludovít Štúr — kodifikátor spisovnej slovenčiny. — V. Blanár, Jazykovedné dielo Ludovíta Štúra. — V. Kochol, Ludovít Štúr a národná kultúra. — L. Bakoš, Ludovít Štúr ako vychovávateľ. — A. Melicherčík, Ludovít Štúr a ústna ľudová slovesnosť. — M. Marko, K otázkam publicistickej činnosti Ludovíta Štúra. — Š. Pasiar, Ludovýchovná činnosť Ludovíta Štúra. — M. Pišút, O Štúrovom vplyve na poéziu jeho školy. — A. Habovštiak, Štúrov spisovný jazyk a slovenské nárečia.

Štvrtá časť, ktorá sa zaoberá bojom Ludovíta Štúra za družbu národov, predkladá tieto referáty: J. Kočí—J. Novotný, Ludovít Štúr a česko-slovenské vzťahy. — V. Matula, Štúr a Slovanstvo. — Z. Sojková, Štúrov prínos v českém kulturním a politickém dění a jeho ohlas v Čechách. — K. Polák, Havlíčkův Slovan o Štúrovi a štúrovcích. — F. Jordán, Mladá česká obrozená generace na Moravě a štúrovci před březnem 1848. — V. Ficek, Ludovít Štúr a Slezsko. — S. A. Nikitin, Ludovít Štúr a národnostný boj južných Slovanov v tridsiatych a štyridsiatych rokoch XIX. storočia. — J. Magnuszewski, Niekoľko poznámok k otázke slovensko-poľských vzťahov v tridsiatych rokoch XIX. stor. — E. Arató, O význame idey slovanskej vzájomnosti v národnom hnutí uhorských Slovanov. — V. Žáček, Ke stykům Ludovíta Štúra s Poláky. — M. Molnár, Štúrovci a Zakarpatská Ukrajina.

L. Holotík, hovorí v závere o Ludovítovi Štúrovi — bojovníkovi proti národnému a sociálnemu útlaku.

SAV, Bratislava 1956, strán 520, cena viazané Kčs 35,30.

ČASOPISY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED 1957

Čís.	Názov časopisu	Počet strán	Vychádza ročne	Cena 1 čísla	Ročné predplatné
1	Náša veda SPOLOČENSKÉ VEDY	48	12×	3.—	36.—
2	Jednotná škola	128	6×	4.—	24.—
3	Slovenská reč	64	6×	3.—	18.—
4	Slov. odborné názvoslovie	32	12×	2.—	24.—
5	Slov. filozofický časopis	104	4×	6.—	24.—
6	Historický časopis	144	4×	9.—	36.—
7	Slov. archeológia	240	2×	60.—	120.—
8	Slov. literatúra	128	4×	6.—	24.—
9	Slov. národopis	112	6×	7.50	45.—
10	Slov. divadlo	80	6×	6.—	36.—
11	Ekonomický časopis	96	6×	5.—	30.—
12	Právnické štúdie	176	4×	11.—	44.—
13	Právny obzor	64	10×	2.90	29.—
	BIOLOGICKÉ A LEKÁRSKE VEDY				
14	Biológia	80	12×	6.—	72.—
15	Bratislavské lekárske listy	64	24×	4.—	96.—
16	Neoplasma (Československá onkológia)	96	4×	9.—	36.—
	POLNOHOSPODÁRSKE VEDY				
17	Polnohospodárstvo	208	6×	12.—	72.—
18	Veterinársky časopis	88	6×	5.—	30.—
19	Lesnícky časopis	96	4×	6.—	24.—
	PRÍRODNÉ VEDY				
20	Matematicko-fyzikálny časopis	64	4×	6.—	24.—
21	Chemické zvesti	64	12×	6.—	72.—
22	Geologický zborník	160	2×	20.—	40.—
23	Geografický časopis	64	4×	6.—	24.—
	TECHNICKÉ VEDY				
24	Zváračský zborník	128	4×	12.—	48.—
25	Strojoelektrotech. časopis	80	6×	7.50	45.—
26	Stavebnícky časopis	64	6×	6.—	36.—
27	Vodohospodársky časopis	80	4×	10.—	40.—

Od 1. januára 1957 celú distribúciu časopisov SAV preberá Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27. Objednávky ako aj platby zasielajte priamo na adresu Vydavateľstva.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník XXII, 1957, číslo 1

Vydalo v Bratislave roku 1957

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna

Výkonná redaktorka Marta Marsinová

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. X-20094.

Cena Kčs 3.—.